

TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET VERİLERİNİN ANALİZİ: DENİZLİ ÖRNEĞİ

**T.C.
Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
İktisat Anabilim Dalı**

Latif ÇAKMAK

Danışman: Doç. Dr. Sevcan GÜNEŞ

ARALIK 2017

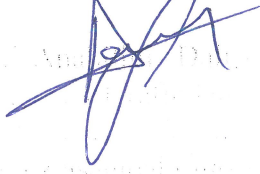
DENİZLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

..... İktisat Anabilim Dalı, İktisat Bilim
Dalı öğrencisi Latif ÇAKMAK tarafından Doc. Dr. Sevilan GÜNEŞ yönetiminde
hazırlanan Türkiye'nin Dış Ticaret Verilerinin Analizi: Deneysel
Örneği” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 22.12.2017 tarihinde
yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul
edilmiştir.

Prof. Dr. Aydın SARI

Jüri Başkanı

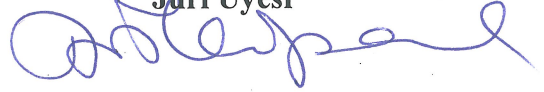
Doc. Dr. Sevilan GÜNEŞ

Jüri Üyesi

Doc. Dr. Aşlı Yenipazarlı

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
18.01.2018 tarih ve 03/08... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

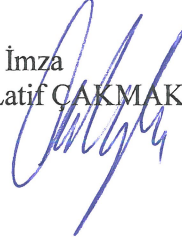
Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT

Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza
Öğrenci Latif ÇAKMAK

ÖNSÖZ

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans Tezi olarak yapılan bu çalışma pek çok değerli insanın katkıları ile gerçekleşmiştir.

Öncelikle, birlikte çalışmaya başladığımız günden bu yana gerek bilimsel bir bakış açısı kazanmam hususunda gerekse tezimin her aşamasındaki destek ve yardımları için değerli Hocam ve Danışmanım Sayın Doç. Dr. Sevcan GÜNEŞ'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bu Yüksek Lisans Tez Çalışmasında sürekli beni cesaretlendiren, yol gösteren, bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşan ve maddi manevi hiç bir konuda yardımlarını esirgemeyen değerli Hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Arş. Gör. Mücahit AYDIN'a çalışmamda bana desteklerinden dolayı müteşekkirim.

Tez çalışmasını yürüttüğüm her aşamada ve hayatımın her alanında, maddi-manevi desteklerini hiç eksik etmeyen kıymetli babam ve anneme teşekkürlerimi sunarım. Son olarak ise hayatıma anlam katan değerli eşime şükranlarımı sunuyorum.

ÖZET**TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET
VERİLERİNİN ANALİZİ: DENİZLİ
ÖRNEĞİ**

ÇAKMAK, Latif
Yüksek Lisans Tezi
İktisat ABD
İktisat Programı

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Sevcan GÜNEŞ

Aralık 2017, ix + 136 Sayfa

Küreselleşme sürecinin en büyük etkisi uluslararası ticari ilişkilerde meydana gelmiştir. Bu anlamda ülkeler ticaretlerini liberalize ederek dış ticarete daha açık bir hale gelmekte böylelikle ekonomik gelişme sağlanmış olmaktadır. Türkiye’de de 1980 sonrası dönemde ekonomi alanında değişime gidilmiş ve ekonominin liberalleşmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır.

Bu çalışmada Denizli’nin 2006:Q1-2016Q12 dönemlerine ait aylık veriler kullanılarak ihracat yaptığı on bir sektör (Çelik; Demir ve Demir dışı Metaller; Elektrik Elektronik ve Hizmet; Hazır Giyim ve Konfeksiyon; Hububat Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri; Kimyevi Maddeler ve Mamulleri; Madencilik Ürünleri; Makine ve Aksamları; Mobilya Kağıt ve Orman Ürünleri; Su Ürünleri ve Hayvansal Mamüller; Tekstil ve Hammaddeleri) ile Döviz kuru arasındaki ilişki ve Küresel Üretim ile ihracat sektörleri arasındaki ilişki çalışmaya uygun ekonometrik modeller kullanılarak tahmin edilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde dış ticaretle ilgili genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise Denizli hakkında genel bilgiler verilerek Üretim ve Sanayi yapısı üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise analizde kullanılan ekonometrik modellerden Konya Panel Nedensellik ve Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik testleri tanıtılmış ve uygulama sonuçları anlatılmıştır. Döviz kuru ile ihracat verileri arasındaki Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik testinde elde edilen bulgular bir bütün olarak incelenmiş ve çift taraflı olarak nedensellik ilişkisine rastlanamamıştır. Ardından veriler arasındaki ilişkiyi ayrı ayrı sunan Konya panel nedensellik testi uygulanmış ve farklı anlamlılık düzeylerinde farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Küresel Üretim ile İhracat verileri arasındaki ilişkide ise Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik testinde elde edilen bulgularda çift yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Konya Panel Nedensellik Sonuçlarına göre ise farklı anlamlılık düzeylerinde farklı sonuçlar elde edilmiştir. Sonuç bölümünde ise döviz kurundaki bir değişimin ihracat verileri üzerindeki değişimi anlatılmış ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, İhracat, Panel Nedensellik

ABSTRACT**ANALYSIS OF TURKEY'S FOREIGN TRADE DATA: DENIZLI SAMPLE****ÇAKMAK, Latif**

Master Thesis

Economics Department

Economics Program

Thesis Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Sevcan GUNES

December 2017, ix + 136 Pages

The biggest impact of the globalization process has shown itself in the international commercial relations. In this sense, countries liberalize their trade and become more open to foreign trade, thus providing economic development. In Turkey, too, the post-1980 period changes concerning economy have taken place and important steps were taken to liberalize the economy.

In this study, using the city of Denizli's monthly data for the period of 2006: Q1-2016Q12, the relationship between the eleven sectors (Steel, Iron and Nonferrous Metals, Electrical and Electronics and Service, Ready to Wear and Apparel, Grain Pulses, Oil Seeds and Products, Chemical Substances and Chemicals) and the exchange rates as well as the relationship between global production index and export sectors have been estimated by employing econometric models suitable for the current study. In the first part of the study, general information about foreign trade is given. In the second part, general information about Denizli is given and its production and industry structure are highlighted. In the last part of the study, Kónya Panel Causality and Dumitrescu-Hurlin Panel Causality tests, which were the econometric models used in the analysis, were introduced and the test results are discussed. The findings of the Dumitrescu-Hurlin Panel Causality test between the exchange rate and the export data were examined as a whole and the causality relation was not observed bilaterally. Then, the Kónya panel causality test, which presents the relation among the data separately, has been applied and different results have been obtained at different significance levels. In the relationship between global production and export data, the findings obtained in the Dumitrescu-Hurlin Panel Causality test were found to have a bi-directional causality relation. According to Panel Causality Results, different results were obtained at different levels of significance. In the conclusion part, a change in exchange rate on export data is discussed and some suggestions are presented.

Keywords: Foreign trade, Export, Panel Causality

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	vi
TABLolar DİZİNİ.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET

1.1. Dış Ticaretin Tanımı.....	5
1.2. Klasik Dış Ticaret Teorileri	8
1.2.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi	9
1.2.2. Karşılaştırmalı (Mukayeseli) Üstünlükler Teorisi.....	11
1.2.3. Faktör Donatımı (Heckscher - Ohlin) Teorisi.....	13
1.3. Dış Ticareti Açıklayan Yeni Teoriler.....	14
1.3.1. Ölçek Ekonomileri Teorisi.....	15
1.3.2. Monopollü (Tekelci) Rekabet Teorisi.....	16
1.3.3. Varlık Teorisi.....	16
1.3.4. Teknoloji Açığı Teorisi.....	17
1.3.5. Ürün Dönemleri (Yeni Mal Geliştirme) Teorisi.....	18
1.3.6. Nitelikli İşgücü Teorisi.....	18
1.3.7. Tercihlerde Benzerlik Teorisi.....	19
1.4. Dış Ticarete Rekabetçilik Kavramı.....	20
1.4.1. Rekabet Gücü ve Karşılaştırmalı Üstünlükler.....	23
1.4.2. Firma Seviyesinde Rekabet Gücü.....	24
1.4.3. Endüstriyel Rekabet Gücü.....	24
1.4.4. Ulusal Seviyede Rekabet Gücü.....	25
1.5. Dış Ticarete Rekabetçiliği Ölçmede Kullanılan Değişkenler.....	26
1.5.1. Reel Efektif Kur Endeksi.....	26
1.5.1.1. Ülke Bazında Dışsattım Performansında Kur Hareketlerinin Önemi: Devalüasyon ve J Eğrisi.....	28
1.5.2. Birim Emek Maliyeti Endeksi (ULC).....	29
1.5.3. Karşılaştırmalı İhracat Performansı (KİP).....	31
1.5.4. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (AKÜ) Endeksi ve Alternatifleri.....	31
1.5.4.1. Nispi İhracat Avantajı Endeksi (RXA).....	34
1.5.4.2. Nispi İthalat Avantajı Endeksi (RMA).....	34
1.5.4.3. Nispi Ticaret Avantajı Endeksi (RTA).....	35

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE DENİZLİ'DE DIŞ TİCARET

2.1. Türkiye'de Dış Ticaret	36
2.2. Denizli Hakkında Genel Bilgiler.....	54
2.3. Denizli Dış Ticareti.....	57
2.3.1. Denizli İli Sektörel AKÜ İndeksi.....	61
2.4. Denizli'nin Sanayi Sektörü Analizi.....	65
2.5. Denizli'de Tarım ve Hayvancılık Sektörü Analizi.....	68
2.6. Denizli'de Turizm Sektörü Analizi.....	71
2.7. Denizli'de Madencilik Sektörü Analizi.....	72
2.8. Denizli'nin İstihdam Yapısı.....	73
2.9. Denizli'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı.....	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DENİZLİ DIŞ TİCARET VERİLERİNİN PANEL VERİ ANALİZİ

3.1. Denizli Dış Ticaret Verileri İçin Bir Uygulama.....	83
3.2. Literatür Taramaları.....	83
3.3. Panel Nedensellik Analizi.....	98
3.4. Panel Nedensellik Testi.....	100
3.4.1. Konya Panel Nedensellik Testi.....	101
3.4.2. Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi.....	102
3.5. Veri Seti ve Yöntem.....	105
3.6. Uygulama Sonuçları.....	106
SONUÇ.....	114
KAYNAKLAR	118
EKLER	128
ÖZ GEÇMİŞ.....	136

ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa
Şekil 1. J Eğrisi.....	29
Şekil 2. Türkiye'nin Yıllar İtibariyle Açıklık Oranı (Toplam Dış Ticaret /GSYİH)....	37
Şekil 3. Denizli İlinin Yıllar İtibariyle Dış Ticareti.....	61
Şekil 4.Yıllar İçerisinde Denizli'nin Türkiye Geneline Kıyasla Çalışan Verimliliğindeki Değişim, Türkiye = 100 ¹	75

TABLOLAR DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 1. Türkiye'nin ve Güney Kore'nin Buğday ve Motor Üretim Miktarları	10
Tablo 2. İngiltere ve Portekiz İçin Karşılaştırmalı Üstünlükler	11
Tablo 3. Türkiye Mal İhracat ve İthalat Rakamları (Milyar\$).....	38
Tablo 4. Türkiye İhracat Rakamları.....	39
Tablo 5. Türkiye'nin Fasıllar İtibari ile Ençok İhracat Yaptığı On Bir Ürün (Değer: Milyon ABD\$)	42
Tablo 6. Türkiye'nin Fasıllar İtibari ile Ençok İthalat Yaptığı On Bir Ürün (Değer: Milyon ABD\$)	46
Tablo 7. Ükelere Göre Yıllık İhracat (Ençok İhracat Yapılan 20 Ülke)	50
Tablo 8. Ükelere Göre Yıllık İthalat (Ençok İthalat Yapılan 20 Ülke)	52
Tablo 9. Denizli'nin Fiziki Yapısı	55
Tablo 10. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine Göre Dört Yılda Denizli Nüfus Verileri.....	56
Tablo 11. İhracat Toplamında İlk On İl.....	58
Tablo 12. Denizli'nin Ükelere Göre İhracat Performansı.....	59
Tablo 13. Denizli'nin Yıllar İtibariyle İthalat ve İhracat Rakamları(Bin ABD \$).....	60
Tablo 14. Türkiye ve Denizli 2016 İhracat Verileri ve Denizli AKÜ İndeksi.....	63
Tablo 15. Türkiye'nin İlk 500 Firması Arasında Denizli Firmaları.....	65
Tablo 16. Denizli Organize Sanayi Bölgeleri	67
Tablo 17. Denizli İli Genel Arazi Dağılımı	69
Tablo 18. Denizli İli 2002-2015 Yılları Arası Gayri Safi Hasıla Değerleri	69
Tablo 19. Denizli İlinde Yıllar İtibari İle Hayvan Sayısı	70
Tablo 20. Denizli İlinde Yıllar İtibari İle Hayvansal Üretim	71
Tablo 21. 2007-2015 Denizli'de Çalışan Sigortalı İşçi Sayısı	74
Tablo 22. Aktif Çalışan Sayısı	74
Tablo 23. Denizli'deki İmalat Sanayinde En Çok İstihdam Sağlayan İlk 15 Alt Sektör ve İmalat Sanayi İçindeki Payları	76
Tablo 24. SEGE-İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması	78
Tablo 25. İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması	79
Tablo 26. Literatür Tablosu	92
Tablo 27. LnDöviz Kuru Değişkeni İçin Panel Birim Kök Testi Sonuçları	106

Tablo 28. \ln İhracat Değişkeni İçin Panel Birim Kök Testi Sonuçları	106
Tablo 29. Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi Sonuçları	107
Tablo 30. Döviz Kuru İle İhracat Verileri Arasındaki Konya Panel Nedensellik Testi Sonuçları	107
Tablo 31. İhracat İle Döviz Kuru Verileri Arasındaki Konya Panel Nedensellik Testi Sonuçları	108
Tablo 32. \ln Küresel Üretim Değişkeni İçin Panel Birim Kök Testi Sonuçları	109
Tablo 33. \ln İhracat Değişkeni İçin Panel Birim Kök Testi Sonuçları	109
Tablo 34. Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi Sonuçları	110
Tablo 35. Küresel Üretim İle İhracat Verileri Arasındaki Konya Panel Nedensellik Testi Sonuçları.....	111
Tablo 36. İhracat İle Küresel Üretim Verileri Arasındaki Konya Panel Nedensellik Testi Sonuçları	112
Tablo 37. Türkiye İhracat Rakamları (2012-2013).....	128
Tablo 38. Türkiye İhracat Rakamları (2010-2011).....	130
Tablo 39. Türkiye İhracat Rakamları (2008-2009).....	132
Tablo 40. Türkiye İhracat Rakamları (2006-2007).....	134

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AKÜ	: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler
ARDL	: Otoregresif Sınır Testi Yaklaşımı
DB	: Dünya Bankası
DENSER	: Denizli Serbest Bölgesi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
FED	: Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası
HC	: Homojen Nedensellik
HEC	: Heterojen Nedensellik
HENC	: Heterojen Nedensel İlişkisizlik
HNC	: Homojen Nedensel İlişkisizlik
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KİP	: Karşılaştırmalı İhracat Performansı
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
NEK	: Nominal Efektif Döviz Kuru
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Organizasyonu
OSB	: Organize Sanayi Bölgesi
REK	: Reel Efektif Döviz Kuru
RMA	: Nipsi İthalat Avantajı Endeksi
RTA	: Nipsi Ticaret Avantaj Endeksi
RXA	: Nipsi İhracat Avantajı Endeksi
SEGE	: Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Araştırması
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
SUR	: Görünüşte İlgisiz Regresyon
TL	: Türk Lirası
ULC	: Birim Emek Maliyeti
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
URAK	: Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu
VAR	: Vektör Otoregresyon

GİRİŞ

Globalleşme ile ülke ekonomileri birbirine daha bağımlı hale gelmiştir. Dünyadaki dış ticaret hacminin giderek artması nedeniyle iktisadi büyüme; ülkelerin ihracat performansından daha fazla etkilenmektedir. Bu nedenle diğer ülkelerle rekabet edebilmek, uluslararası pazarlarda daha fazla mal ve hizmet satabilmek ve rekabet gücünü yükseltebilmek için hükümetler görünür veya görünmez pek çok destek uygulamaktadır. Bu bağlamda dış ticaret hacminin gelişimi ülkeler için giderek daha fazla önem kazanmaya başlamıştır.

Bu dönemden itibaren dünya genelinde etkisini iyice gösteren küreselleşme kavramı ülke ekonomilerini hissedilir derecede etkilemiştir. Küreselleşmenin hız kazandığı bu dönemde ülke ekonomileri kapılarını dış sermayeye açma konusunda liberal politikaları uygulamaya koymuşlardır. Denilebilir ki 1980 sonrasındaki tüm ekonomiler, dışa yönelik sanayileşme ve devlet müdahalesinin en aza indirilerek daha liberal politikalarla yönlendirilmeye çalışılmıştır. (Öztürk ve Özyakışır, 2005: 1).

1970'li yıllarda meydana gelen Petrol Şoku ve Uluslararası Para Sistemi problemlerine ek olarak birçok ülkenin stagflasyonla birlikte dış borç problemiyle yüzleşmesi nedeniyle Keynesyen ekonomi anlayışından Neo-liberal ekonomi anlayışına doğru bir eğilim gerçekleşmiştir. Neo-liberal ekonomi anlayışı, iktisadi sorunların temelinde Keynesyen anlayışı kaynak göstermiştir. İş gücü piyasasının yeteri kadar esnek olmaması, artan rasyolu vergiler, kamu iktisadi teşebbüslerinin açıkları, yüksek oranlı ithalat vergileri ve benzeri nedenlerden hareketle devletin ekonomide gereğinden fazla yer tutması ve piyasaların serbest olmaması iktisadi sorunların kaynağı olarak gösterilmiştir (Yıldırım, 2011: 76).

Bu sorunların üstesinden gelinmesi amacıyla John Williamson tarafından ilk kez 1989 yılında kullanılan Washington konsensüs adında uyum paketi ile 1980 sonrasında Bretton Woods ikizleri olarak bilinen (Uluslararası Para Fonu-IMF ve Dünya Bankası-DB), Amerikan Hazine Merkezi ve Amerikan Merkez Bankası'nın (FED) Finans grubu uzlaşmaya giderek dünya ekonomisinin ana merkezinde piyasanın yer aldığı Neo-liberal ekonomi politikalarının olması gerektiğini ve devletin rolünün sınırlandırılması gerektiğini ifade etmişlerdir (Çetiner, 2008: 33).

1980 sonrası Türkiye açısından da önemli ekonomik dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. ABD'de Ronald Reagan'ın başkanlığı döneminde başlayan arz yönlü ekonomi uygulamalarının en önemli parçalarından biri, ekonomiyi olabildiğince serbest liberal bir ekonomi haline getirmek olmuştur. ABD'de başlayan bu liberaleşme akımı başta İngiltere olmak üzere Türkiye ve onun gibi birçok gelişmekte olan ülke tarafından da uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye'de önce fiyat denetimleri kaldırılmış, peşinden faizler serbest bırakılmıştır. Sabit kur sisteminden dalgalı serbest kur sistemine geçilmiştir. Son olarak 1989 yılında 32 sayılı kararla sermaye hareketlerini ve döviz piyasalarını serbest bırakılması ile Türkiye ekonomisinin iktisadi olarak küreselleşme süreci başlamıştır (Eğilmez, 2010: 288). Yine bu dönemde İthal ikameci stratejiden diğer bir deyişle iç piyasaya yönelik üretimi amaç edinen daha çok korumacılığa dayalı ve ekonominin tüm kesimini içine alan devlet müdahaleciliğini esas alan bir iktisadi modelden ihracat yönlü büyümeye yani koruyuculuk yerine dış rekabeti esas alan bir stratejiye geçilmiştir (Seyidoğlu, 2009: 517).

İhracat yönlü büyüme ve liberalleşme politikalarından beklenen şey, ülkenin gelişmişlik seviyesi bakımından daha ileri aşamalara hızlı bir şekilde geçmesini sağlayabilmektir. Böyle bir sanayileşme politikası sayesinde, ülkenin ihracat gelirleri yükselecek ve bu yükselişle elde edilen gelirler, ülkenin sanayileşmesini dolayısıyla gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyelerine ulaşmasına yardımcı olması beklenmektedir. 1980'lerde görülmeye başlanan dışa açık sanayileşme ve ekonomide liberalleşmeye yönelik iktisat politikaları, günümüze kadar sürmüştür. Bu süreçte görev alan hemen hemen tüm hükümetler, bu tür politikaları benimsemişler ve birbirlerine benzer politika araçları kullanmışlardır. Türk lirasının döviz piyasasında başka bir ülke parası ile takası ve uluslararası ekonomik işlemlerde değişim aracı olarak kullanılabilmesinden IMF'nin istikrar programlarına, ihracatı teşvik eden politikalardan (Kamu İktisadi Teşebbüsü) KİT'lerin özelleştirilmesine kadar birçok uygulama, ekonomiyi liberalleştirerek ve aynı zamanda dış dünya ekonomilerine açarak daha hızlı kalkınmayı sağlamak amacıyla uygulamaya konulmuştur. Bu uygulamalar neticesinde beklenen sonuçlar; hızlı ve istikrarlı bir iktisadi büyümeye ulaşılması, işsizliğin azaltılması, enflasyonun düşürülmesi, yüksek bir milli gelir seviyesine ulaşılması, eğitim ve kentleşme ile ilgili sorunlar çözüme kavuşturularak, gelişmiş ülkelerin ulaştığı seviyeye bir an önce varılabilişiydi (Öztürk ve Özyakışır, 2005: 2).

Türk ekonomisinin 1980'lerde dışa açılma politikasıyla birlikte ihracat yönlü yeni bir strateji geliştirmiştir. Bunun sonucunda özel kesime dayalı sanayi yapısı ile Denizli ekonomisi Türkiye için ayrı bir öneme sahip olan bir temsilci konumuna gelmiştir. Denizli'de 1980 yılına kadar kurulan dokuma ve konfeksiyon tesislerinin sayısı 6 iken 1980'den sonra tesis sayısı 22'ye ulaşmıştır. Denizli devam eden yıllarda bu gelişmesini sürdürmüş ve 1990-1997 yılları arasında başta tekstil sektörü olmak üzere sanayide istihdam yaratan ve ihracata dönük üretim yapan bir il konumuna gelmiştir. Türkiye'de 2001 yılında meydana gelen siyasi kriz, ekonomik krizi tetikleyerek daha derinleşmesine sebep olmuştur. Bu dönemlerde Denizli'de faaliyet gösteren işletmelerde de benzer sıkıntılar yaşanmıştır. 2008 yılında ortaya çıkan küresel kriz diğer ülke ekonomilerinde olduğu gibi Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilerken yerel ekonomi bağlamında Denizli ekonomisini de etkilemiştir fakat yılların verdiği ticari ve sanayi tecrübesine dayanarak il kriz sonrası tekrar gelişim göstermeye devam etmiştir. Bilhassa 2008 yılında yaşanan krizden sonra Denizli'de çalışmalarını sürdüren tesislerin sayısında bir düşüş olsa da Türkiye'de faaliyetlerini sürdüren ilk 500 büyük firma arasında Denizli'den 7 adet kuruluş üretimini devam ederek, Denizli'nin ihracatını olumlu yönde etkilemeye devam etmektedir (Batmaz, 2012: 28-48).

Bu çalışmanın amacı, Denizli'nin 2016 yılı toplam ihracatın %96'sını oluşturan 11 sektör (Çelik; Demir ve Demir Dışı Metaller; Elektrik Elektronik ve Hizmet; Hazırgiyim ve Konfeksiyon; Hububat Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri; Kimyevi Maddeler ve Mamulleri; Madencilik Ürünleri; Makine ve Aksamları; Mobilya, Kağıt ve Orman Ürünleri; Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller; Tekstil ve Hammaddeleri) ile Reel Döviz kuru arasındaki ilişkinin ampirik olarak test edilmesidir. İhracatta öncü sektörlerin ihracat hacminin artması reel döviz kuru ya da reel döviz kurundaki değişmelerin bu sektörlerdeki ihracat performansını etkileyip etkilemediği analiz edilmesi hedeflenmektedir. İhracat performansını belirleyen önemli faktörlerden birisi dış dünya geliridir. Şöyleki dünya üretim hacminin ve gelirin artması talebi artırarak ülkelerin dış ticaret hacimlerinin de artmasına sebep olur. O nedenle çalışmada reel döviz kuru ile ihracat ilişkisinin yanı sıra dünya geliri yerine kullanılan proxy değişken Küresel Üretim Endeksi ile Denizli'de lider ihracat sektörleri arasındaki ilişki de analiz edilmiştir.

Bu amaçla çalışmanın birinci bölümünde öncelikle dış ticaretin tanımı yapılacaktır. Daha sonra ise Klasik Dış Ticaret Teorilerinden bahsedilecektir. Devamında

ise Dış Ticareti Açıklayan Yeni Teoriler anlatılarak dış ticarete Rekabetçilik kavramından bahsedilecektir. Rekabetçiliği ölçmede kullanılan değişkenler, Devalüasyon ve J eğrisinden anlatılarak ve Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi ve Alternatif endeks ölçümlerinden bahsedilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde kısaca Türkiye'de ve Denizli'deki dış ticaretin gelişminden bahsedilecektir. Denizli sektörel ihracatının Türkiye'ye kıyasla AKÜ (Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük) değeri hesaplanacaktır. Ardından Denizli ili hakkında genel bilgiler verilerek Denizli'nin sektör analizleri yapılacaktır. Son olarak Denizli ilinin Sosyo-Ekonomik yapısından bahsedilecektir.

Çalışmanın son bölümünde ise uygulamaya konu olan Denizli'nin ihracat kompozisyonu ile ilgili bilgi verilecektir. Bu bölümde dış ticaret ve döviz kuru ile ilgili literatürde yapılan çalışmalar incelenmiştir. Ardından çalışmada kullanılacak Panel Nedensellik Testlerinden bahsedilecektir. Bu testlerden Kónya Panel Nedensellik ile Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik testleri tanıtılacak ve bu testler aracılığı ile hesaplamalar yapılacaktır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda Denizli için döviz kuru ve ihracat arasındaki ve ihracat ile küresel üretim endeksi arasındaki nedensellik ilişkileri yorumlanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM DIŞ TİCARET

1.1.Dış Ticaretin Tanımı

Küreselleşme; ulusal ekonomilerin diğer dış ülke ekonomileriyle mal ve sermaye akışı kapsamında ticari ilişki içinde olması sonucunu doğurmuştur. Dışa kapalı ekonomiler olarak sayılacak ülkeler bile sınırlı seviyelerde de olsa dış ticaret yapmakta ve üretmediği ürünleri dışardan temin etmek durumundadırlar. Yıllar itibariyle bakıldığında dış ticaretin toplam içindeki payı artmaktadır.

Ülkeler hangi amaçla dış ticaret yapar sorusuna verilebilecek üç yanıt vardır. Öncelikle ülkeler arası fiyat farklılığı dış ticaretin asıl nedeni durumundadır. Fiyat farklılığıyla beraber ülke içi üretimin yeterli düzeyde olmaması, mal farklılaştırması ve tüketicilerin çeşitlilik talepleri dış ticaretin diğer ana nedenlerini oluşturmaktadır (Utkulu, 2005: 6).

Bu nedenlerle dış ticaret kavramı büyük önem arz etmektedir. Dış ticaret kavramını açıklamadan önce ticaretin tanımını yaparak başlamak dış ticaretin ne olduğunun anlaşılmasını kolaylaştırması açısından önemlidir. Ticaret, kar amacı ile üretilen hizmet ve malların belli bir bedel karşılığında nihai tüketicilere ulaştırılmasını sağlayan alım ve satım işlemlerinin tümü olarak tanımlanabilir.

Dış ticaret, liberal ülkeler arasında gerçekleştirilen sermaye, hizmet, mal ve fikri mülkiyet hakları ticaretinin tümünü kapsar. Bu bağlamda dış ticaret, bir ülkede üretilen mal grubunun, sağlanan hizmet faaliyetlerinin, fikri mülkiyet haklarının ve sermayenin farklı ülke veya bölgede satımı, dağıtımı veya başka türde fayda yaratılmasıyla tüketici veya aracı gruplara sunulması etkinliğinin tümünü kapsar. En dar anlamıyla dış ticaret ise, kısaca ithalat ve ihracat faaliyetleridir. Dış ticaret, ülkelerin iktisadi ve siyasi yönden dünyada söz sahibi konumda yer alması, zenginliğinin artması, iktisadi yönden kalkınması ve ekonomik birimlerin faydalarının maksimize edilmesi bakımından da önem arz eder. İleri teknoloji seviyesi ile desteklenen istikrarlı makroekonomik yapının varlığı o ülkenin dış ekonomik ilişkilerde yüksek rekabet gücünü elinde tutması anlamına gelir (Gültekin, 2011: 31).

Herhangi bir ülke ihtiyaç duyduğu mal, hizmet veya faktörlerin tamamını

üretmez. Bunun yerine ülkeler iş bölümüne giderek kaynak verimliliğini yükselterek ulusal refah seviyelerini artırırlar. İş bölümü ülkelerin üretiminde etkin olduğu mallara yönelmesi ve bunları ihraç etmesi üretimini gerçekleştiremediği malları ise farklı ülkelere ithal etmesidir. Bu tür bir ticari ilişki kaynak kullanımının etkin ve verimli olmasını sağlar. Dış ticaret kanalıyla üretim maliyetleri farklı olan ülkelerin ticaret yapmaları sonucunda ülke insanların söz konusu ürünleri daha makul fiyatlarda tüketim veya kullanım imkanları böylelikle gerçekleşmiş olur (Melemen, 2003: 1).

Gelişmekte olan ülke grupları ürettikleri hammaddeyi gelişmiş ülkelere ihraç ederken, gelişmiş ülkeler grubu için ise geliştirmekte olan ülkeler ürettikleri mamul mal gruplarını ihraç etmek için pazar konumundadır. Dış ekonomik ilişkilerde gelişmiş ülkelerin ithalatı, az gelişmiş ülkelerin de ihracatı olan hammaddeler dış ekonomik ilişkilerin odak noktasını oluşturmaktadır. Az gelişmiş ülkeler ise kalkınma amacıyla uyum içinde çeşitli endüstri oluşumları kurabilmek için yatırım malları ve kimi zamanda gıda ve tüketim mallarını kapsayan mallar için gelişmiş ülkelerle ticaret yapma ihtiyacı duyarlar. Neticede, dünyadaki gelişmiş ve geliştirmekte olan ülke grupları arasında ticaretin gerçekleşmesi dünyadaki ekonomik düzenin bir sonucu olarak uluslararası ekonomik ilişkileri önemli kılmaktadır (Karluk, 1998: 154).

Türkiye’de 1980’den sonra ihracata dönük sanayileşme politikasının uygulamaya konulması ile birlikte dışa açılma sürecine geçilmiş ve 1989’da sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile birlikte Türkiye’nin diğer ekonomilerle bütünleşme süreci daha da gelişmiştir. Bu ekonomik hareketlilik ülkeler açısından dışa açıklık olarak ifade edilmektedir. İktisat literatürün de dışa açıklık kavramı için genel kabul görmüş net bir tanım yoktur ancak çalışmada amaca uygun olarak kısaca bir tanım yapmak gerekirse dışa açıklık ülkelerin uluslararası ticarete ve faktör akımlarına ne kadar açık olduğunu gösteren bir değerdir.

Mali açıklık veya diğer bir deyişle mali serbestleşme, yurt içi yerleşik kişi veya kuruluşların döviz türünden varlık ve borç alabilmeleri ve yabancı kişi veya kuruluşlarında ulusal mali piyasalarda alış-satış yapabilmeleri olarak kabul edilmektedir (Esen, 2000:5-23). Dışa açıklık kavramı Edwards (1997) tarafından ise, Uluslararası ticaretin önünde herhangi bir kısıtlamanın olmaması olarak tanımlanmaktadır. Yapraklı (2007) ise, ekonomik dışa açıklık, mal ve hizmetlerin ticareti üzerindeki devlet

denetiminin olmaması ve dış ticaretin serbest olmasını amaçlayan yaklaşımı ifade etmektedir. Ekonomi literatüründe dışa açıklık kavramı için Aizenman (2004:1) tarafından oluşturulan ve yaygın olarak kullanılan ticari dışa açıklık oranı $[(\text{ihracat} + \text{ithalat}) * 100 / \text{GSMH}]$ şeklinde hesaplanmaktadır (Yapraklı, 2007:74).

Küreselleşen dünyada ülkelerin her yıl artan dışa açıklık oranları nedeniyle dış ticaret birçok açıdan önemli bir kavram haline gelmiştir. Çünkü ülkelerin gelir elde edebilmeleri ve gelişmişlik düzeylerini arttırabilmeleri dünyanın diğer ekonomileriyle entegre bir şekilde gerçekleştirdiği ticari performanslarına bağlıdır. Gelişmiş dünya ekonomilerinin, ekonomik büyüme dönemlerinde artan tüketim eğilimlerine paralel olarak ihracat yapan ülke ekonomilerinde mali genişlemeye sebep olmaktadır. Ekonomik daralma dönemlerinde ise bu durum tam tersi bir hal alacak ve gelişmiş ülkelerin ithalat gücünün azalması sonucunda bu ülkeye mal satan ülkeleri de olumsuz etkileyerek deyim yerindeyse peşinden sürükleyecek ve daralmaya sebep olacaktır. Dünya ülkelerinin artan açıklık oranları ülkeleri birbirine daha bağımlı hale getirmiştir.

Ülkelerin dış ticaretini analiz eden teoriler 2 başlık altında toplanabilir. Birinci grup teoriler gerek fiziksel gerekse de teknoloji, verimlilik vb. sebeplerden dolayı ülkelerin farklı mallarda karşılaştırmalı üstünlüğü olduğunu ve bu farklı malları birbirinden alıp sattığını belirtmektedir. Endüstri için ticaret teorileri olarak da adlandırılan bu teoriler; ülkeler birbirinden ne kadar farklı ise o kadar daha fazla ticaret yapması gerektiğini savunur. Uzmanlaşmaya dayalı olarak karşılaştırmalı üstünlüğü olan ülke o ürünü üretir ve satar. Karşılaştırmalı olarak üstün olmadığı ürünleri ise satın alır. İkinci grup teoriler ise endüstriler arası ticaret teorileri olarak adlandırılır. Bu başlık altında analiz edilen teoriler ise birinci gruptan farklı olarak ülkeler birbirine ne kadar benzer ve gelir düzeyleri yakınsa o kadar çok dış ticaret yapma olanağına sahip olduğunu savunur. Çünkü burada ticaret edilen mallar aynı başlık altında sınıflandırılan ürünlerdir. Bu kapsamda sonraki bölümde hem mutlak üstünlük, karşılaştırmalı üstünlük ve Heckscher - Ohlin gibi endüstriler arası ticaret teorilerini açıklayan modeller hem de ölçek ekonomisi, tercihlerde benzerlik teorileri gibi endüstri içi ticareti açıklayan modeller açıklanmıştır. Klasik ve yeni dış ticaret teorileri anlatıldıktan sonra dış satım performansı bağlamında rekabetçiliği ölçmeye çalışan endekslere yer verilmiştir.

1.2. Klasik Dış Ticaret Teorileri

İktisat, içerik olarak pozitif ve normatif bir bilim dalıdır. Bu bağlamda İktisadın bilim dalı olarak ortaya çıkışı Adam Smith (1723-1790) ile başlar. Adam Smith sadece Klasik İktisat olarak isimlendirilen bir ekonomik düşünce yönteminin kurucusu olmuş, günümüzde Yeni Klasik İktisat diye isimlendirilen çağdaş bir düşünce modelinin de özünü oluşturmuştur (Savaş, 2007: 260).

Klasik dış ticaret teorileri, klasik iktisatçıların üç önemli sorunun cevabını aramasıyla şekillenmiştir (Karluk, 2009: 19-20):

- Ülkelerde ne tür mallar ihraç ve ithal edilir? Dünya üzerindeki ülkeler arasındaki ticaret hangi yönde ne şekillenir?

- Uluslararası ticareti yapılan mal fiyatları ne türde oluşur? Dış ticaret haddi nasıl tespit edilir?

- Dış ticaretten elde edilen kar ne kadardır? Dış ticaret, hem dünya ve hem de ülkeler açısından karlı mıdır? Eğer karlı ise, bu kar ticarete girenler arasında nasıl bölüşür?

Bu üç soru birbirinden bağımsız olmamakla birlikte, bu sorular pedagojik açıdan ayrı ayrı ele alındığında elde edilen bulgular, klasik dış ticaret teorilerinin gelişimine yön vermiştir. Klasik teori ilk soruya, her ülke, kendisinde görel olarak daha ucuza üretilen ürünlerin üretiminde uzmanlaşmalı ve tüketilenden fazla üretimi yapılan malları dış ticaret yoluyla, ihtiyaç duyulan mallar ile değiştirmelidir. Klasik iktisatçılar ikinci soruya şu şekilde yanıt vermişlerdir: Denge ticaret haddi veya uluslararası fiyat, uluslararası arz ve talep ilişkileri sonucunda meydana gelmekte ve ticaret yapan tarafların dış ticaretten doğan kazançlarını belirlemektedir. Klasikçilere göre üçüncü sorunun cevabı da şu şekildedir: Her ülke görel olarak ürettiği malın üretiminde uzmanlaşacağı için, dünya genelinde bir ihtisaslaşmaya gidilecektir. Dolayısıyla, bazı ülkeler bazı ürünleri daha ucuza üretecek ve benzer kaynaklar ile daha fazla çıktı sağlanacaktır. Bunun sonucunda da, dünya üretimi yükselecektir şeklinde olmuştur (Karluk, 1998:9).

Ancak, her ne kadar klasik iktisatçıların elde etmiş oldukları bu yanıtlar, söz konusu teorilerin gelişmesinde katkıda bulunmuş olsa da; klasik dış ticaret teorilerinin belirli varsayımlar altında tutarlı olabileceği gerçeği de unutulmamalıdır (Seyidoğlu, 2009: 16).

Smith'in fikirlerini ve Klasik İktisadı gerektiği gibi kavrayabilmek için o dönemin ekonomik bakımdan temel özelliklerini irdelemek gerekmektedir. Milletlerin Zenginliği, Avrupa'da savaşların sona erdiği ve dünya ekonomik ilişkilerinin önemli miktarda arttığı bir zamanda ortaya çıkmıştır. İngiltere, aşırı korumacılık yaklaşımından vazgeçmiş ve dış ticarete büyük bir ivme meydana gelmiştir. Fakat dış ticarete halen çok yüksek seviyelerde sınırlamalar mevcuttur. O dönemde söz konusu sınırlama uygulamalarına karşı memnuniyetsizlik mevcuttur. Milletlerin Zenginliği, Merkantilizmin bu ilke ve sınırlama uygulamasına karşı atfedilen ilk sistematik eleştiriyi yapmıştır. Adam Smith'in zamanında İngiltere'de tarım ve ticaret gelişmiş iki sektördür. Sanayi ise henüz yeni yeni oluşum aşamasındadır (Savaş, 2007: 262).

Klasik iktisadi okul, Fizyokratların izinde laissez-faire (bırakınız yapsınlar) fikrini devam ettirirken, bunu savunacak iktisat teorisini oluşturmuştur. İktisadi liberalizmi Neo-klasiklere aktaran zincirin halkası olmuşlardır. İktisadi liberalizmi tamamen inkar etmemekle beraber, buna bazı durumlarda karşı çıkan fikirlerin kaynağı da, yine bazı yönden Klasik okul olmuştur. Klasik iktisadi okulun başlangıcı A. Smith'in Milletlerin Zenginliği'nin basıldığı 1776 yılıdır. Nasıl ki ticari kapitalizm merkantilizmi ortaya çıkardıysa, Fransa'da tarımın kapitalistleşmesi de Fizyokrasiyi ortaya çıkarmış, İngiltere'de de Sanayi Devrimiyle birlikte Klasik İktisat Okulu doğmuştur. Fizyokrasinin ve Klasiklerin ortak noktası Laissez-faire fikri, serbest dış ticaret ilkesidir. Bu fikre göre Devletin müdahalesi minimuma çekilmelidir. Dış pazarlardan ucuz endüstriyel hammadde ithal edilebilmesi, bu pazarlara endüstriyel mamullerin herhangi bir sınırlandırma olmaksızın elde edilebilmeleri için, serbest dış ticaret yapılmalıdır (Kazgan, 2000: 69-72).

1.2.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Mutlak üstünlükler teorisinde, kurulan iki ülkeli modelde, ülkelerin biri, diğeriyle karşılaştırıldığında, en düşük maliyet oranında hangi malları üretebiliyorsa, o mal grubunun üretiminde uzmanlaşmalı; düşük maliyetle üretimini sağladığı mal grubunu ihraç ederken yüksek maliyetle ürettikleri malları da ithal etmelidir. Ancak, burada ifade edilen maliyet kavramı, yalnızca homojen olduğu varsayılan emek faktörünü kapsamaktadır (Bayraktutan, 2003: 177). Mutlak üstünlükler teorisi ülkelerin ne tür malların üretiminde mutlak üstünlüğe sahip iseler o mal veya malların üretiminde

uzmanlaşmaları gerektiğini ifade etmektedir. Buradan hareketle Smith'e göre, bir ülke konu olan malları başka ülkeden daha ucuza üretimini gerçekleştirebiliyorsa, dış ticarete bulunması karlı olmayacaktır (Özel, 2012: 7).

Adam Smith (1776), ticaret serbestliğinin ve uluslararası uzmanlaşmanın faydalarını Mutlak Üstünlük Teorisi ile açıklamıştır. Adam Smith'in teorisine göre bir ülke hangi ürünleri daha az maliyetle üretebiliyorsa o ürünlerde uzmanlaşmalı ve bu ürünleri ihraç ederek yüksek maliyetle ürettikleri ürünleri de yurt dışından ithal etmelidir. İki ülkeli, iki mallı ve tek faktörlü (emek faktörü) model bakımından ifade etmek gerekirse, mutlak üstünlükleri belirleyebilmek için her bir ürünün maliyetinin iki farklı ülkedeki maliyetlerini irdelemek gerekmektedir. Bir üründe maliyet fiyatı diğer ülkeden düşük olan ülke o malın ihracatçısı konumunda, maliyet fiyatı yüksek olan da ithalatçısı durumunda olacaktır (Uygun, 2011:25).

Aşağıda verilen Tablo 1'de mutlak üstünlükler teorisini açıklamak için Türkiye ve Güney Kore'nin buğday ve motor üretim örnekleri verilmiştir.

Tablo 1. Türkiye ve Güney Kore'nin Buğday ve Motor Üretim Miktarları

	Türkiye (Birim Başına)	Güney Kore (Birim Başına)
Buğday	70	30
Motor	40	90

Kaynak: Seyidoğlu, 2009

Tablo 1'de görüldüğü üzere Türkiye ve Güney Kore ülkeleri buğday ve motor ürünleri arasında mutlak üstünlüklerini irdelemeye çalışalım. Türkiye'de bir işçi bir günde buğdaydan 70 birim, motordan ise 40 birim üretmektedir. Güney Kore'de ise bir işçi bir günde 30 birim buğday, 90 birim ise motor üretmektedir. Türkiye'de buğday üretimindeki verimlilik, Güney Kore'de ise motor üretim verimliliği daha yüksek olduğu için maliyetlerde bu anlamda daha düşük olacaktır. Mutlak Üstünlükler Teorisine göre, hangi ürünlerde maliyetler daha düşük ise ülke o mal üzerinde uzmanlaşır ve o mal üzerinde mutlak üstünlüğe sahiptir. Bu anlamda bakıldığında Türkiye buğday üretiminde, Güney Kore ise motor üretiminde mutlak üstünlüğe sahiptir. Bu anlamda Güney Kore Türkiye'ye ucuza ürettiği motor ihraç ederken Türkiye ise Güney Kore'ye daha ucuza

ürettiği buğday ihraç edecektir. Daha pahalıya ürettikleri ürünleri de iki ülke birbirlerinden ithal edeceklerdir.

1.2.2. Karşılaştırmalı (Mukayeseli) Üstünlükler Teorisi

Adam Smith'in ardından İngiliz iktisatçı David Ricardo Politik İktisadın ve Vergilendirme Prensipleri isimle çalışmasında Mutlak Üstünlükler Teorisi'nde göz ardı edilen bir ülkenin her iki ürünün üretiminde mutlak üstünlüğü elinde bulundurmasını ele alan ve ticaret serbestliğinin bu koşullarda bile her ülkenin çıkarına olduğunu savunan Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ni ortaya atmıştır. Uluslararası ticari ilişkilerin temelde mutlak üstünlükler teorisine dayandırılmaması gerektiğini durumun dış ticaretin kapsamını küçülteceğini ileri süren Ricardo, ülkeler arasında oluşan farklı üretim maliyeti yerine, maliyet farklılığının derecesi üzerine odaklanmıştır. Bir ülke, tüm mallarda, diğer ülkeye oranla daha üstün olsa bile, karşılaştırmalı olarak üstünlüğü fazla olan mallarda uzmanlaşmış az üstün olduğu malları ithal etmekle daha yüksek refah seviyesine ulaşabileceğini savunmuştur. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisine göre ülkeler arasındaki uluslararası ticaretin karlı olabilmesinin koşulu; söz konusu ülkelerde üretim maliyetlerinin birbirinden farklılık göstermesidir (Şentürk, 2007: 42-43).

Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi örneğinde Tablo2'de anlatılmaktadır. İngiltere ve Portekiz'in kumaş ve şarap ürettikleri ve bu ülkelerin bir iş gününde üretilebilen mal miktarlarının şöyle olduğu öne sürülmüştür:

Tablo 2. İngiltere ve Portekiz için Karşılaştırmalı Üstünlükler

	Kumaş	Şarap	Ticaret Öncesi Değişim Oranları
İngiltere	120	100	1Ş=8/9 K veya 1K=9/8 Ş
Portekiz	80	90	1Ş=6/5 K veya 1K=5/6 Ş

Kaynak: (Şentürk, 2007: 43)

Tablo'da görüldüğü üzere Portekiz her iki mal grubunda mutlak üstünlüğü elinde tutmaktadır. Adam Smith'e göre Portekiz ve İngiltere kendi arasında dış ticaret yapmak karlı değildir. Çünkü Portekiz her iki ürünü de İngiltere'den daha ucuza üretebilmektedir. Halbuki Ricardo bu koşullarda bile Portekiz nispi olarak ucuza ürettiği üründe uzmanlık kazanarak, pahalıya ürettiği ürünü İngiltere'den ithal edebilir. Yukarıdaki tablo örneğinde görüldüğü üzere Portekiz kumaş üretimi yerine şarap üretimi noktasında İngiltere'ye göre

daha avantajlı durumdadır. Şarabı İngiltere'ye göre 40 gün daha düşük maliyetle üretebilirken; 1 birim kumaş üretiminde yalnızca 10 gün önde bulunmaktadır. Farklı bir açıdan değerlendirilirse; İngiltere 1 fiçı şaraba karşılık 6/5 metre kumaş vermek durumundayken Portekiz için rakam yalnızca 8/9'dur. Bu nedenle Portekiz şarap imalinde uzmanlık kazanıp kumaşı İngiltere'den alacak ve böylelikle İngiltere de metre başına 5/6 fiçı şaraba kıyasla metre başına 9/8 fiçı şarap edinecek ve dış ticaretten iki ülkede kazanç elde edecektir (Şentürk, 2007: 43).

Mukayeseli Üstünlükler Teorisi'nin, emek-değer kuramına dayanması; işgücünün ülke içinde hareket serbestinin olması ülkeler arasında ise hareket kısıtlılığı olduğunu ileri sürmesi; talep şartlarının ciddiye alınmaması; durağan bir model oluşu; sabit maliyet ve tam uzmanlaşmayı merkeze alması gibi sebeplerle modeldeki engeller belirtilse de ortaya çıktıktan yaklaşık iki asır sonrasında bile geçerliliğini elinde tutan güçlü bir teori olduğu ve dış ticarete temel oluşturduğu ileri sürülmektedir (Şentürk, 2007:44).

Fırsat maliyeti kuramı, söz konusu ürünün üretimi için vazgeçilen sermaye, emek, teşebbüs ve doğal kaynakların toplam maliyetine denktir. Bu durumda bir malın üretim maliyeti, tüm üretim faktörlerini içine almakta ve faktörlerin homojenlik problemi de böylelikle ortadan kalkmaktadır. Çünkü, bir ürünün üretimi yapılmadığında (kaçırılan fırsat) başka bir ürün üretilmekte, üretimi gerçekleşmeyen malın tasarruf edilen üretim faktörleri ise üretimi gerçekleşen mal için kullanılmaktadır. Türkiye birim başına kumaş üretebilmek için hangi oranda buğday üretimini gerçekleştirmezse, kumaşın fırsat maliyeti Türkiye'de üretimi gerçekleşmeyen buğday miktarı kadardır. Çünkü, Türkiye kumaş üretimi için buğday üretiminde kullanmayı düşündüğü emek, sermaye, teşebbüs ve doğal kaynak faktörlerini tasarruf edip, bu faktörleri kumaş üretimi için kullanacaktır (Karluk, 2009:46).

Örneğin; Türkiye'de çelik:30 TL'ye, buğday:3 TL'ye; ABD'de çelik 5 Dolar'a, buğday 5 Dolar'a üretilmekte olsun. Fiyatlar farklı ülkelerin para birimi üzerinden olduğu için bu durum karşılaştırılmaz. Ancak aynı ülke içinde bir malın fiyatını baz alıp, diğer malların fiyatı o mal türünden ifade edilebilir. Bu cins fiyatlar nispi (reel) fiyatlar olarak adlandırılır. Diğer ülkede de benzer işlem uygulandığında, iki ülkedeki fiyatlar kıyaslanabilir. Yani Türkiye'de bir birim çelik: on birim buğdaya denk gelmektedir. ABD'de birim başına çelik üretimi, birim başına buğday üretimine denk gelmektedir.

Böylelikle iki ülke arasındaki verimlilik veya tersi durumu ifade eden maliyetler karşılaştırmalı olarak ifade edilmektedir. Denilebilir ki Türkiye, buğday üretiminde ABD ise çelik üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bu malların üretiminde uzmanlaşmalıdırlar. Ülkeler karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları mallarda uzmanlaşarak verimliliği arttırlar, dış pazarlarını genişletirler, bilgi, teknoloji ve deneyimlerini arttırlar. Böylelikle ülkelerin ekonomik refah düzeyi ve dünya ekonomik refah seviyesi de artmış olur (Ordu, 2013:36).

1.2.3. Faktör Donatımı (Heckscher - Ohlin) Teorisi

Faktör Donatımı Kuramında, ülkelerin mevcut üretim faktörleri miktarı baz alınırken sermaye ve emeği dikkate alma geleneği devam ettirilmektedir. Bu bağlamda, ülkeler sermaye-zengini ve emek-zengini, mallar ise sermaye-yoğun ve emek-yoğun şekilde ayrımı yapılırken malların faktör yoğunlukları ve ülkelerin faktör donatımları bakımından farklı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, bir ürünün üretim fonksiyonuyla beraber üretim teknolojisinin tüm ülkelerde benzer olduğu, üretimde sabit verim şartlarının geçerli olması ve ülkelerin talep şartları aynı olmasa da birbirine benzer olduğu varsayılmaktadır (Şentürk, 2007: 46).

Faktör donatımı (Heckscher - Ohlin) kuramıyla, Karşılaştırmalı Üstünlük kuramının başlangıç merkezi aynıdır. Tüm ülkeler daha ucuza ürettiği mallarda uzmanlık kazanıp o malları satacak bunun karşılığında üretimini daha pahalıya gerçekleştirdiği malları da satın alacaktır. Burada hangi malların ucuza üretilebileceğine yanıt verilememiştir. Ülkede kısmen daha fazla yer alan üretim faktörünü daha çok kullanan ürünün üretimi tavsiye edilmektedir. Bu durumun sebebi söz konusu malın daha ucuza üretilebilmesidir. Bu ülkede kısmen fazla miktarda bulunan üretim faktörünün ucuz olacağı görüşüne dayanmaktadır. İhracatla birlikte ülkede bol miktarda yer alan üretim faktörüne olan talep çoğalacağı için üretim faktörünün fiyatında bir artış görülür. İthalatla ülkede pahalı ve kıt olan üretim faktörüne talep düşeceği için üretim faktörünün fiyatında da bir azalma olacaktır. Böylelikle teoriye göre uluslararası ticaret ülkelerin bol miktarda sahip oldukları üretim faktörünün fiyatını yükseltirken, sınırlı olan üretim faktörünün fiyatını azaltarak ülkeler arasında faktör fiyatlarının denkleşmesine neden olur. İlerleyen dönemlerde modelin testine yönelik farklı çalışmalar yapılmıştır. Modelin ifade ettiği doğrultuda bakıldığında Amerika'nın sermaye yoğun mallar üreten ülke olduğu

düşünüldüğünde, ihracat durumunun sermaye yoğun mallarda yoğunlaşması ve ithalat kaleminin emek yoğun mallarda yoğunlaşması beklenir. Fakat yapılan testler elde edilen modelin aksine, Amerika'nın ithalatının sermaye yoğun mallarda olduğu, ihracatının ise emek yoğun mallarda olduğu tespit edilmiştir. Özellikle 20. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren modelin eksik olan yönlerini tamamlamaya yönelik yeni modeller ortaya atılmıştır. Hali hazır da bu yöndeki tartışmalar yine devam etmektedir (Ateş, 2005: 25-26).

1.3. Dış Ticareti Açıklayan Yeni Teoriler

Dış ticareti açıklamaya yönelik yeni teoriler, klasik teorinin “ölçeğe göre sabit getiri” ve “tam rekabet” varsayımlarını bırakarak, eksik rekabet piyasası ve ölçeğe göre artan getiri şartlarında dış ticareti ülkeler arasındaki teknoloji, ölçek ekonomileri ve ürün farklılaşması ile açıklamaktadır. Yeni teorilerin ortak noktası, klasik teorinin iki temel varsayımı olan ölçeğe göre sabit getiri ve tam rekabet varsayımına bırakılmasıdır. Ölçek ekonomileri ile eksik rekabet piyasa yapısına dayanan yeni dış ticaret teorileri 1980'li yılların başlarında matematiksel olarak formüle edildiği için bu teoriler “yeni” olarak adlandırılmıştır. Klasik iktisatçılar, piyasalara devlet müdahalesinin etkinlik kaybına yol açabileceği görüşündedirler. Klasik teori devletin bazı durumlar dışında dış ticarete müdahale etmemesi gerektiğini savunmaktadır. Yeni ticaret teorileri ise, dış ticarete devlet müdahalesinin ülkenin refahını arttırabileceğini ortaya koymaktadır (Karluk, 2009:139).

Yeni Dış Ticaret Kuramları analizinde ölçeğe göre artan kazanç ve eksik rekabet piyasaları şeklinde bir takım gerçekçi varsayımlar kullanılmıştır. Dolayısıyla, bu kuramlar standart hipotezleri kullanan geleneksel Faktör Donatımı Kuramı'nın açıklayamadığı benzer ekonomiler arasında sanayi ile ticaret mallarına ilişkin endüstri içi ticaret seviyesini açıklık getirmeye çalışması bakımından tamamlayıcı bir özellik taşımıştır. Uluslararası ticareti açıklamaya yönelik kuramların hemen hepsi, dış ticaretin hepsini açıklayabilecek kadar geniş çaplı olmamakla beraber birtakım kuramlar standart ürünler üzerinde öteki kuramlar ise yeni malların uluslararası ticareti üzerine yoğunlaşmıştır (Uygun, 2011:29).

1.3.1. Ölçek Ekonomileri Teorisi

Ölçek ekonomisi, tüm girdilerde ortaya çıkan bir yükselmeye bağlı olarak ortalama maliyetlerdeki azalma şeklinde ifade edilebilir. Bu durumun da daha çok sermaye yoğun üretim yapan sektörlerde görülmesi kuvvetle muhtemeldir. Büyüyen bir işletme, teknolojinin ve bilginin işletmeler arasında yayılmasına neden olur. Bilgi yoğun endüstrilerde, işletmeler arasındaki iletişim sıklığı ne kadar çok ise bilginin dağılımı da o oranda çabuk olur. Bu da işletmelere maliyet yüklenmeden teknoloji ve bilgiyi girdi şeklinde kullanarak toplam maliyetlerini düşürme imkanı verir (Ertürk, 1996:41-42).

Kuram, uluslararası ticareti ölçek ekonomileri ile ifade etmeye çalışmaktadır. Geniş bir iç pazara sahip büyük ülkeler, dışsal ve içsel ölçek ekonomiler nedeniyle üretimde azalan maliyetlerden (artan getiri) faydalanırlar. Düşük maliyet oranıyla üretmiş oldukları ürünlerde karşılaştırmalı üstünlük edinerek bu malları başka ülkelere ihraç ederler. Amerika iç piyasası, bir ürünü fazla ölçüde ve optimal ölçekle üretmeye elverişli büyüklüktedir. Buna karşılık Hollanda ve Belçika'nın iç piyasası küçüktür. Buradan hareketle, üretimde ülke içi piyasa büyüklüğüne bağlı olarak ölçek ekonomilerinden faydalanma, birtakım üretim bölümlerinde rekabetçi bir üstünlük elde etmek için önemli bir etmendir. Küçük ülkeler, yalnızca ihracat piyasasına üretim yaparak ölçek ekonomilerinden faydalanabilirler (Karluk, 2009:150).

Dış ticarete ölçek ekonomileri önemli bir faktördür, çünkü birtakım sanayilerde küçük ölçekli işletmelerin büyük ölçekli işletmelerle rekabetini zorlaştırır. Bu durumun bir sonucu olarak da ölçek ekonomisini kapsayan mallar, fazla sayıda ufak üretici işletme yerine daha az sayıdaki büyük işletme tarafından üretimi yapılmaktadır. Ölçek ekonomilerinin büyük işletmelere böyle bir avantaj sağlayıp sağlamadığı bu ekonomilerin dışsal ya da içsel nitelikte oluşuna bağlıdır. İçsel ölçek ekonomileri (internal scale economies), işletmenin kendi üretim ölçeği yükseldiğinde ortalama maliyetlerinin azaldığı durumlarda söz konusudur. Otomobil sanayisi buna tipik bir modeldir. İçsel ölçek ekonomileri kitlesel üretim teknolojisinin kullanılması, yönetimde artan etkinlik ve işgücünün uzmanlaşması gibi etkenlerin bir sonucudur. İşletmenin bağlı olduğu sanayide üretim hacmi büyüdükçe onun ortalama maliyetleri azalma eğilimi içindeyse, üretimde dışsal ölçek ekonomileri (external scale economies) durumu söz konusudur (Seyidoğlu, 2009:105). Bu durum kümelenmeler yolu ile kazanılan rekabetçiliği sağlamaktadır.

1.3.2. Monopollü (Tekelci) Rekabet Teorisi

Monopollü Rekabet Kuramı, 1933 senesinde Edward H. Chamberlin tarafından ortaya atılmıştır. Chamberlin Monopolcü Rekabet Kuramı analizinde gerçeği yansıtan teoriler kullanmıştır. Bundan dolayı ölçek bazında artan kazançlar, monopollü rekabet piyasaları ve mal farklılaştırılması öneme sahip olmakta ve teknolojik değişiklikler ön plana alınmaktadır. Üretim faktörlerinin, ülkeler arasında hareketli oldukları düşünülmekte ve transfer giderleri analize eklenmektedir. Uluslararası bedelin belirleyicisi, tekelci rekabet piyasalarında işlem yapan işletmelerdir. Ülkeler, endüstri-içi ticaret sebebiyle bir ürünün hem ithalatçısı hem ihracatçısı olduklarından karşılaştırmalı üstünlükler kuramına göre uzmanlaşmamaktadırlar (Deviren, 2004: 1).

Monopolcü rekabeti tanımlayan beş koşul veya varsayım vardır. Bunlar; birçok alıcının ve satıcının var olması, karar birimlerinin tam bilgiye sahip olmaları, piyasaya giriş ve çıkışın serbest olması ve faktör akışkanlığının tam olması şeklinde sıralanabilir. Monopolcü rekabeti tanımlayan beşinci son varsayım ise çok sayıdaki işletme tarafından üretilen ürünlerin, homojen (birbirinin aynı) ürünler veya teknik bir ifadeyle tam ikame değil de, farklılaştırılmış (çok benzer) yani yakın ikameler olmalarıdır (Ünsal, 2012:513).

1.3.3. Varlık Teorisi

Irving B. Kravis tarafından öne sürülen varlık kuramına göre uluslararası ticaretin nedeni, bir malın bir ekonomide yer almamasıdır. Ülkeler, üretimini gerçekleştiremedikleri veya çok pahalıya üretebildikleri ürünleri uluslararası ticaret kanalıyla elde edeceklerdir. Ülke ekonomileri arasında üretimin farklı olmasının nedenleri ise, ülkelerin doğal kaynak varlığının farklı olması, teknolojiye ortaya çıkan yenilikler ile geçici monopol ortaya çıkaran mal farklılaşmalarıdır. Bir ülkenin ithalat yapması, söz konusu ülkede arzın esnek olmadığını ifade eder. İhracat ise, ülke üretiminin çok olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, ülkenin ihracat sektörleri ekonominin diğer ticari kuruluşlarına nazaran daha yüksek teknoloji kullanırlar ve ihracat sektöründe teknolojik ilerleme daha çok olur (Karluk, 2009:167-168).

1.3.4. Teknoloji Açığı Teorisi

Dış ticareti açıklamaya yönelik olarak Micheal V. Posner (1961) tarafından literatüre kazandırılan teknoloji açığı kuramı üretim sürecinde, yönetim tekniklerinde veya ürünlerde, farklı hızlarda değişik ülkelerde ortaya çıkan teknolojik yeniliklere dayanmaktadır. Modelin varsayımları şöyledir (Karluk, 2009:168):

- i. Faktör donanımının ticareti değil, ticareti faktör donanımını belirlemesi söz konusudur,
- ii. Emek faktörü homojen değildir,
- iii. Faktörler uluslararası mobildir (akışkandır),
- iv. Sosyal sermaye (iş gücüne yapılan yatırım) dış ticarete konu olan malları belirlemektedir,
- v. Ülkelerarası üretim fonksiyonları farklıdır,
- vi. Karşılaştırmalı üstünlüğe ülkeler değil, sanayileri sahiptir,
- vii. Teknik bilgi kolayca elde edilmemektedir,
- viii. Ekonomide teknolojik yeniliğin taklit ve talep gecikmesi tarafından belirlenmesi söz konusudur,
- ix. Monopol ve oligopol piyasa yapıları geçerlidir,
- x. Teknoloji, dış ticareti belirleyen en önemli üretim faktörüdür.

Teknolojik inovasyon üretimde farklılık yaratmakta, yenilik olan üründe ülke önemli bir karşılaştırmalı üstünlük elde etmektedir. Böylelikle, teknolojik inovasyon diğer ülkelere sıçrama dan önce üretilen mallar, bu yeniliği sağlamayan ülkelere ihraç edilmektedir.

Bir ürünün üretiminde gelişmiş teknolojik yenilik geliştiren ülkeler, o malın üretim tekeli kendilerinde tutarlar. Dolayısıyla o malın ihracatçısı konumundadırlar. Bazı durumlar da önce ihracatçı konumda olan ülkeler, ürettikleri ürünlerin taklit edilmesi sonucu ithalatçı konuma düşebilirler. Bu durumun nedeni taklitçi ülkelerin malları hem işçilik maliyetleri bakımından düşük olması hem de araştırma geliştirme (AR-GE) giderleri yapmamaları nedeniyle daha ucuza üretimini gerçekleştirmeleridir. Bu anlamda fikri mülkiyet hakları ve uluslararası patent kanunları ile koruma altına alınmaya çalışılmaktadır (Ordu, 2013:39).

1.3.5. Ürün Dönemleri (Yeni Mal Geliştirme) Teorisi

Raymond Vernon 1966 yılında Ürün Dönemleri Kuramını ileri sürmüştür. Teknoloji Açığı Kuramı'nın devamı ve genelleştirilmiş bir türü olarak görülen Ürün Dönemleri Kuramı, bilgi yoğun mallar üstünde karşılaştırmalı üstünlüklerin dinamik kuramını sunmaktadır. R. Vernon, Ürün Dönemleri Kuramınca yeni malların gelişimi esnasında birçok evreden geçtiğini ve karşılaştırmalı üstünlüğün ürün dönemleri boyunca değiştiğini ileri sürmekte ve yeni malların buluşunun Amerika gibi ülkelerde yoğunlaştığını ortaya atmaktadır. Teknoloji Açığı Kuramı, taklit etme aşamasındaki gecikmeyi ön plana alırken Ürün Dönemleri Kuramı ise standardizasyon aşamasını vurgulamaktadır. Bu teorilerden hareketle, sanayi ülkelerinin yeni ve daha gelişmiş seviyede teknolojileri temsil eden malları ihraç etmeleri ve eski veya az gelişmiş teknolojileri ifade eden malları ithal etmeleri beklenir (Deviren, 2004:4).

Ürün geliştirilmesi modelindeki varsayımlar şunlardır (Karluk, 2009:170-171):

- i. Karşılaştırmalı üstünlük, malların hangi devrede (yenilik, gelişme, olgunlaşma, standartlaşma) olduğuna bağlıdır,
- ii. Teknik bilgi kolayca elde edilemez,
- iii. Ölçek ekonomileri ve dışsal ekonomiler vardır,
- iv. Tüketici zevk ve tercihleri ülkeler arasında farklıdır,
- v. Üretim ve pazarlama teknikleri zamanla farklılaşabilir,
- vi. Monopol ve oligopol piyasalar geçerlidir,
- vii. Çok uluslu şirketler vardır,
- viii. Uluslararası sermaye hareketleri mal hareketlerini etkilemektedir.

1.3.6. Nitelikli İşgücü Teorisi

Peter B. Kenen ve Donald B. Keasing gibi bilim insanlarının öncüleri olduğu bu teori; yüksek eğitim kalitesi ile donatılmış işgücünün, yüksek nitelikli ürünlerin üretiminde; buna karşılık eğitim kalitesi kısmen daha az olan niteliksiz işgücü ile donatılmış ülkelerdeki emeğin, düşük kaliteli ürünlerin üretimlerinde uzmanlaşmalarının, fayda sağlayacağını ifade etmektedir. Nitelikli işgücü yoğun ürünler ile sermaye yoğun ürünler sıklıkla birbirinin benzeridir ve bunların üretimini sıklıkla daha gelişmiş ülkeler

yapar. Gelişmekte olan ülkelerde ise durum daha çok emeği niteliksiz olan ilkel tarım malları ve bol miktarda doğal kaynak kullanılan, katma değeri az endüstri malları üretiminde uzmanlaşırlar (Civelek, 2009:18).

Öte yandan, nitelikli işgücü kuramı, faktör donatım kuramına getirilen eleştiri ve açıklamaların neticesinde meydana gelmesiyle faktör donatım kuramı ile benzerlik arz etmektedir. Bakıldığında nitelikli emeğin yoğun bir şekilde kullanıldığı ürünler, aynı zamanda sermaye yoğun ürünlerdir. Bazı iktisat yazarları nitelikli işgücü kuramı ile Heckscher – Ohlin kuramının bir araya getirilmiş şekline “neo-faktör donatımı” kuramı denmesini tavsiye etmektedirler (Ekizceleroğlu, 2008:29).

Nitelikli işgücü kuramı endüstrisi gelişmiş ülkeler arasındaki dış ticaretin büyük bir kısmı nitelikli işgücü farklılığı ile açıklanır. Belli başlı türdeki nitelikli işgücü veya mesleki bakımdan varlıklı ülkeler, üretimi büyük oranda bu üretim faktörüne bağlı olan mallarda uzmanlık kazanırlar. Bünyesinde niteliksiz emeği bol miktarda barındıran ülkelerde ise yoğun bir şekilde niteliksiz emeğe bol olarak sahip olan mallar üretilir. Neo-faktör donatımı kuramı; nitelikli emek-yoğun ürünler ile sermaye-yoğun ürünler genellikle birbirinin benzeridir (Ünüvar, 2008:38).

1.3.7. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

Tercihlerde benzerlik kuramı, İsveçli iktisatçı Steffan Burenstam Linder tarafından ortaya atılmıştır. Linder, uluslararası ticareti, ülkelerarası kişi başına gelir mukayesesine dayanarak açıklamıştır. Linder, uluslararası ticarete konu olan ürünleri endüstri malları ve ilkel madde (ham madde) olarak ikiye ayırmıştır. Ham madde ticareti, faktör oranları kuramına dayanmakta olup, uluslararası ticaret ülkeler arasındaki doğal kaynak ayrımından meydana gelmektedir. Oysa endüstri ürünleri ticareti, ülkeler arasındaki kişi başına gelir ve gelir dağılımı seviyesi farkından kaynaklanır (Karluk, 2009:176-177).

Linder varsayımı uluslararası ticaretin yönü üzerine kalite unsurunun etkilerini gösteren ilk kuramdır. Linder varsayımında ilerlemiş ülkelerin gelirlerinin büyük bir kısmını yüksek kalitedeki mallara harcayacağı ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, ileri seviye ülkelerin yüksek kalitedeki malların üretiminde mukayeseli üstünlüğü elinde

tutacağı kabul edilmektedir. Buradan hareketle, benzer kişi başına gelir düzeyinde ülkelerdeki tüketim ve üretim yapılarındaki benzerliğin, birbirleriyle daha çok uluslararası ticaret yapmalarına neden olacağı tahmin edilmektedir (Bedir, 2009:166-167).

Burenstam Linder, ülke gruplarının tercihleri ne kadar çok birbirine yakınsar ise ülkeler arasındaki endüstri ürünleri ticaretinin çok yüksek seviyede olacağını vurgulamakta ve gelir seviyeleri ile tercihler arasında kuvvetli bir bağlantı olduğu için, kişi başına gelir seviyelerinin benzerliğine dikkat çekmektedir. Linder, benzer gelir seviyelerine sahip ülkelerin benzer ürünleri tükettikleri ve benzer ürünlerin ticaretini gerçekleştirdikleri için aralarındaki endüstri ürünleri ticaretinin yüksek olacağını vurgulamaktadır (Deviren, 2004:8).

Linder modelinin vardığı en önemli netice, uluslararası ticaret hacminin ülke grupları arasında gelir seviyesiyle sınırlı olmasıdır. Ülke milli geliri diğer ülke milli gelirine hangi oranda yaklaşırsa, talep yapıları da ülkeler arasında o kadar benzerlik gösterecek ve aralarındaki dış ticaret hacmi o miktarda yükselecektir. Buna karşın emek birikimi yükselen ülke gelir düşüşiyle, sermaye birikimi yükselen ülke ise gelir artışıyla karşı karşıya kalacaktır. Böylece iki ülke arasında talep yapıları farklılaşacağından mevcut potansiyel uluslararası ticaret eğilimi küçülecektir. Linder, fiili ticaret ve potansiyel ticaret şeklinde ikili bir ayırım yapmıştır (Yörük, 2008:101).

1.4. Dış Ticarete Rekabetçilik Kavramı

Globalleşme ile ülke ekonomileri birbirine daha bağımlı hale gelmiştir. Dünyadaki dış ticaret hacminin giderek artması nedeniyle iktisadi büyüme; ülkelerin ihracat performansından daha fazla etkilenmektedir. Bu nedenle diğer ülkelerle rekabet edebilmek, uluslararası pazarlarda daha fazla mal ve hizmet satabilmek ve rekabet gücünü yükseltebilmek için hükümetler görünür veya görünmez pek çok destek uygulamaktadır. Ulusal ekonomilerinin en dinamik yönünü rekabet oluşturmaktadır. Rekabetçilik birçok alanda geçerliliği ve tanımı olan bir kavramdır. Dış ticarete rekabetçilik terimi iktisadi anlamda küreselleşmenin meydana getirdiği yeni paradigmalara birlikte son derece önem kazanmıştır.

Genel anlamda rekabet gücü; şirketlerin, sanayinin, bölgenin, ülke veya ülkelerin ya da kurulan birliklerin global rekabette nispi olarak daha fazla gelir ve istihdam seviyesindeki üretim gücü olarak ifade edilebilir. Dünya Ekonomik Forumu'nun tanımına göre ise rekabet gücü; bir ülkenin iktisadi yaşam ve refah standardını arttırabilmesi için gerekli ekonomik güçtür. OECD'nin rekabet gücü tanımına göre ise, bir ülkenin, açık piyasa koşullarında, reel gelirini yükseltirken dış rekabet koşullarını karşılayabilen hizmet ve malları üretebilme derecesidir (Aydın, 2011:57-58).

Ülkelerarası rekabet gücü; sıklıkla firma, sanayi ve ülke düzeyinde değerlendirilmektedir. Rekabetin kapsamı öncelikle şirket düzeyinde başlayıp ulusal düzeyde geliştiği, uluslararası düzeyde ise göreceli olarak daha yüksek piyasa payı ve gelir olanağı yaratmaya neden olabileceği ifade edilmektedir. Bu kapsamda uluslararası olarak rekabet üstünlüğü, temelde ülke düzeyinde ortaya çıkmakta ve ülke gelişimi yüksek çalışmalarda sağlanan başarılarla devam ettirilmektedir (Manavkat, 2014:5).

Rekabet gücünün tanımı, ölçme yöntemleri, belirleyicileri üzerinde kabul görmüş bir yaklaşım yer almamaktadır. Bu durum, öncelikle rekabet gücü yaklaşımına farklı anlamlar verilmesinden kaynaklanmaktadır. Kimileri doğal kaynaklar açısından zenginliğin veya düşük maliyetli üretimin üstünlüğünü önemserken, kimileri elverişli iş ortamı ve kümelenme türlerini, teknolojik ilerleme veya güçlü büyüme gibi makroekonomik başarıyı ön plana çıkarmaktadır. Genel anlamda ise ülkenin yaşam standartlarını uzun dönemde yükseltebilmesi olarak ifade edilmektedir. Gerçekte temel sorun, rekabet gücünü tek etmenle anlatımının yetersiz kalacağıdır. Rekabet gücü, bu etmenlerden etkilenmesine rağmen, çok daha karmaşık bir durum arz etmektedir (Uygun, 2011:34).

Türkiye'nin iktisadi yapısı son yıllarda önemli bir dönüşüme girmiştir. Bu dönüşüm küresel ekonomideki gelişmeler sonucu olmuştur. İletişim, bilgi ve ulaştırma teknolojilerindeki gelişmeler uluslararası sınırların ve mekânın bağlayıcılığını giderek düşürmüştür. Sermaye akışı hızlı olmakta, firmalar üretimlerini çok sayıda farklı ülkelerde yapabilmektedirler. Firmaların rekabet gücü ve iktisadi politikaları bakımından irdelendiğinde, bu değişimler yeni nesil kavramların geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Ekonomik aktörler bir taraf dan küresel yönelimleri etraflıca takibini yapma baskısıyla karşı karşıya kalırken, diğer taraf dan da bulunduğu bölgenin çıkarlarından azami

düzyeyde yararlanmak durumundadırlar (Çağlar, 2006:305).

Bu bağlamda bir şirketin kârlılığını yükseltebilmesi, bir bölgenin gelişmişlik düzeyini arttırabilmesi veya bir ülkenin refahını yükseltebilmesi ancak, o şirketin, bölgenin ve ülkenin öteki, bölge ve farklı ülke gruplarıyla rekabet edebilir olmasıyla mümkündür. Son yirmi yıldır artarak büyüyen hızda meydana gelen küreselleşme, rekabeti şirketlerin bulunduğu bölgelerden veya ülkelerden çıkarıp, uluslararası bir konuma taşımıştır. Her iktisadi işletme, rekabeti küresel düzeyde düşünmek, rakip işletmelerin dünyanın her yerinde olduğunun farkında olmak ve plan ve programlarını bu yönde geniş bir aralıkta yapmak durumundadır. Rekabetçilik tanım itibarıyla, hizmetleri ve malları satın almak isteyenlerin istediği türde, istedikleri zamanda ve mekânda sunabilme becerisi kadar, üretim için kullanılan ara kaynakların fırsat maliyetini de karşılayabilme yeteneğini de kapsamaktadır. Dolayısıyla rekabetçilik, bir taraftan malın kalitesi, fiyatı ve pazarı üzerinden gerçekleşirken, diğer taraftan üretim girdisinin etkin kullanımını da gerekli kılmaktadır (Türkiye'nin Dış Ticarete Rekabet Gücü Raporu, 2010).

Ekonomilerin rekabet edebilmesi, üretim faktörlerinin verimli ve etkin kullanımıyla belirlenir. Öte yandan ekonomide destekleyici ve ilgili sektör kuruluşları olması, ülkenin rekabet edebilme derecesini olumlu etkiler. Kısaca, diğer ekonomilerle rekabet edebiliyor olmak, ülkedeki şirketlerin ürettikleri ürünleri uygun maliyette üretmeleri, kalite seviyelerinin yüksek olması ve rekabet edebilir fiyatlarla ulusal ve uluslararası pazarlarda satabilmeleri anlamına gelmektedir. Bununla beraber, ekonomilerde kullanılan üretim faktörlerinin doğru ve etkin sahalarda kullanımıyla verimlilik seviyesinin yükselmesi ülke gelirlerini ve ülke vatandaşlarının satın alma gücünü yükselteceği gibi, yaşam standartlarının yükselmesini sağlayacaktır. Diğer ekonomilerle rekabet edebilirlik, bu günün dünyasında ekonomik küreselleşme ve entegrasyon sürecinde devam ettirilebilir ekonomik büyümeyi ve sonunda ülke insanların istenilen refaha ulaşabilmeleri için önemlidir (Küresel Rekabetçilik Raporu, 2015).

1.4.1. Rekabet Gücü ve Karşılaştırmalı Üstünlükler

21. yüzyılda ülkelerin ihracat performansında (rekabet gücünde) birim üretim maliyeti çok önemlidir. Bir ürünü düşük maliyetle üreten ülkeler ilgili üründe rekabet gücüne sahip olmaktadır. Günümüzde gelişmiş ülkelerin rekabet güçlerini dolayısıyla ihracat artışlarını yüksek verimlilik artışları belirlemektedir. Gelişme yolunda olan ülkelerin ihracat performansının (rekabet gücünün) arkasındaki ana değişken reel döviz kuru ve düşük ücretler ile yakından ilgilidir. Ancak verimlilik artışıyla desteklenmeyen, yalnızca temelde göreceli fiyatlar baz alınmış rekabet gücü kalıcı olamaz. Değişen konjonktür ile birlikte göreceli fiyatlardaki değişim sebebiyle rekabet gücü olumsuz etkilenebilmektedir. Rekabet gücünün kalıcı olabilmesi için verimlilik artışları devamlı olmalıdır. Gelişme yolunda olan ülkelerin hızlı bir şekilde ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirebilmeleri, gelişmiş ülkelerinde doğru kaynak tahsisinde bulunabilmeleri klasik teoriye göre ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu sektörlerde uzmanlaşmaları ile mümkündür. Ancak bu durumda ülkeler dünya pazarlarında rekabet gücü elde edebilirler. Aksi takdirde, kıt kaynaklar boşa harcanır. Ülkeler rekabet gücü yüksek alanlarda üretim yaparlarsa, daha hızlı kalkınabilirler (Karluk, 2009:35-36).

Rekabet gücü, bazı iktisatçılara göre ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünü belirleyen önemli bir faktördür. Lundberg ve Kurth rekabet gücü ile karşılaştırmalı üstünlükler arasında yakın ilişkinin varlığına işaret etmişlerdir. Bu tespit doğru olmakla birlikte bazı karışıklıklara da yol açabilir. Çünkü rekabet gücü, ülkenin üretim üstünlüğünü ifade eder. Oysa karşılaştırmalı üstünlük ülkenin değil, ülkenin ürettiği bazı ürünlerin rakip ürünlere göre üstünlüğüdür. Rekabet gücü döviz kuru ve emek maliyetleri ile doğrudan ilişkili iken karşılaştırmalı üstünlükler daha çok yapısaldır (Karluk, 2009:37).

Firma düzeyinde rekabetçi olmanın yanı sıra ulusal rekabet düzeyde rekabetçi olmak da önemlidir. Başka bir deyişle küreselleşen dünyada ülkelerin dış satım gücü ürettikleri mal ve hizmetlerin dış aleme kıyasla fiyat, kalite ve ürün çeşitliliği açısından rekabetçi olup olmamasına bağlıdır. Uluslararası ticaret teorisinde ülkelerin rekabet gücü; ücretler, döviz kuru, verimlilik, ürün çeşitliliği gibi birçok farklı değişkenlerle ölçülmektedir. Rekabetçiliği ölçmede kullanılan değişkenlerden firma, sektör ve ülke bazındaki tanımlamalarını inceleyelim.

1.4.2. Firma Seviyesinde Rekabet Gücü

Bir ülke içinde şirketler arasında ulusal rekabet düzeyi ile uluslararası şirket ve sanayi kuruluşları arasında uluslararası rekabet anlamında birçok farklılık mevcuttur. Genel anlamda uluslararası rekabet stratejisinin geliştirilmesinde şu farklılıklara dikkat çekilir:

- i. Ülkeler arasındaki faktör farklılıkları,
- ii. Yabancı pazardaki farklılıklar,
- iii. Yabancı devletlerin farklı rolleri,
- iv. Kaynaklardaki, hedeflerdeki ve yabancı rakiplerin izlenmesi ile ilgili yeteneklerdeki değişiklikler.

Firma seviyesinde rekabet gücü, bir firmanın ulusal veya küresel piyasalarda rakiplerine nazaran daha düşük maliyetle üretim yapabilme, sunulan hizmet, ürünün kalitesi ve o malın çekiciliği gibi öğeler bakımından rakiplerine eşit ya da daha üst bir konumda olma, başkaca icat ve yenilik yapabilme becerisi olarak ifade edilebilir. Firmanın elinde bulundurduğu beşeri sermaye ve teknoloji seviyesi yükseldikçe firmanın rekabet seviyesi de yükselir, ilerleyen dönemde sahip olacağı rekabet gücü potansiyeli iyileşme yönünde eğilim gösterir. Bu durum rekabet gücü ve mevcut potansiyelini koruma ve sürdürülebilirlik yeteneğini yükseltir. Şirketlerin değişen ve gelişen teknolojik ilerlemeye paralel olarak üretim teknolojilerinde ve AR-GE çalışmalarında da yeterli faaliyetleri yapmaları gerekmektedir. Bununla beraber henüz gelişmekte olan ülkeler arasında teknolojik açık farklılığı rekabet gücüne etki eden başlıca önemli öğelerdir (Gürpınar ve Sandıkçı, 2008:107).

1.4.3. Endüstriyel Rekabet Gücü

Endüstriyel rekabet gücü kavramının tanımlanması firma düzeyinde yapılan tanıma göre oldukça karmaşık ve güçtür. Ulusal veya bölgesel bir piyasada yer alan firmanın rekabet edebilme gücü benzer piyasada bulunan rakip firmalar ile karşılaştırılırken bir endüstri kuruluşunun rekabet gücü, ticari ilişkilerin yürütüldüğü farklı bölge veya ülkelerde bulunan endüstri kuruluşları ile kıyaslanabilmektedir. Bu sebeple, rekabetçi bir endüstri kuruluşu, bölgesel veya küresel düzeyde rekabetçi

firmalardan meydana gelen bir endüstri kuruluşudur. Bu bağlamda endüstriyel rekabet gücü, endüstri kuruluşunun kendi içerisinde barınan büyük şirketlerin rekabet gücü olarak da ifade edilebilir. Diğer bir söyleyişle, endüstri seviyesinde rekabet gücü, bir endüstri kuruluşunun rakip kuruluşlara denk veya daha üst düzeyde bir verimlilik seviyesinde küresel pazarın gereklerine elverişli hizmet ve mal üretebilme ve daha az maliyetlerle küresel pazarın talep ve standartlarına elverişli hizmet ve ürünleri üretebilmesini elverişli kılan yenilik ve icatları gerçekleştirme becerisidir (Köseoğlu, 2012:46).

Endüstri düzeyinde rekabet gücü analizinde karşılaştırma ilkesi esas alınmaktadır. Farklı bölge ve ülkelerdeki aktif ya da potansiyel rakip endüstrilerle yapılan karşılaştırma bu düzeydeki rekabet edebilirliği belirlemektedir. Endüstri düzeyinde rekabet gücü, ölçek ekonomileri, ortalama maliyetler ve verimlilik açısından tanımlanmaktadır. Bir endüstrinin bütün olarak rakiplerine eşit ya da onlardan daha yüksek düzeyde bir verimliliğe ulaşmasını ifade etmektedir. Endüstriyel rekabet gücünü, bir endüstri kuruluşunun rakipleri ile aynı anda daha yüksek düzeyde bir verimlilik seviyesine sahip olması, bu verimlilik seviyesini sürdürme becerisi veya rakipleri ile aynı veya rakiplerinden daha az maliyetle üretebilme ve satabilme becerisi olarak da ifade edilebilir (Aydın, 2011:60).

1.4.4. Ulusal Seviyede Rekabet Gücü

Rekabet gücünün farklı tanımlarında da olduğu gibi ulusal ve küresel rekabet gücü kavramın da üstünde uzlaşmış bir tanım yoktur. Rekabet gücü kavramı farklı bireyler için değişik anlamlar ifade etmektedir. Kimi kişiler rekabet gücünü ülkelerin üretimlerin maliyetlerinin düşük olmasını ve kur üzerinden avantaj sağlamayı önemserken, kimi kişiler ise teknolojik önderlik veya gayri safi yurt içi hasıla hızı gibi kavramlarla bağdaştırmışlardır. Rekabet gücü kavramı birçok defa, bir ülkenin öteki ülkeler karşısında hareketlerinin ve yaşam standartlarının uzun dönemde artırılabilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Bu anlamda uluslararası rekabet gücü yüksek bir ekonomiye sahip olabilmek için yaşam standardında yükselişe neden olan yüksek ve sürdürülebilir verimlilik artışına imkan veren bir ekonomik yapı bulundurulması gerekmektedir (Köseoğlu, 2012:47-48).

Ulusal rekabet gücünün üç temel özelliği vardır (Aydın, 2011:61-62):

1. Rekabet gücünü elinde bulundurmanın ana hedefi, o ulustaki yaşam kalitesini ve ülke yurttaşlarının refahını artırmaktır. Bu artışlar ise; yatırım, ticaret ve üretim gibi çalışmalara gerekli önemin verilmesi ve ülkedeki bütün kurumlar arasında uzmanlaşmanın geliştirilmesi ve dayanışmanın arttırılmasıyla sağlanabilir.

2. Mal ve hizmetlerin üretilip transferinin sağlanmasında diğer ülkelerle aynı konuma gelebilmek için ülkenin kendine özgü yetenek, özellik ve potansiyeline odaklanmak gerekir.

3. Ülke rekabet gücünün araştırılmasında ülkenin ticaret bilançosu, uluslararası pazar payı, istihdam, üretim vb. gibi birçok gösterge kullanılmaktadır.

1.5. Dış Ticarete Rekabetçiliği Ölçmede Kullanılan Değişkenler

Rekabet gücü kavramının ölçümü incelenme amacına göre çok farklı türlerde olmaktadır. Genel olarak rekabet gücünün ölçümü, rekabet gücü üzerine etkisi olan değişkenler kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Bu anlamda firma, sanayi kuruluşu ya da bir ülkenin rekabet edebilirliği tek formatlı bir endeksle ile ölçülebileceği gibi birden fazla endeksin birleştirilerek ölçümü yapılabilmektedir (Yalçınkaya vd, 2014:43).

1.5.1. Reel Efektif Kur Endeksi

Nominal efektif döviz kuru (NEK), belirli bir kriter gözetilerek seçilmiş çift yönlü nominal kurların uygun bir ağırlıklandırma yöntemi kullanılarak elde edilmiş ortalamasıdır. Reel efektif döviz kuru (REK) ise, Nominal efektif döviz kurunun (NEK) ülkeler arasındaki görelî fiyat veya maliyet farklarıyla düzeltilmiş halidir. REK, ülkeler arasındaki görelî fiyat veya maliyet gelişimi hakkında bilgi içermekte ve dolayısıyla ekonomilerin rekabet güçlerinin değerlendirilmesinde kullanılan anahtar makroekonomik göstergelerden biri olarak kabul edilmektedir (Saygılı vd. 2010:2).

Reel efektif döviz kuru için iktisat literatüründe kabul gören ve en sık kullanılan formül aritmetik ve geometrik REK formülleridir. Aritmetik ortalama, kur endeksini Türk Lirası (TL)'nin Türkiye'nin dış ticaret yaptığı her bir ülkenin kendi yerel parasına karşılık

gelen reel değerinin doğrusal ortalaması şeklinde hesaplamaktadır (formül 2). Diğer yandan geometrik ortalama da ise kur endeksinin logaritması her bir ülkenin reel efektif kurunun logaritmasının doğrusal ortalamasıdır (formül 3).

Aritmetik Ortalama:

$$REK_A = \sum_{i=1}^N w_i * \left[\frac{P_{TUR}}{P_i * e_{i,TUR}} \right] \quad (2)$$

Geometrik Ortalama:

$$REK_G = \prod_{i=1}^N \left[\frac{P_{TUR}}{P_i * e_{i,TUR}} \right]^{w_i} \quad (3)$$

Bu denklemlerde w_i , P_{TUR} , P_i , $e_{i,TUR}$ ve N , sırayla i ülkesinin Türkiye'nin REK endeksindeki ağırlığını, Türkiye'nin fiyat endeksini, i ülkesinin fiyat endeksini, TL cinsinden i ülkesinin ulusal parasının kurunu ve incelemeye konu olan diğer ülke sayılarını göstermektedir. Yukarıdaki formüllerde reel efektif kurun yükselişi TL'nin reel anlamda değerinin yükselmesine, diğer bir deyişle Türk ürünlerinin yabancı ürünler türünden diğerinin yükseldiğini göstermektedir.

İktisadi literatürde genel anlamda kabul edilen görüş, geometrik ortalama aritmetik ortalama metoduna nazaran daha çok kullanılan istatistiksel kavramlara sahiptir. Pietrobelli yaptığı REK hesaplamasında REK_G (geometrik ortalama) REK_A (aritmetik ortalama)'ya tercih edilmekte, özel olarak baz yılı tercihinde temel alınan denge yılının kesin olarak belirlenmesinin mümkün olmadığı durumlarda geometrik ortalama ya kıyasla hesaplamının daha elverişli olduğu ifade edilmektedir. Aritmetik ortalama tercih edilen temel yılı ve reel efektif döviz kuru hesaplaması yapılırken ağırlıklandırma işleminin hangi evrede yapıldığına bağlı olarak (tek tek kurların reelleştirilmesinden sonra ağırlıklı ortalamanın hesaplanması ile ağırlıklı ortalama fiyatlar ve nominal kurlar kullanılarak REK hesaplanması) farklı neticeler vermektedir. Oysa, geometrik ortalama metodunda hem endeksin temel yıl seçimi hem de ağırlıklandırmanın hangi evrede yapılacağı sonuçları etkilemektedir (Saygılı vd. 2010:17-18).

Reel kurun dış satım performansına etkisini analiz eden birçok çalışma vardır. Bu bağlamda takip eden bölümde reel kurdaki değişimlerin ihracat üzerine etkisi ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

1.5.1.1 Ülke Bazında Dışsatım Performansında Kur Hareketlerinin Önemi: Devalüasyon ve J Eğrisi

Bir birim uluslararası paranın ulusal para türünden karşılığı döviz kuru olarak adlandırılmaktadır. Sabit kur yönteminde, ödemeler bilançosunda açık olan bir ülkenin, hükümet yönetimince verilen bir karar sonrası yerel parasının dış alemde satın alma gücünün düşürülmesine (döviz kurunun artışına) devalüasyon, yükseltilmesine (döviz kurunun azaltılmasına) ise revalüasyon denmektedir. Döviz kuru yükselmesi sonucu, ticarete konu olan ürünlerin göreceli fiyatları değişecek, bu durum da malların talep ve arz miktarlarında değişimlere neden olacaktır. Döviz kurunda meydana gelen bir yükselme, yabancı ürünlerin ulusal para türünden fiyatlarının aynı oranda yükselmesine sebep olacak, bu durum yabancı ürünlerin talebinde bir daralma meydana getirecek, iç talebin ise ulusal mallara yönelmesine neden olacaktır. Bununla birlikte döviz kurundaki artış, ihraç mallarının döviz türünden fiyatını da aynı seviyede düşürecektir. Böylelikle ihraç edilen ürünlere olan dış alem talebi yükselecek ve döviz kurunun artması sonucu ülkenin ihracat oranı artacaktır. Döviz kurundaki bu artış, ülkenin dış ticaret açığının kapanmasına yardımcı olacaktır. Döviz kurundaki artışların, ithalatı hangi miktarda azaltacağı ve ihracatı hangi oranda arttıracacağı, ihraç ve ithal edilen ürünlerin, arz ve talep esnekliklerine bağlıdır. Marshall-Lerner koşulunda, döviz kuru artışlarının (devalüasyon) uluslararası ticaret performansına olumlu bir etki yaratabilmesi için, ihraç ve ithal ürünleri talep esnekliklerinin mutlak değerli toplamalarının, birden büyük ($|em| + |ex| > 1$) olması gerekmektedir (Göçer ve Elmas, 2013:139).

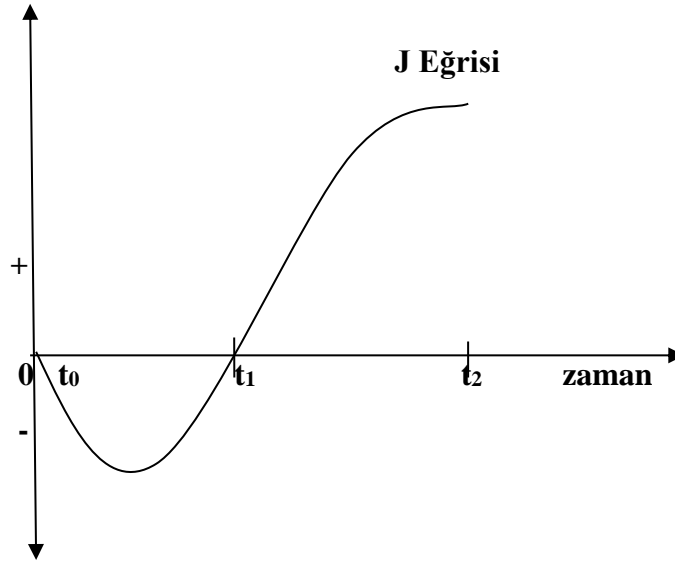
Döviz kuru artışları (devalüasyon) neticesinde ülkenin uluslararası ticaret dengesinde ortaya çıkan değişimler, (J) harfine benzediği için (J) etkisi olarak ifade edilmektedir. Devalüasyon sonunda uluslararası ticaret dengesi ilkin bozulmakta, sonrasında ise düzelme eğilimi göstermekte ve zamanla devalüasyon, ülkenin uluslararası ticaret dengesi üzerinde (J) harfine benzeyen bir etki yapmaktadır (Karluk, 2009:572).

J - eğrisi etkisi kısa dönemde esnekliğin düşük olmasına bağlı bir durumdur.

Tüketici ve üreticilerin kur artışlarının meydana getirdiği yeni koşullara uymaları zamana bağlıdır. Kısa dönem esnekliklerin Marshall-Lerner durumunu sağlayamaması J-eğrisi etkisine neden olur (Seyidoğlu, 2009:452).

Şekil 1. J Eğrisi Etkisi

**Dış ticaret
bilançosu**

Kaynak: Seyidoğlu, 2009:453.

Grafikte görüldüğü üzere devalüasyonun yapıldığı t_0 döneminde var olan dış açık devalüasyondan sonra bir süre daha artmaya devam eder. İlerleyen zamanda düzelmeye başlar ve t_1 döneminde dış denge sağlanır ve dış denge durumundaki iyileşme sürer. Böylece dış ticaret bilançosundaki değişimler tıpkı bir j harfi çizer. Bu bağlamda reel kurdaki değişimler ülkelerin göreceli ihracat fiyatını azaltarak daha çok mal ihrac edebilmesine olanak sağlar.

1.5.2. Birim Emek Maliyeti Endeksi (ULC)

Rekabet gücü göstergelerinin hesaplanmasında en çok kullanılan diğer bir değişken birim emek maliyetidir (Unit Labour Cost). Birim emek maliyetinin belirleyicileri nominal ücretler ve emek verimliliğidir. Emek verimliliği; bir birim emeğin toplam çalışma süresince ürettiği katma değer ya da brüt hasıla şeklinde ifade edilebilir (Vural, 2007:20).

Başka bir tanıma göre birim emek maliyeti, üretilen her birim çıktıya karşılık gelen işçi ücreti olarak ifade edilen maliyettir. Bu faktör, emeğin maliyet verimliliği bakımından kilit bir göstergedir. Eğer birim emek maliyeti azalır, daha az emek sarf edilerek aynı miktarda çıktı üretilebilir. Birim emeğe dair bu ilişkili mekanizma, ticarete konu olan ürünlerin uluslararası rekabet gücü için önemli bir göstergedir (Özkan, 2007:24).

Birim emek maliyeti (ULC), reel çıktıdaki birim emek maliyeti oranı ile işgücü verimliliği başına ortalama işgücü maliyeti şeklinde hesaplanmaktadır. Birim emek maliyeti kapsamında rekabet gücü ve bileşenleri için genel kabul görmüş hesaplamaya göre emek maliyeti çalışan kişi başına üretim (katma değer) değerinin döviz kuru ile çarpımı sonucu elde edilir,

$$ULC_{it} = (W_{it} / VA_{it}) \cdot \varepsilon$$

$$W_{it} = PC_{it} / E_{it} \cdot L_{it} \quad i=1,2,\dots,N \text{ ve } t=1,2,\dots,N$$

ULC_{it} , i ülkesinde ya da sektöründe t zaman diliminde ki birim işgücü maliyeti, W_{it} t zamanın da i sektöründeki işgücü maliyeti (PC_{it} , i sektöründeki çalışan giderleri/ E_{it} , i sektöründeki ücretli çalışanların sayısını \times L_{it} , i sektöründeki istihdam sayısı), VA_{it} , i sektörünün katma değeri (sabit fiyatlarla) ve ε , ulusal para karşılığında döviz kurunun değeridir. Denklemden, rekabet gücünün yükselmesi; ulusal paranın değer kaybetmesine (yerel paranın devalüasyonuna), verimlilik artışlarına ve reel ücretteki artışın verimlilik artışına göre daha düşük gerçekleşmesine neden olmaktadır.

Birim işgücü maliyeti her bir ülke için ayrı olarak hesaplanıp ticaret ortağı diğer ülkelerle mukayese edilebilmektedir. Bu nedenle ticaret ortaklarının birim emek maliyet endeksinin, yurtiçi birim işgücü maliyet endeksine oranı kullanılmaktadır. Birim emek maliyetleri öteki ülkelerden düşük olduğunda rekabet endeksi yükselmekte, yani rekabet gücü yükselmektedir.

$$RULC_{F,D} = (ULC_F / ULC_D)$$

Karşılaştırmalı maliyetler, en çok fiyat rekabetinde önem arz etmektedir. Bu nedenle, rekabet gücünün bileşeni olan maliyetin ölçümü rekabet gücünün bir göstergesi olmaktadır (Vural, 2007:14).

1.5.3. Karşılaştırmalı İhracat Performansı

Karşılaştırmalı İhracat Performansı (KİP) Endeksi ülkelerin ihracat paylarını temel alır ve bu iki ölçü arasındaki bulunan değerlerin irdelenmesine imkan sağlar. Oysa bazı AKÜ (Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük,RCA) endeksleri gözlemlenen, gerçek ithalat ve ihracat akışlarını esas alır ve ithalat üstündeki tarifeler ya da tarife-dışı müdahaleler, ihracat teşvikleri AKÜ hesaplamalarını saptırabilir. KİP Endeksi aşağıdaki şekilde hesaplanır:

$$KİP = (x_{ij} / X_{iw}) / (\sum x_{ij} / \sum X_{iw})$$

j incelenecek ülkeyi, w ise diğer ülkeyi veya ülke gruplarını (örneğin AB'yi) göstermektedir. KİP endeksinin 1'den büyük (veya 1'den küçük) olması durumunda ülkenin, tamamen belli başlı sanayi kuruluşlarında elinde bulundurduğu toplam ihracat payının tüm AB'nin sahip olduğu paya kıyasla daha büyük (daha küçük) olduğunu ifade etmektedir. Böylelikle, incelenen ülke bu malların ihracatında avantajlı (dezavantajlı) konumda olur (İmer, 2006:46).

1.5.4. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (AKÜ) Endeksi ve Alternatifleri

Rekabet gücü tespit edilirken en çok kullanılan metodlardan biri Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) (Revealed Comparative Advantage- RCA) metodudur. 1965 yılında Bela Balassa'nın yaptığı çalışma sonucunda dış ticarete uzmanlaşmayı ölçmek için RCA endeksi sayısal verilerle kullanılmaya başlanmıştır. Balassa'nın ileriye sürdüğü bu yaklaşım, üretim faaliyetleriyle birlikte analize fiyat dışı faktörlerin de dahil edilmesinin gerekli olduğunu savunmuştur. Uygulamada analiz yapılırken, iç üretimle ihracat ve iç tüketimle de ithalat ilişkilendirilmiştir. Uygulamada açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımı, faktör yoğunlukları ya da faktör getirilerinin rolünü tespit etmede bir yöntem olarak kullanılmaktadır (Altay ve Gürpınar, 2008:263).

RCA yalnızca uluslararası ticarete konu olan ürünleri ele alması ve uluslararası ticaret potansiyeli olan ürünleri de ele almaması yönünden ölçütte bir eksiklik olduğu varsayılabilir. Fakat ülkelerin rekabet güçlerinin ölçülmesinde, ülkelerin fiili uluslararası ticaret hacmi büyük önem arz etmektedir. Ülkenin bütün sektörlerinin rakip ülkelere kıyasla üstünlük oranları hesaplanıp, karşılaştırmalı üstünlüklerinin en fazla olduğu sektörde uzmanlaşması uluslararası ticarete esas teşkil etmektedir. Bu bakımdan, bir ülke bir çok sektörde uzmanlaşıp rekabet gücünü elinde bulundursa bile, tüm ürünleri kendisinin üretmesi mümkün olmayacağından ülkenin elinde bulundurduğu karşılaştırmalı üstünlükleri ülkenin uluslararası ticaretine şekil vermektedir. İhracat performansı ülkelerin rekabet edebilirliğinin kaynaklarından biri olarak göz önüne alındığında ise RCA endeksi bir gösterge kabul edilebilmektedir (Vural, 2007:17-18).

İhracat performansını karşılaştırmalı olarak ölçen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Endeksi Balassa tarafından şu şekilde formüle edilmektedir:

$$RCA_j^i = \frac{X_j^i / \sum X^i}{\sum X_j^w / \sum X^w}$$

RCA_j^i = i ülkesinin j ürünü üretiminde sahip olduğu açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükleri,

X_j^i = i ülkesinin j ürünü ihracat miktarını,

$\sum X^i$ = i ülkesinin toplam ihracat miktarını,

$\sum X_j^w$ = bütün ülkeler itibarıyla j malı toplam ihracat miktarını,

$\sum X^w$ = toplam dünya ihracatı miktarını temsil etmektedir.

Yukarıdaki şekilde modellenen RCA endeksi; bir ülkenin mal ya da sektör bazında ihracatının toplam ihracatı içindeki oranı benzer mal ya da sektörün tüm

dünyadaki ihracatının yine dünyadaki toplam ihracat içindeki payına oranlamaktadır. Hesaplanan RCA endeksinin birden büyük olduğu sanayilerde rekabet gücünün olduğu, birden küçük olduğu endüstrilerde ise rekabet gücünün olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır. Çünkü endeksin birden büyük olması, ülkenin o endüstrideki veya ürünündeki ihracatının dünya ihracatından daha yüksek bir artış hızına sahip olduğunu söylemektedir. Endeksin birden küçük olması durumunda, ülkenin o ürünündeki veya sektördeki ihracat artış hızının, dünyanın ve diğer rakip ülkelerin gerisinde olduğunu ifade etmektedir. Endeksin birden büyük olduğu durumda, ülkenin o iş kolundaki veya ürünündeki ihracatının dünya ihracat oranından daha yüksek bir artış hızına sahip olduğunu göstermektedir. Endeksin birden küçük olması durumunda ise, ülkenin o ürünündeki veya iş kolundaki ihracatının artış hızının, dünyanın ve rakip ülkelerin gerisinde kaldığını göstermektedir.

Hinloopen ve Marrewijk (2001) bu duruma farklı bir yorum getirmişlerdir. Hinloopen ve Marrewijk çalışmalarında sektörlerin AKÜ değeri 1 ve 2 arasında ise o ülkenin rekabet gücü zayıf, 2 ile 4 arasında ise rekabet gücü orta düzeyde ve 4'den büyük olduğu durumlarda ise rekabet gücünün yüksek olduğu şeklinde yeni bir yorum getirmişlerdir. AKÜ endeksi ile birlikte rekabetçiliği ölçmede kullanılan Nispi İhracat Avantajı, Nispi İhracat Avantajı İndeksi Nispi Ticaret Avantaj İndeksi gibi daha birçok hesaplamalar vardır.

Balassa'nın ortaya attığı açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksine, alternatif olarak türetilmiş endeksler mevcuttur. Bunlar genellikle literatürde uygulamalı araştırmaların hesaplanmasında en çok kullanılan endekslerdir. Bu endeksler Vollrath tarafından geliştirilmiştir. Vollrath açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüklere karşı üç farklı (RXA, RTA ve RC) yorum getirmiştir. Vollrath'ın geliştirdiği RXA endeksi, Balassa'nın endeksini çağrıştırmaktadır. Fakat Balassa'nın geliştirdiği endeksler ülke grubu içinde i ülkesi mevcut iken, Vollrath'ın geliştirdiği bu endekste hesaplamada ülkeler arasından i ülkesinin ticaret değerleri devre dışı bırakılmaktadır. Göreceli ticaret avantajını temsil eden RC endeksi (RXA) ile göreceli ithalat avantajı (RMA) arasındaki fark şeklinde hesaplanmaktadır (Yücel, 2010:92). Endeksler üç başlık altında incelenmiştir.

1.5.4.1. Nispi İhracat Avantajı Endeksi (RXA)

Nispi İhracat Avantajı Endeksi (The Relative Export Advantage Index – RXA) belli bir ürün için (örn. Otomobil) bir ülkenin dünya piyasasında elinde bulundurduğu ihracat payının diğer tüm ürünlerde dünya ihracatında elinde bulundurduğu paya oranı şeklinde ifade edilebilir. Endeksin bu özelliği, incelenen ülkelerin ve ürünlerin toplam dünya ihracatı hesaplaması yapılırken denkleme dahil edilmemesine böylece incelenen ülke ve ürünün iki kez hesaplamaya girmesine engel olmaktadır. (Altay ve Gürpınar, 2008:263).

$$RXA = (X_{ij} / X_{it}) / (X_{nj} / X_{nt})$$

Burada i= ülke, X= ihracat, j= mal (ya da sektör grubu), n=ülkeleri t= mallar grubunu (ya da sektörler grubu) temsil etmektedir. X_{ij} i ülkesinin j malı ihracatını, X_{it} i malı toplam dünya ihracatını, X_{nj} n ülkesinin j malı toplam ihracatını, X_{nt} da toplam dünya ihracatını temsil etmektedir. $RXA > 1$ olması durumunda ülke sanayisinin ihracat performansı dünya ihracat performansından büyük, $RXA < 1$ olması durumunda ise ilgili ülke sanayisinin ihracat performansı dünya ihracat performansından küçüktür (Yücel, 2010:93).

1.5.4.2. Nispi İthalat Avantajı Endeksi (RMA)

Nispi İthalat Avantajı Endeksi (The Relative Import Penetration Index-RMA), Nispi İhracat Avantajı Endeksi'ne benzer bir endekstir. Bu iki endeks arasındaki temel fark denkleme ihracat yerine ithalatın eklenmesi ve Nispi İhracat Avantajı Endeksinin tersine yorumlanmasıdır. Başka bir deyişle, Nispi İthalat Avantajı Endeksi belirli bir sektör ithalatının o ülke ithalatı içindeki payının, o sektörün dünya genelindeki ithalatının dünya toplam ithalatındaki payına oranı şeklindedir. Şayet endeks değeri 1'den büyük durumdaysa rekabetçi dezavantaja, 1'den küçük olması durumunda ise rekabetçi avantaja işaretler (Altay ve Gürpınar, 2008:264).

$$RMA = (M_{ij} / M_{it}) / (M_{nj} / M_{nt})$$

Burada i = ülke, M = ithalat, j = mal (veya sektör), n =ülkeler grubu t = mallar grubunu (veya sektörler) temsil etmektedir. M_{ij} i ülkesinin j ürünü ithalatını, M_{it} i malı toplam dünya ithalatını, M_{nj} n ülkesinin j malı toplam ithalatını, M_{nt} da toplam dünya ithalatını göstermektedir. Eğer endeks değeri $RMA > 1$ 'den büyük ise rekabetçi dezavantajını gösterirken endeksin $RMA < 1$ 'den küçük olması durumunda ise rekabetçi avantajın göstergesidir (Yücel, 2010:94).

1.5.4.3. Nispi Ticaret Avantaj Endeksi (RTA)

Nispi Ticari Avantaj Endeksi (The Relative Trade Advantage Index – RTA), diğer endekslere göre epey karmaşık bir endekstir ve Nispi İthalat Avantajı Endeksi (RMA) ile Nispi İhracat Avantajı Endeksi (RXA) arasındaki farka eşittir. RTA endeksi ile ortaya atılan rekabet avantajı göreceli ithalat ve ihracat avantajlarının önemi ile ağırlıklandırılan bir göstergedir. Böylelikle ilgili ürünün ithal ya da ihracına ilişkin çok küçük değerlerin endeks üzerine bir etkisi olmamaktadır. Negatif bir değer ($RC < 0$) dezavantaja, pozitif bir değer ($RC > 0$) ise rekabetçi avantaja karşılık gelir. Buna göre endeksin denklemi aşağıdaki şekilde kurulabilir (Altay ve Gürpınar, 2008:265).

$$RTA = RXA_{ij} - RMA_{ij}$$

Ancak endekste çarpıtmalara (ihracat teşvikleri, ithalat kısıtlamaları vb.) neden olan etkileri aza indirmek için nispi ithalat ve ihracat üstünlüğünün logaritması alınmalıdır. Böylelikle göreceli rekabet üstünlüğü endeksinin (Revealed Competitiveness – RC) elde etmiş oluruz (Yücel, 2010:95).

$$RC = \ln(RXA_{ij}) - \ln(RMA_{ij})$$

Nispi rekabet üstünlüğü endeksi (RC) talep ve arz dengesini barındırdığı için daha çok tercih edilen bir endeks durumundadır. Çünkü RC endeksi, bir mal veya ülkenin mukayeseli üstünlüğünü daha net ortaya koymaktadır. Ancak RC endeksinin bir takım kısıtlamaları vardır. Bilhassa iki taraflı ticaretin konu olmadığı durumlarda, endeksi uygulamak sınırlı seviyede olacaktır. Bu sebeple analiz yapılırken bütün ülkelerin iki yönlü dış ticaret ilişkisi içinde olduğu varsayılmıştır (Yücel, 2010:240).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE DENİZLİ'DE DIŞ TİCARET

2.1. Türkiye’de Dış Ticaret

Cumhuriyetin ilk dönemlerinden bugüne gelinceye kadar Türkiye, uluslararası ticarete önemli değişiklikler yaşamıştır. 1923-1980 yılları arasında kapsayan dönemde tarımsal üretim kaynaklı ihracat yapılmaya çalışılırken, endüstri ürünlerine yönelik ithalat rakamları ise yükselmiştir. Türkiye 1960’lı yıllarda planlı döneme geçtikten sonra ihracat ürünlerinin kompozisyonu değişmiş tarımsal üründen endüstriyel ürünlere kaymıştır (Savcı, 2009:5).

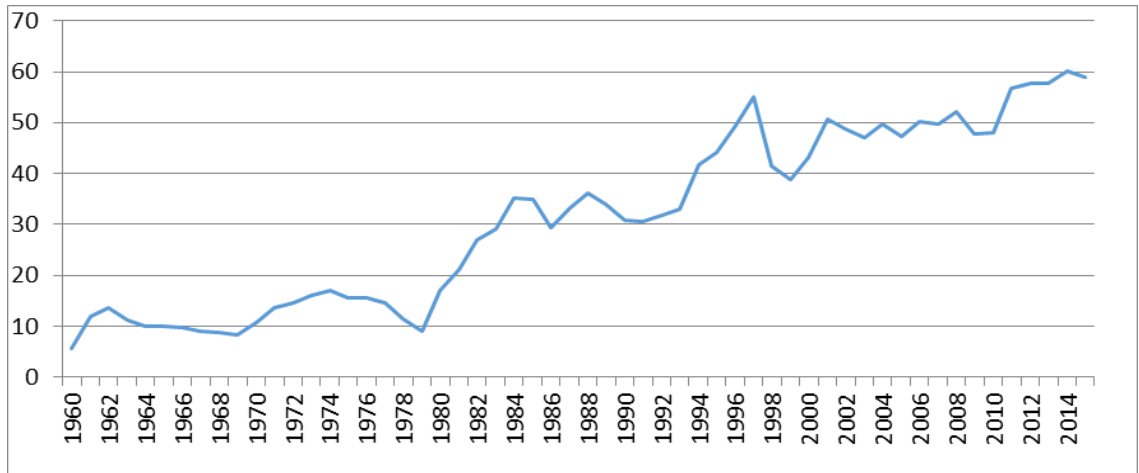
24 Ocak istikrar programının ardından Türkiye sürdürdüğü politikalarda değişikliğe giderek ithalatın serbestleştirilmesi ve ihracatın özendirilmesine yönelik stratejiler izlemeye başlamıştır. Geliştirilen yeni politikaların ana hedefi piyasa sisteminin işleyişini yaygınlaştırmak ve Türkiye'nin ekonomisini Dünya ekonomisine entegre bir hale getirebilmek olmuştur (Yılanlıoğlu, 2008:33). Türkiye'nin izlediği uluslararası ticaret, faiz ve kur politikalarının değişimi, piyasadaki rekabetçi yapının değişim sürecini de göstermektedir (Akgün, 2008:76).

Devletin yerine özel sektörün geçmesi ile, ekonomide mikro ve makro politikaların tespitinde devlet otoritesi kararlarının değil de, fiyat mekanizmasının işlevsel olması hedeflenmişti. Bu ana hedefin gerçekleşebilmesi için mal ve faktörlerin piyasa fiyatlarına olan müdahalenin ortadan kaldırılması zaruri idi. 24 Ocak Programı ve sonrasında uygulanan kararlarla bu yönde mesafe alındığı söylenebilir. Bir ülkenin ekonomisinin dışa açık olarak ifade edilebilmesi için, o ülkenin diğer ülkelerle yaptığı uluslararası ticarete ve dolayısıyla faktör akımlarının serbestliğiyle sınırlıdır. Ticaret akımları mal ve hizmetleri ifade ederken, faktör akımları ise emek ve sermayeyi ifade etmektedir. Yabancı sermaye yatırımı ile ortaklık miktarına konulan limitler ortadan kaldırılmış ve yabancı sermayenin iştirak ile dahil olabileceği yatırım alanları genişletilmiştir (Avcı, 1988:54).

Türkiye ve Dünya ekonomileri 1980 yılında etkisini daha da hissettiren küreselleşme ile sınırlarını sermayeye açmışlar ve bu dönemden itibaren de daha dışa açık

ekonomi politikaları izlemişlerdir. Gelişen bu süreç neticesinde dünya ekonomileri birbirlerine daha bağımlı hale gelmiştir. Aşağıdaki şekil 2’de görüldüğü üzere yıllar itibariyle Türkiye’nin dış ticaret hacminin milli gelirdeki payı artmıştır. 2015 yılı açıklık oranı %58 olarak gerçekleşmiştir. İhracat yönlü büyüme modeli ile atılan liberalleşme adımları Türkiye’nin milli gelirdeki dış ticaret hacminin payının hızla artmasını sağlayarak dış gelişmelere daha duyarlı bir ekonomi haline gelmesine sebep olmuştur.

Şekil 2. Türkiye’nin Yıllar İtibariyle Açıklık Oranı (Toplam Dış Ticaret/GSYİH)

Kaynak: OECD

1980’li yıllardan itibaren uygulanan dışa açık büyüme modeli nedeniyle Türkiye’nin dış ticaret hacminin yıllar itibariyle artmıştır. Tablo 3’te de görüldüğü üzere ihracat artmış fakat ithalat ihracat artışından daha fazla artmıştır. Bu durum süregelen bir cari açık problem yaratmıştır.

Tablo 3. Türkiye Mal İhracat ve İthalat Rakamları (Milyar \$)

Yıl	İhracat	İthalat	Net Mal Dış Ticaret
2006	85,5	139,6	-54,1
2007	107,3	170,1	-62,8
2008	132	202	-70
2009	102,1	140,9	-38,8
2010	113,9	185,5	-71,6
2011	134,9	240,8	-105,9
2012	152,5	236,5	-84
2013	151,8	251,7	-99,9
2014	157,6	242,2	-84,6
2015	143,9	207,2	-63,3

Kaynak: TÜİK

Dünya ihracatı 2014 yılında değer bazında yüzde 0,9 büyürken Türkiye ihracatı değer bazında yüzde 3,8 büyümüştür. Türkiye'nin dünya ticaretinden aldığı pay yüzde 0,86 seviyesindedir. 2015 yılında ise küresel ticaret yüzde 10,8 gerilerken Türkiye ihracatı yüzde 8,7 gerilemiştir. Türkiye küresel ihracattan daha fazla pay alabilmek için hem hali hazırda sattığı mal ihracat kapasitesini hem de katma değerini artırmalıdır. Böylece daha yüksek ihracat değerlerine ulaşabilir. 2015 yılı Türkiye yüksek, orta ve düşük teknoloji ürün ihracatının toplam ihracat içindeki payı sırasıyla yüzde 3,7, 61,3 ve 35 düzeyindedir. Bu durum Türkiye'nin ihracat potansiyelini artırabilmesi için ihracat yaptığı mal grubunun daha sofistike ürünler içermesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin ihracatta lider sektörler incelendiğinde, otomotiv, makine, kimyevi maddeler ve mamulleri, elektronik, hazır giyim ve konfeksiyon, demir ve demir dışı metaller, çelik, tekstil ve hammaddeleri, hububat bakliyat ve yağlı tohumlar ve mamulleri sektörleri olduğu Tablo 4'te görülmektedir. 2006-2014 yılları arasında tarım sanayi ve madencilik alt sektörleri ihracat rakamı ekte tabloda verilmiştir. Tablolar incelendiğinde yıllar itibarıyla ihracat rakamının artan bir trend izlediği görülmektedir.

Tablo 4. Türkiye İhracat Rakamları (2016)

SEKTÖRLER	2014 - 2015	2015 - 2016	Değişim ('16/'15)	Pay(16) (%)
I. TARIM	20.769.541	20.229.167	-2,6	14,2
A. BİTKİSEL ÜRÜNLER	14.882.145	14.235.097	-4,3	10,0
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	6.126.984	6.364.111	3,9	4,5
Yaş Meyve ve Sebze	2.085.569	1.979.079	-5,1	1,4
Meyve Sebze Mamulleri	1.317.684	1.322.332	0,4	0,9
Kuru Meyve ve Mamulleri	1.340.730	1.298.657	-3,1	0,9
Fındık ve Mamulleri	2.825.818	1.988.346	-29,6	1,4
Zeytin ve Zeytinyağı	189.483	190.885	0,7	0,1
Tütün	918.254	1.010.330	10,0	0,7
Süs Bitkileri ve Mam.	77.621	81.357	4,8	0,1
B. HAYVANSAL ÜRÜNLER	1.812.581	1.891.072	4,3	1,3
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	1.812.581	1.891.072	4,3	1,3
C. AĞAÇ VE ORMAN ÜRÜNLERİ	4.074.816	4.102.999	0,7	2,9
Mobilya,Kağıt ve Orman Ürünleri	4.074.816	4.102.999	0,7	2,9
II. SANAYİ	108.876.800	107.660.325	-1,1	75,7
A. TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	11.435.869	11.180.572	-2,2	7,9
Tekstil ve Hammaddeleri	7.947.283	7.871.654	-1,0	5,5
Deri ve Deri Mamulleri	1.473.231	1.388.615	-5,7	1,0
Halı	2.015.355	1.920.303	-4,7	1,4
B.KİMYEVİ MADDELER VE MAM.	15.398.176	13.936.294	-9,5	9,8

Tablo 4. Türkiye İhracat Rakamları (2016) Devamı

Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	15.398.176	13.936.294	-9,5	9,8
C. SANAYİ MAMULLERİ	82.042.754	82.543.460	0,6	58,1
Hazırgiyim ve Konfeksiyon	16.954.868	16.965.859	0,1	11,9
Otomotiv Endüstrisi	21.151.914	23.889.626	12,9	16,8
Gemi ve Yat	1.029.857	972.177	-5,6	0,7
Elektrik Elektronik ve Hizmet	10.471.936	9.987.737	-4,6	7,0
Makine ve Aksamları	5.523.065	5.303.014	-4,0	3,7
Demir ve Demir Dışı Metaller	6.230.279	5.948.966	-4,5	4,2
Çelik	9.879.863	9.089.330	-8,0	6,4
Çimento Cam Seramik ve Toprak Ürünleri	2.755.020	2.654.696	-3,6	1,9
Mücevher	2.644.477	2.448.674	-7,4	1,7
Savunma ve Havacılık Sanayii	1.654.088	1.677.513	1,4	1,2
İklimlendirme Sanayii	3.646.091	3.509.231	-3,8	2,5
Diğer Sanayi Ürünleri	101.296	96.637	-4,6	0,1
III. MADENCİLİK	3.895.211	3.786.687	-2,8	2,7
Madencilik Ürünleri	3.895.211	3.786.687	-2,8	2,7
T O P L A M (TİM)	133.541.552	131.676.179	-1,4	92,6
İhracatçı Birlikleri Kaydından Muaf İhracat	10.297.320	10.462.671	1,6	7,4
T O P L A M (TİM+TUİK)	143.838.871	142.138.850	-1,2	100,0

Kaynak: TİM

Denizli'nin 2016 yılı toplam ihracatının % 96'sını oluşturan 11 sektör (Çelik; Demir ve Demir Dışı Metaller; Elektrik Elektronik ve Hizmet; Hazırgiyim ve

Konfeksiyon; Hububat Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri; Kimyevi Maddeler ve Mamulleri; Madencilik Ürünleri; Makine ve Aksamları; Mobilya,Kağıt ve Orman Ürünleri; Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller; Tekstil ve Hammaddeleri) için Türkiye bazında ihracat performansına bakıldığında aşağıdaki tabloda'da görüleceği üzere bu sektörler Türkiye toplam ihracatın sadece % 60'ını oluşturmaktadır. Bu durum Türkiye ile Denizli'nin ihracat kompozisyonunun birbirinden farklı olduğunu bize göstermektedir. Tablo 4'te de yine Türkiye'nin fasıllara göre en çok ihracat yaptığı sektörlerin ihracat rakamı verilmiştir.

Tablo 5. Türkiye'nin Fasıllar İtibari ile En Çok İhracat Yaptığı On Bir Ürün (Değer: Milyon ABD \$)

Türkiye'nin Fasıllara Göre İhracatı	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006	Toplam
Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı	19.802	17.462	18.063	17.000	15.148	15.803	13.812	12.251	18.326	15.903	11.886	175.460
Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	12.340	12.333	13.591	12.989	11.999	11.560	9.413	8.132	10.258	8.781	6.516	117.916

Tablo 5. Türkiye'nin Fasıllar İtibari ile En Çok İhracat Yaptığı On Bir Ürün (Değer: Milyon ABD \$) Devamı

Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	12.176	11.263	7.716	6.998	16.325	3.738	3.747	5.929	5.383	2.623	1.824	77.726
Örme giyim eşyası ve aksesuarı	8.850	8.926	10.024	9.244	8.418	8.385	7.731	6.925	7.826	8.022	6.938	91.294
Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları,aksam-parça aksesuarı	7.831	8.278	9.692	9.544	9.373	8.874	7.530	6.630	7.971	7.422	6.327	89.475
Demir ve çelik	6.181	6.556	9.244	9.918	11.332	11.225	8.740	7.641	14.946	8.372	6.273	100.431

Tablo 5. Türkiye'nin Fasıllar İtibari ile En Çok İhracat Yaptığı On Bir Ürün (Değer: Milyon ABD \$) Devamı

Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	5.925	5.916	6.232	5.714	5.431	5.124	4.636	4.294	5.326	5.445	4.710	58.758
Plastikler ve mamulleri	5.026	5.358	6.097	5.608	5.012	4.580	3.716	3.093	3.563	2.822	2.214	47.093
Demir veya çelikten eşya	4.965	5.465	6.356	6.148	6.093	5.748	4.850	4.545	5.742	4.129	3.336	57.380
Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	3.872	4.355	4.327	3.968	3.806	3.908	3.490	3.001	2.855	2.670	2.388	38.646
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	3.211	4.518	6.111	6.724	7.708	6.539	4.469	3.921	7.531	5.147	3.567	59.451

Kaynak: TÜİK – Fasıllara Göre Dış Ticaret verileri yardımıyla hazırlanmıştır.

Çalışmada Denizli'nin 2016-2006 yılları arasında bin dolar bazında en çok ihracat yaptığı on bir adet ürünün incelenmesi nedeniyle Türkiye'nin Fasıllara Göre bin dolar bazında en çok ihracat yaptığı on bir ürün üzerinde çalışılmış baz yıl olarak 2016 yılında Milyon dolar bazında en çok ihracat yaptığı kalemler seçilmiştir. Tablo 4 irdelendiğinde motorlu kara taşıtları vd. 2006-2016 yılları arasında 11.886 Milyon \$'dan 19.802 Milyon \$ dolar seviyesine çıkmıştır. Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler vd. ürünlerinde on yıllık bir süre içerisinde Türkiye ihracatını arttırarak 6.516 Milyon \$ dolar'dan 12.340 Milyon \$ dolar seviyesine çıkarmıştır. Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar vd. kalemine baktığımızda yıllar itibariyle farklı dalgalanmalar olmuştur. Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar vd. 16.325 Milyon \$ dolar gibi bir rakama çıkmış ancak 2016 yılında 12.176 Milyon \$ dolar seviyesinde ihracat rakamına ulaşmıştır. Örne giyim eşyası ve aksesuarı 2006 yılında 6.938 Milyon \$ dolar olan ihracat rakamı 2014 yılında 10.024 Milyon \$ dolar seviyelerine ulaşmış ancak son iki yılda ihracat hacmi azalarak 2016 yılı itibariyle örme giyim eşyası ve aksesuarı ihracatı 8.850 Milyon \$ dolar seviyelerine gerilemiştir. Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı diğer ürünlerde de benzer trendler sergilemiştir. Türkiye'nin fasıllar itibariyle ihracatının ortak yanı 2008 yılında meydana gelen küresel kriz nedeniyle 2009 yılındaki ürünler için toplam ihracatının bir önceki yıla oranla düşmüş olmasıdır. İhracat ürünleri içinde krizden etkilenmeyen ve ihracatını 2008 yılına göre arttıran iki ihracat ürünü mevcuttur. Bunlar, Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler 2008 yılında 2.855 Milyon \$ dolar iken 2009 yılında 3.001 Milyon \$ dolar olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir ihracat ürünü ise Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar olmuştur. 2008 yılında 5.383 Milyon \$ dolar olarak gerçekleşen ihracat 2009 yılında 5.929 Milyon \$ dolar olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında 2008 yılına oranla ihracatı en fazla düşen ürün ise Demir ve çelik olmuştur. 2008 yılında 14.946 Milyon \$ dolar olan Demir ve Çelik ihracatı 2009 yılında 7.641 Milyon \$ dolar olarak gerçekleşmiş ürün bir önceki yıla göre %50'den fazla ihraç kaybı yaşamıştır.

Tablo 6. Türkiye'nin Fasıllar İtibari ile En Çok İthalat Yaptığı On Bir Ürün (Değer: Milyon ABD \$)

Türkiye'nin Fasıllara Göre İthalatı	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006	Toplam
Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	27.296	25.586	28.104	30.156	26.315	27.110	21.266	17.131	22.539	22.570	18.998	267.077
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	27.169	37.843	54.889	55.917	60.117	54.117	38.497	29.905	48.281	33.883	28.859	469.479
Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam parça-aksesuarı	20.135	17.637	17.948	17.758	16.279	16.835	14.641	12.243	13.892	13.295	10.881	171.549

Tablo 6. Türkiye'nin Fasıllar İtibari ile En Çok İthalat Yaptığı On Bir Ürün (Değer: Milyon ABD \$) Devamı

Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı	17.840	17.543	15.735	16.808	14.514	17.184	13.419	8.975	12.789	12.397	11.408	158.617
Demir ve çelik	12.575	14.775	17.575	18.690	19.642	20.424	16.120	11.351	23.160	16.182	11.525	182.023
Plastikler ve mamulleri	11.627	12.268	14.150	13.881	12.505	12.578	9.730	6.944	9.385	8.688	6.918	118.678
Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	7.204	4.183	8.120	16.234	8.529	7.022	3.036	2.003	5.653	5.906	4.405	72.300

Tablo 6. Türkiye'nin Fasıllar İtibari ile En Çok İthalat Yaptığı On Bir Ürün (Değer: Milyon ABD \$) Devamı

Organik kimyasal ürünler	4.632	4.621	4.878	4.558	4.055	4.116	3.437	2.833	3.444	3.012	2.722	42.313
Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar, bunların aksam, parça ve aksesuarı	4.359	4.715	5.833	5.314	5.064	5.504	4.400	3.341	4.421	3.995	3.642	50.593
Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçalar	4.310	3.829	3.022	2.371	3.157	3.932	3.156	1.049	1.582	1.145	1.488	29.047
Demir veya çelikten eşya	2.982	2.742	2.617	2.757	2.367	2.521	1.966	1.526	2.227	1.836	1.488	25.034

Kaynak: TÜİK – Fasıllara Göre Dış Ticaret verileri yardımıyla hazırlanmıştır.

Türkiye'nin Fasıllara Göre bin dolar bazında en çok ithalat yaptığı on bir ürün üzerinde çalışılmış baz yıl olarak 2016 yılında bin dolar bazında en çok ithalat yaptığı kalemler seçilmiştir. Tablo 5'i incelediğimizde Türkiye'nin Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler vd. ithalatı 2006 yılında 18.998 Milyon \$ dolar olarak gerçekleşmiş 2016 yılına gelindiğinde ise ithalat değerimiz 27.296 Milyon \$ dolar seviyelerine çıkmıştır. Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler vd. İthalatına baktığımızda 2006 yılında 28.859 Milyon \$ dolar olarak gerçekleşmiş yıllar itibariyle incelendiğinde dalgalı bir seyir izlemiş 2016 yılında 27.169 Milyon \$ dolar olarak ithalatı gerçekleşmiştir. Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler vd. ithalat ürünü 2006 yılından 2008 yılına gelinceye kadar ithalat oranımız artarak devam etmiş 2008 yılındaki küresel krizle birlikte düşüş trendine girmiştir. 2008 yılında 48.281 Milyon \$ dolar olan ithalatımız 2009 yılında krizin etkisiyle 29.905 Milyon \$ dolara düşmüştür. Ancak 2012 yılına kadar ürünün ithalat miktarı artmış 2016 yılına gelindiğinde ise 27.169 Milyon \$ dolar olarak neticelenmiştir. Türkiye'nin çift haneli ithal ettiği Elektrikli makina ve cihazlar vd. ve Motorlu kara taşıtları, traktörler vd. ve Demir ve çelik son olarak Plastikler ve mamulleri de yıllar itibariyle inişli çıkışlı seyir izlemişlerdir. Türkiye'nin tek haneli rakamlara konu olan ithalat ürünlerine baktığımızda ise çift haneli ithalata konu olan ürünlerden farklı olarak yıllar arasında değişim oranının düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Ülkelere Göre Yıllık İhracat (en çok ihracat yapılan 20 ülke)

Exports by country and year (top 20 country in exports)

Değer: Bin ABD\$ / Value: Thousand US\$

Sıra	Ülke	İhr.	İhr.	İhr.	İhr.	İhr.	İhr.	İhr.	İhr.	İhr.	İhr.	İhr.	İhr.	İhr.	
Rank		2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	
		payı	payı	payı	payı	payı	payı	payı	payı	payı	payı	payı	payı	payı	
	Toplam	142 533 254	100,0	143 838 871	100,0	157 610 158	100,0	151 802 637	100,0	152 461 737	100,0	134 906 869	100,0	113 883 219	100,0
1	Almanya	13 999 121	9,8	13 417 033	9,3	15 147 423	9,6	13 702 577	9,0	13 124 375	8,6	13 950 825	10,3	11 479 066	10,1
2	İngiltere	11 686 213	8,2	10 556 393	7,3	9 903 172	6,3	8 785 124	5,8	8 693 599	5,7	8 151 430	6,0	7 235 861	6,4
3	Irak	7 637 154	5,4	8 549 967	5,9	10 887 826	6,9	11 948 905	7,9	10 822 144	7,1	8 310 130	6,2	6 036 362	5,3
4	İtalya	7 580 999	5,3	6 887 399	4,8	7 141 071	4,5	6 718 355	4,4	6 373 080	4,2	7 851 480	5,8	6 505 277	5,7
5	ABD	6 623 368	4,6	6 395 842	4,4	6 341 841	4,0	5 640 247	3,7	5 604 230	3,7	4 584 029	3,4	3 762 919	3,3
6	Fransa	6 022 550	4,2	5 845 032	4,1	6 464 243	4,1	6 376 704	4,2	6 198 536	4,1	6 805 821	5,0	6 054 499	5,3
7	BAE	5 406 994	3,8	4 681 255	3,3	4 655 710	3,0	4 965 630	3,3	8 174 607	5,4	3 706 654	2,7	3 332 885	2,9
8	İspanya	4 988 501	3,5	4 742 270	3,3	4 749 584	3,0	4 334 196	2,9	3 717 345	2,4	3 917 559	2,9	3 536 205	3,1
9	İran	4 966 404	3,5	3 663 760	2,5	3 886 190	2,5	4 192 511	2,8	9 921 602	6,5	3 589 635	2,7	3 044 177	2,7
10	Hollanda	3 589 488	2,5	3 154 867	2,2	3 458 689	2,2	3 538 043	2,3	3 244 429	2,1	3 243 080	2,4	2 461 371	2,2
11	Suudi Arabistan	3 172 064	2,2	3 472 514	2,4	3 047 134	1,9	3 191 482	2,1	3 676 612	2,4	2 763 476	2,0	2 217 646	1,9
12	İsrail	2 955 560	2,1	2 698 139	1,9	2 950 902	1,9	2 649 663	1,7	2 329 531	1,5	2 391 148	1,8	2 080 148	1,8
13	Mısır	2 732 877	1,9	3 124 876	2,2	3 297 538	2,1	3 200 362	2,1	3 679 195	2,4	2 759 311	2,0	2 250 577	2,0
14	İsviçre	2 676 266	1,9	5 675 424	3,9	3 207 526	2,0	1 014 523	0,7	2 124 525	1,4	1 484 320	1,1	2 056 860	1,8
15	Romanya	2 671 303	1,9	2 815 506	2,0	3 008 011	1,9	2 616 313	1,7	2 495 427	1,6	2 878 760	2,1	2 599 380	2,3
16	Polonya	2 650 563	1,9	2 329 176	1,6	2 401 689	1,5	2 058 857	1,4	1 853 700	1,2	1 758 252	1,3	1 504 280	1,3
17	Belçika	2 548 249	1,8	2 557 805	1,8	2 939 108	1,9	2 573 804	1,7	2 359 575	1,5	2 451 030	1,8	1 960 441	1,7
18	Bulgaristan	2 383 583	1,7	1 675 928	1,2	2 040 157	1,3	1 971 247	1,3	1 684 989	1,1	1 622 777	1,2	1 497 384	1,3
19	Çin	2 328 100	1,6	2 414 790	1,7	2 861 052	1,8	3 600 865	2,4	2 833 255	1,9	2 466 316	1,8	2 269 175	2,0
20	Cezayir	1 736 345	1,2	1 825 875	1,3	2 078 889	1,3	2 002 689	1,3	1 813 037	1,2	1 470 547	1,1	1 504 590	1,3
	Diğerleri	44 177 554	31,0	47 355 020	32,9	57 142 401	36,3	56 720 541	37,4	51 737 946	33,9	48 750 288	36,1	40 494 114	35,6

Kaynak: TÜİK – Ülkelere Göre Yıllık İhracat (En Çok İhracat Yapılan 20 Ülke) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin yıllar arasında hangi ülkelere ihracat yaptığına bakacak olursak ağırlıklı olarak Almanya ile olan ihracatı ön plana çıkmaktadır. 2010 yılında %10,1'lik ihracat payı ile 11.479.066\$ olan ihracat 2016 yılına gelinceye kadar dalgalı bir seyir izlemiştir. Bir önceki yıla göre ihracatını %0,5 arttırarak %9,8'lik ihracat payı ile 13.999.121\$'lık bir ihracat gerçekleştirmiştir. İhracatımızın yüksek olduğu diğer bir ülke olan İngiltere'ye baktığımızda 2010 yılında %6,4'lük ihracat payı ile 7.235.861\$ olan Türkiye'nin ihracatı 2016 gelinceye kadar hem ihracat payı hem de ihracat miktarı bakımından farklılıklar sergilemiştir. Türkiye İngiltere ile olan ihracatını 2016 yılına gelindiğinde bir önceki yıla oranla ihracat payını %1,1 arttırarak %8,2'lik ihracat payı ile 11.686.213\$ olarak gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin ihracatının çift haneli rakamlara ulaştığı diğer bir ülke olan Irak'a baktığımızda 2010 yılında 5,3'lük ihracat payı ile 6.036.362\$ olan ihracatını 2016 yılına gelindiğinde %0,5 arttırarak %5,4'lük ihracat payı ile 7.637.154\$ taşımıştır. Irak'la olan ihracatımızda 2012 ve 2014 yılları arasında çift haneli olarak gerçekleşen ihracat değerimiz 2015 yılında tek haneli rakama düşmüş bu seyrini 2016 yılında da sürdürmüştür. Türkiye'nin diğer ülkelerle yaptığı ihracat hem İhracat payı anlamında hem de ihracat değeri anlamında dalgalı bir seyir izleyerek yıllar arasında devam ettirmiştir. Türkiye Almanya, İngiltere ve Irak ülkeleri dışında kalan diğer ülkelere olan ihracatını 2010-2016 yılları arasında çift haneli ihracat değerine taşıyamamıştır.

Tablo 8. Ülkelere Göre Yıllık İthalat (en çok ithalat yapılan 20 ülke)

Imports by country and year (top 20 country in imports)

Değer: Bin ABDS / Value: Thousand US\$

Sıra	Ülke	İth.	İth.	İth.	İth.	İth.	İth.	İth.	İth.	İth.	İth.	İth.	İth.	İth.
Rank		2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2016	2015	2014	2013	2012	2011
	Toplam	198 617 459	207 234 359	242 177 117	251 661 250	236 545 141	240 841 676	185 544 332	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1	Çin	25 441 026	24 873 457	24 918 224	24 685 885	21 295 242	21 693 336	17 180 806	12,8	12,0	10,3	9,8	9,0	9,3
2	Almanya	21 474 547	21 351 884	22 369 476	24 182 422	21 400 614	22 985 567	17 549 112	10,8	10,3	9,2	9,6	9,5	9,5
3	Rusya Federasyonu	15 162 367	20 401 757	25 288 597	25 064 214	26 625 286	23 952 914	21 600 641	7,6	9,8	10,4	10,0	11,3	11,6
4	ABD	10 867 794	11 141 462	12 727 562	12 596 170	14 130 546	16 034 121	12 318 745	5,5	5,4	5,3	5,0	6,0	6,6
5	İtalya	10 218 107	10 639 042	12 055 972	12 884 864	13 344 468	13 449 861	10 139 888	5,1	5,1	5,0	5,1	5,6	5,5
6	Fransa	7 364 715	7 597 687	8 122 571	8 079 840	8 589 896	9 229 558	8 176 600	3,7	3,7	3,4	3,2	3,6	4,4
7	Güney Kore	6 384 165	7 057 439	7 548 319	6 088 318	5 660 093	6 298 483	4 764 057	3,2	3,4	3,1	2,4	2,6	2,6
8	Hindistan	5 757 246	5 613 515	6 898 577	6 367 791	5 843 638	6 498 651	3 409 938	2,9	2,7	2,8	2,5	2,5	1,8
9	İspanya	5 679 305	5 588 524	6 075 843	6 417 719	6 023 625	6 196 452	4 840 062	2,9	2,7	2,5	2,6	2,5	2,6
10	İngiltere	5 320 631	5 541 277	5 932 227	6 281 414	5 629 455	5 840 380	4 680 611	2,7	2,7	2,4	2,5	2,4	2,5
11	İran	4 699 777	6 096 254	9 833 290	10 383 217	11 964 779	12 461 532	7 645 008	2,4	2,9	4,1	4,1	5,1	4,1
12	Japonya	3 943 603	3 140 055	3 199 915	3 453 190	3 601 427	4 263 730	3 297 796	2,0	1,5	1,3	1,4	1,5	1,8
13	BAE	3 701 153	2 008 690	3 253 024	5 384 468	3 596 545	1 649 456	698 421	1,9	1,0	1,3	2,1	1,5	0,4
14	Polonya	3 244 183	2 977 662	3 082 128	3 184 533	3 058 078	3 496 189	2 620 956	1,6	1,4	1,3	1,3	1,3	1,4
15	Belçika	3 200 764	3 146 936	3 863 892	3 843 376	3 690 309	3 959 279	3 213 606	1,6	1,5	1,6	1,5	1,6	1,7
16	Hollanda	3 000 297	2 914 359	3 517 164	3 363 585	3 660 634	4 004 955	3 156 000	1,5	1,4	1,5	1,3	1,5	1,7
17	Çek Cumhuriyeti	2 561 652	2 218 334	2 420 199	2 627 288	2 005 342	1 755 452	1 327 672	1,3	1,1	1,0	1,0	0,8	0,7
18	Ukrayna	2 547 636	3 448 171	4 242 612	4 516 333	4 394 200	4 812 060	3 832 744	1,3	1,7	1,8	1,8	1,9	2,1
19	İsviçre	2 502 961	2 445 864	4 821 031	9 645 289	4 304 864	5 018 977	3 153 702	1,3	1,2	2,0	3,8	1,8	1,7
20	Romanya	2 195 721	2 598 908	3 363 233	3 592 568	3 236 425	3 801 297	3 449 195	1,1	1,3	1,4	1,4	1,4	1,9
	Diğerleri	53 349 809	56 433 083	68 643 260	69 018 766	64 489 674	63 439 428	48 488 772	26,9	27,2	28,3	27,4	27,3	26,1

Kaynak: TÜİK – Ülkelere Göre Yıllık İthalat (En Çok İthalat Yapılan 20 Ülke) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin yıllar arasında hangi ülkelere ithalat yaptığına baktığımızda Çin ön plana çıkmaktadır. Türkiye 2010 yılında %9,3'lük ithalat payı 17.180.806\$'lık ithalat gerçekleştirmiştir. 2016 yılına gelindiğinde ise ithalat payımız %12,8'e ithalat değerimiz ise 25.441.026\$'a ulaşmıştır. Türkiye'nin ithalat oranı en yüksek olan ikinci ülke ise Almanyadır. Türkiye 2010 yılında Almanya'dan %9,5 ithalat payı ile 17.549.112\$'lık ithalat gerçekleştirmiş 2010 ile 2016 yılları arasında bu oranlar dalgalı bir seyir izlemiştir. 2016 yılında %10,8'lik ithalat payı ile 21.474.547\$'lık ithalat gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin çift haneli rakamlarla ithalat yaptığı üçüncü ülke Rusya Federasyonudur. Rusya Federasyonu'ndan 2010 yılında %11,6'lık ithalat payı ile 21.600.641\$'lık ithalat gerçekleştirmiştir. Rusya Federasyonu ile yapılan ithalatta yıllar arasında diğer ülkelerle olduğu gibi dalgalı bir süreç izlemiştir. 2016 yılına gelindiğinde ise önceki yıllara oranla ithalat payı %7,6'ya ithalat değeri ise 15.162.367\$'a düşmüştür. Türkiye'nin çift haneli rakamlarla ithalat yaptığı dördüncü ülke Amerika Birleşik Devletleridir. Türkiye ABD'den 2010 yılında %6,6'lık ithalat payı ile toplam 12.318.745\$'lık ithalat gerçekleştirmiştir. Diğer ülkelerle olduğu gibi ABD ile yapılan ithalatta yıllar arasında farklı dalgalanmalar gerçekleşmiştir. Genellikle Türkiye'nin ABD ile olan ithalat payı ve değeri yıllar arasında düşüş trendi içindedir. 2016 yılına gelindiğinde ABD'nin ithalat payı %5,5 ithalat değeri ise 10.867.794\$ olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin ithalat yaptığı 20 ülke içinde çift haneli rakamlarla ithalat yaptığı beşinci ülke İtalyadır. Türkiye 2010 yılında İtalya'dan %5,5'lik ithalat payı ve toplamda 10.139.888\$'lık ithalat gerçekleştirmiştir. Diğer ülkelerle olduğu gibi Türkiye'nin İtalya ile olan ithalatı yıllar arasında farklılık göstermiş daha çok düşüş trendi içinde gerçekleşmiştir. 2016 yılına gelindiğinde bir önceki yıla oranla İthalat payında bir değişme olmamış ancak ithalat değerinde düşüş gerçekleşmiştir. Değerlere bakıldığında 2015 yılında %5,1 olarak gerçekleşen ithalat payı 2016 yılında da %5,1 olarak gerçekleşmiştir. İthalat değerine baktığımızda 2015 yılında 10.639.042\$ olarak gerçekleşen ithalat 2016 yılında 10.218.107\$ olarak gerçekleşmiştir.

2.2. Denizli Hakkında Genel Bilgiler

Denizli, antik dönemlerden günümüze kadar süre gelen tarihi yolculuğu boyunca çeşitli şekillerde isimlendirilmiş ülkemizin özel bir şehri durumundadır. Denizli ili antik çağlardan bugüne değin mermercilik, dokuma, ticaret ve sağlık turizmi gibi alanlarda ekonomik faaliyetlerde bulunmuş bir kenttir. Bu anlamda Denizli, birçok medeniyeti barındırmış gözde yerleşim merkezi; Kutsal kent, antik çağlardan bugüne şifa ve sağlık kenti, Kutsal Hac Yolu olarak kabul gören Efes-İzmir yolunun bitiminde yer alan önemli bir uygarlık beşiği, dokumacılık kültürü 4. ve 5. yüzyıla dayanan yerleşim yeri, ticari geçmişi 7500 yıl öncesine dayanan kent, Anadolu kaplanı gibi birçok farklı türde adlandırmak mümkündür (GEKA, 2016:1).

Denizli coğrafi konumu itibariyle, Ege Bölgesinin doğusunda, Anadolu yarımadasının güneybatısında, Ege, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri arasında bir geçiş noktası olarak kabul edilir. Bu sebeple, Denizli İl sınırlarında iklim ve bitki örtüsü farklılık arz eder. İlin şehir merkezi, Karcı Dağı eteklerindeki platformda konumlanmıştır. Genel anlamda ilk yerleşim sebebi korunma, verimli topraklara sahip olması ve ulaşım imkanlarının elverişli olmasına bağlıdır. İç Anadolu ve Akdenize uzanan yollara hakim bir noktada bulunan Denizli, çevresinde tarihi açıdan önemi yüksek olan yerleşimlere daha önceleri de konu olmuştur. İlde ilk yerleşim, şuan bile Bayramyeri olarak isimlendirilen ve günümüzde de ticaretin yoğun olarak devam ettiği Kaleiçi bölgesinde başlamıştır. Denizli ili sınır itibariyle doğudan Afyon, Burdur ve batıdan Manisa, Aydın, güneyden Muğla, kuzeyden ise Uşak illeri ile komşu bulunmaktadır. İl coğrafi konumu itibariyle Ege, Akdeniz ve İç Anadolu Bölgeleri arasında bir geçiş merkezi olduğundan iklimi değişiklik göstermektedir. İl topraklarının %47' si dağlar, %28' si ovalar, %23' ü platolar ve %2' si yaylalardan oluşmaktadır (T.C Denizli Valiliği İl Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2015:1).

Tablo 9. Denizli'nin Fiziki Yapısı

Yüzölçümü	11.861 Km ² 'dir
Türkiye Yüzölçümüne oranı	1,40%
Rakımı	354 mt
İklim ve Bitki Örtüsü	Akdeniz İklimi – Karasal İklim
Yıllık Ortalama Sıcaklığı	16,2 Derece
Yıllık Yağış Ortalaması	556,5 mm (1970-2011 yılları)

Kaynak: (<http://pamukkale.gov.tr/tr/Genel-Bilgiler-Denizli/Fiziki-Yapi>)

Genellikle Ege ikliminin ve İç Anadolu'nun güney bölümünün yaygın özelliklerini sergilemektedir. Denizli Ege Bölgesi iklimine göre sıcaklık olarak biraz düşüktür. İl iklim sınıflandırma metotlarının çoğunda yazları sıcak, kışları serin, su fazlası kış mevsiminde ve çok kuvvetli, yarı kurak-az nemli olan bir iklim sınıfındadır. (T.C Denizli Valiliği İl Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2015:1-2).

Denizli ilk defa M.Ö. 261-245 yılları arasında, günümüzdeki şehrin 6 km kuzeyinde, Eskihisar Köyü dolaylarında Suriye Kralı II. Antiyokustheos tarafından kraliçenin adına kurulmuş ve kente Laodike'nin kenti anlamına gelen “*Laodikeia*” adı verilmiştir (GEKA, 2016:2). Türkler Denizli havalisini zaptettikten sonra ilin merkezini suyu bol olduğu için bugünkü Kaleiçi merkezine taşımışlardır. İlin adı, tarihi kaynaklarda çok çeşitli isimler almıştır. Selçuklu kaynakları ve Denizli mahkemesi şer'iyeye kütükleri “Ladik” ismini vermişlerdir. İbni Batuta'nın seyahatnamesinde ise “Tonguzlu” olarak ifade edilmektedir. Mesaliküllebsar'da da “Tonguzlu” adıyla kayda alınmıştır. Timurlenk'in zafernamesini yazan, şerafettin Zeydi “Tenguzluğ” ve “Tonguzluğ” gibi iki isimden bahsetmektedir. “Tengiz” kelimesi eski Türkçe'de “deniz” demektir. “Tengüzlü” ise bugünkü imlâsıyla “Denizli” demektir. Sonuç olarak açıklamalarda belirtildiği gibi, kesin bir ad verilememektedir. (<http://pamukkale.gov.tr/tr/Genel-Bilgiler-Denizli/Tarihce>).

Denizli Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ne (ADNKS) göre; 993.442'dir. 2015 yılında Denizli'de ikamet eden nüfus 2012 yılına göre 42.885 kişi artmıştır. 2015 yılında bir önceki yıla göre, Merkezefendi, Bozkurt, Baklan, Sarayköy ve Pamukkale ilçelerinin nüfusunda artış gerçekleşmiş, diğer ilçelerin ise nüfusunda düşüş gerçekleşmiştir. Denizli İlinin nüfus artış hızı 2013 yılında % 13,49 oranında gerçekleşirken, 2014 yılında % 15,69

ve 2015 yılında %15 olmuştur. Türkiye için nüfus artış hızı ise 2015 yılında % 13,4 olmuştur. 2015 yılında 2014 yılına kıyasla nüfus artış hızı en düşük olan ilçe Bekilli, nüfus artış hızı en yüksek olan ilçe ise Pamukkale olmuştur (DTO, 2016:68).

Tablo 10. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ne göre 2012 ile 2015 arası Denizli ilçeleri nüfus verileri

İlçeler	2012	2013	2014	2015
Acıpayam	56.530	55.971	55.722	55.406
Babadağ	6.848	6.707	6.623	6.611
Baklan	5.964	5.934	5.800	5.816
Bekilli	7.838	7.751	7.512	7.164
Beyağaç	7.020	7.116	6.922	6.713
Bozkurt	12.353	12.279	12.352	12.597
Buldan	27.484	27.558	27.455	27.259
Çal	21.079	20.587	20.218	19.699
Çameli	19.314	19.315	18.819	18.442
Çardak	9.386	9.386	9.076	8.906
Çivril	61.004	60.615	61.007	60.716
Güney	10.999	10.796	10.697	10.399
Honaz	31.470	32.324	32.282	31.779
Kale	21.333	21.293	21.133	20.667
Merkezefendi	559.816	262.825	271.942	280.341
Pamukkale		311.496	320.142	331.000
Sarayköy	29.650	29.650	29.739	29.964
Serinhisar	14.896	14.817	14.796	14.649
Tavas	47.773	47.044	46.463	45.214
Toplam	950.557	963.464	978.700	993.442

Kaynak: (DTO, 2016:68).

Denizli birçok alanda olduğu gibi ortaöğretim ve yükseköğretim alanında da saygınlık kazanmış bir il durumundadır. Denizli yüzyıllar öncesinde çağdaş eğitimin önderliğini Denizlili Alim Merkez Efendi aracılığıyla yapmış o günden bu yana eğitim kalitesini arttırarak devam etmiştir. Sekiz yıllık kesintisiz zorunlu İlköğretim uygulamasına geçişle birlikte, Denizli insanının hayırsever tutumu sayesinde önemli seviyelere erişmiştir. 1973 yılından bu tarafa şirket ve özel teşebbüslerin başlattığı okul yaptırma kampanyası, her geçen gün artarak devam etmektedir. 3 Temmuz 1992 yılında Pamukkale Üniversitesinin kurulması ile birlikte yüksek düzeyli eğitim, araştırma, yönlendirme, teknolojik bilgi ve donanım sayesinde Denizlinin çehresi değişmiş eğitim alanında sınırlarını aşmıştır (<http://www.pamukkale.gov.tr/tr/Genel-Bilgiler->

Denizli/Eğitim-Durumu). Bugün Pamukkale Üniversitesi 6 adet Enstitü, 16 adet Fakülte, 3 Yüksekokul ve 12 Meslek Yüksekokulu ile toplam 57.415 adet öğrencisi, 1854 adet akademisyeni ile birlikte çağdaş bir eğitim vermektedir (<http://www.pau.edu.tr/pau/tr/sayilarlaPAU>).

Denizli ili hava, kara ve demiryolu ulaşım imkanlarına sahiptir. İl iki ayrı karayolu üzerinden İzmir'e bağlantısı mevcuttur. Bunlardan biri Aydın diğeri ise Manisa ilinden kurulan bağlantılardır. Denizli'nin Başkent ile kara bağlantısı Afyon İli üzerinden, demir yolu ile bağlantısı ise Afyon-Kütahya-Eskişehir güzergahından kurulmuştur. Denizli-Aydın-İzmir karayolunu takip eden demir yolu İlin, Ege bölgesinin en büyük yerleşim merkezi olan İzmir ile bağlantısını sağlamaktadır (<http://pamukkale.gov.tr/tr/Ulasim-Bilgileri-Denizli>).

Denizli hava yolu ulaşımında ise Ülkemizin metropol şehri olan İstanbul'dan her günü düzenli olarak karşılıklı sefer yapılmaktadır. Halihazırda Denizli'den başka bir merkeze yönelik karşılıklı uçak seferi düzenlenmemektedir. 2015 yılında Çardak Havalimanından toplam 3824 sefer düzenlenmiş olup yolcu sayısı 509.047 olarak gerçekleşmiştir (DTO, 2016:123-124).

2.3. Denizli Dış Ticareti

Küresel ortamında rekabet olgusu, ulusaldan daha yerele kayma eğilimine girmiştir. Ülke genelindeki rekabetçiliğin ötesinde kent seviyesinde rekabet algısı, artık şehirlerin rekabet güçlerine odaklanmayı zorunlu kılmaktadır (İl İl Dış Ticaret Potansiyeli Raporu, 2011). Bu çalışma ile özellikle illerin ihracatta performanslarının bilimsel yöntem ve metodolojiler çerçevesinde analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

İlde üretilip ihraç edilen ürünlerin çeşitli olması önemlidir. Çeşitlilik değeri yüksek olan bir ilde, çok sayıda ürün rekabetçi bir şekilde üretilip çok sayıda ürünün ihraç edilmesine olanak sağlar. 2009 yılı datasıyla hesaplanan çeşitlilik performansı sonuçlarına göre, ihracata konu malların üretiminde en çok çeşitliliğe sahip olan ilk on il sırasıyla İstanbul, İzmir, Ankara, Konya, Adana, Mersin, Kocaeli, Tekirdağ, Antalya ve Kayseri'dir. Denizli ili ürün çeşitliliği sıralamasında 16. Sırada yer almıştır.

İllerin ihracatta diğer performans kriteri “sıradanlıktır”. İlin sıradanlık değerinin yüksek olması, ilde üretilip rekabetçi bir şekilde ihraç edilen ürünlerin sıradan olduğunu gösterir. Ürünün sıradan olup olmadığının belirleyicisi, o ürünün kaç ilin ihracat sepetinde bulunduğuna bağlı olarak değişmektedir. Çok sayıda ilin ihracat sepetinde yer alan ihraç ürünleri sıradan ürün olarak kabul edilmektedir. Sıradanlık değeri en düşük olan ilk on ilimiz sırasıyla İstanbul, Rize, Sakarya, Ankara, İzmir, Bursa, Kocaeli, Manisa, Tekirdağ ve Adana’dır. Denizli ili 23. Sıradadır.

Tablo 11. incelendiğinde ihracat toplam ihracat değerinin yarısından fazlası İstanbul’da üretilmektedir. 2001 yılına kıyasla ihracat payı azalmış olmasına rağmen halen toplam ihracatın % 53.5’ünü İstanbul gerçekleştirmektedir. İhracatta ilk 10’da yer alan illere bakıldığında 2001 yılına kıyasla 2015 yılında Kocaeli, Mersin, Hatay ve Gaziantep illerinin toplam ihracat payının arttığı; İstanbul, Bursa, İzmir ve Denizli illerinin payının ise gerilediği görülmektedir. Denizli ilinin 2015 yılı toplam ihracattaki payı %1.6 ve iller arasındaki sıralaması 7’dir. İstanbul’daki yüksek konsantrasyona rağmen Denizli de ihracat pazarında önemli iller arasında yer almaktadır.

Tablo 11. İhracat Toplamında İlk On İl

SIRA NO	ŞEHİR	2001	PAY (%)	2015	PAY (%)
1	İSTANBUL	17.630	56,3	77.013	53,5
2	BURSA	3.098	9,9	8.644	6,0
3	İZMİR	2.740	8,7	8.303	5,8
4	ANKARA	1.533	4,9	7.370	5,1
5	KOCAELİ	991	3,2	7.022	4,9
6	GAZİANTEP	580	1,8	6.322	4,4
7	DENİZLİ	550	1,8	2.324	1,6
8	ADANA	423	1,3	1.926	1,3
9	MERSİN	372	1,2	1.831	1,3
10	HATAY	354	1,1	1.827	1,3
İlk 10 İl Toplamı	28.270	90,2	122.582	85,2	
Genel Toplam	31.334	100,0	143.844	100,0	

Kaynak: İhracatın Yıllar İçinde Gelişimi Raporu: 2001-2015 (2016)

Tabloda 12.de görüldüğü üzere Denizli 2016 yılı ihracatında en yüksek payı alan ülkeler sırasıyla Birleşik Krallık (%26), Almanya (%20), Birleşik Devletler (%12), İtalya (%9) ve Hollanda (%6) gelmektedir.

Tablo 12. Denizli'nin Ülkelere Göre İhracat Performansı (1000 \$)

ÜLKE	2015	2016	Denizli'deki Payı
ALMANYA	26.523,67	26.395,50	0,203701
AVUSTURYA	3.691,63	5.124,94	0,039551
BAHREYN	260,42	146,94	0,001134
BELÇİKA	2.451,05	2.441,52	0,018842
BİRLEŞİK DEVLETLER	17.972,33	16.824,09	0,129836
BİRLEŞİK KRALLIK	30.281,02	33.738,92	0,260373
FİNLANDİYA	1.784,42	1.302,99	0,010056
FRANSA	11.220,29	10.963,82	0,084611
HIRVATİSTAN	575,63	516,51	0,003986
HOLLANDA	9.318,93	8.828,29	0,06813
IRAK	2.781,88	6.514,21	0,050272
İSVİÇRE	4.154,09	2.516,34	0,019419
İTALYA	10.147,49	12.232,44	0,094401
KAZAKİSTAN	222,14	87,43	0,000675
KKTC	447,80	946,03	0,007301
SİRBİSTAN	890,73017	999,37961	0,007712

Kaynak: TİM

Denizli İl ekonomisi büyük ölçüde ihracata dayalıdır. 2015 yılında ilin ihracatı beklenmedik bir şekilde azalmıştır. 2014 yılına göre 2015 yılının Ocak-Aralık döneminde Türkiye ihracatı % -8,72 oranında azalırken, Denizli'nin ihracatı % -21,11 oranında azalarak 2.516.669.000 Dolar olmuştur. Bu, ilin uzun bir dönemden bu yana karşılaştığı bir durumdur. 2016 yılında ise bu gerileme trendi devam etmiş ve yıllık ihracat 2.401.940.000 dolar olmuştur. 2015 Aralık ayı sonu itibariyle en fazla ihracat yapılan ülkeler, tutarı ve yüzde payı sırasıyla İngiltere 344.295.000 Dolar (%13.64), Almanya 276.219.000 Dolar (%10.95) ve ABD 192.130.000 Dolar (%7.61) olmuştur. 2015 yılı sonu itibariyle en fazla ihracat yapılan sektörler, tutarı ve payı sırasıyla, Hazır giyim-Konfeksiyon sektörü 911.537.000 Dolar (%36.12), Elektrik-Elektronik ve Hizmet sektörü 379.681.000 Dolar (%15.04), Çelik sektörü 285.533.000 Dolar (%11.31) olmuştur.

İthal edilen ürünlere bakıldığında en fazla bakır ve bakır mamulleri 766.505.993 Dolar (%47.55), pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat 251.732.682 Dolar (%15.62), demir ve çelik 205.698.964 Dolar (%12.76), gelmektedir. En fazla ithalat yapılan ülkeler ise 2015 Kasım ayı sonu verilerine göre Kazakistan 193.576.064 Dolar (%12.178.535.669 Dolar (%11.07), Rusya Federasyonu 146.835.260 Dolar (%9.11) şeklinde sıralanmıştır (DTO, Çalışma Raporu, 2015: 21-22).

Tablo 13. incelendiğinde Denizli ihracat ve ithalatı küresel konut krizine kadar olan dönemde yüksek hızla artarken kriz döneminde sert bir düşüş yaşamıştır. Krizi izleyen yıllarda toparlanmış fakat son 2 yıldır ihracat performansını artırmada güçlük çektiği görülmektedir.

Tablo 13. Denizli'nin Yıllar İtibariyle İthalat ve İhracat Rakamları

Yıl	İhracat	İthalat	Net Dış Ticaret
2002	680 541	319 334	361 207
2003	866 093	476 042	390 041
2004	1 196 291	489713	706 578
2005	1 415 355	720 875	694 480
2006	1 635 422	1 012 591	622 831
2007	2 010 063	1 376 425	633 638
2008	2 196 710	1 634 676	562 034
2009	1 587 500	1 146 484	441 016
2010	2 127 923	1 730 988	396 935
2011	2 639 582	2 262 650	376 932
2012	2 622 545	2 262 295	360 250
2013	2 741 457	2 208 190	533 267
2014	2 815 481	2 176 670	638 811
2015	2 516 246	1 902 001	614 245

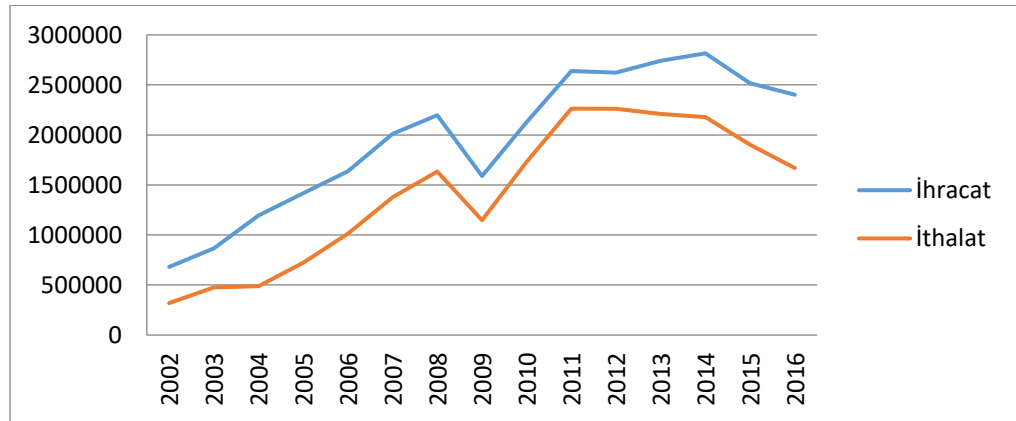
Kaynak: TÜİK

Türkiye ekonomisinin yaşadığı en önemli yapısal sorunların temelini teşkil eden cari açık probleminin kaynağı olan dış ticaret açığı olduğu düşünüldüğünde Denizli yıllar itibariyle dış ticaret fazlası veren bir il olmuştur. Tablo 10.'a bakıldığında bu bağlamda

Denizli'nin dış ticaret performansında rekabetçi olduğu söylenebilir.

Şekil 3'te görüldüğü üzere Denizli ihracat ve ithalatı arasındaki korelasyon çok yüksektir. Denizli dış ticaretinin Türkiye ekonomisinden farklı olarak pozitif olması yani ihracatının ithalatından yüksek olması önemli ve olumlu bir makroekonomik kriterdir. Fakat yüksek ithalata bağlı üretim ile ihracat yapılması ülke ve il içinde bırakılan katma değer düşmesinin düşmesine neden olur. Aynı zamanda yüksek ithal girdi ile üretim yapılması kurlardaki değişimlerin fiyata geçiş etkisini artırır. Bu durumda ülke içinde paranın değersizleşmesi normal koşullarda ihracat fiyatını ucuzlaştırarak toplam ihracatı artırması beklenir. Eğer ihracatçı ithal girdi kullanıyorsa kur değişimleri ihracatçıya fiyat avantajı sağlamaz ve firmaların dış satım performansı artmaz. Bu bağlamda üçüncü bölümde reel kur değişmelerinin ihracata etkisi olup olmadığı araştırılmıştır.

Şekil 3. Denizli İlinin Yıllar İtibariyle Dış Ticareti

Kaynak: TÜİK

Denizli dış ticareti fazla veren bir il olarak diğer iller arasında öne çıkmaktadır. Fakat Denizli'de öne çıkan sektörler diğer illerin ihracat performansı ile kıyaslandığında hangi sektörler ülke genelinde rekabetçi olduğu sonraki bölümde AKÜ indeksi hesaplanarak bulunmaya çalışılmıştır.

2.3.1. Denizli İli Sektörel AKÜ İndeksi

Literatürde en yaygın olanlardan biri Balassa (1965) tarafından geliştirilen ve Balassa İndeksi olarak da bilinen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) indeksidir. Bir sektörün o sektördeki Dünya toplam ihracatındaki payının o ülkenin

toplam ihracatının Dünya toplam ihracatına oranlanması ile elde edilir. AKÜ endeksi; bir ülkenin mal veya sektörel bazda ihracatının toplam ihracatı içerisindeki payını aynı mal veya sektörün dünya genelinde ihracatının yine dünyadaki toplam ihracat içerisindeki payına oranlamaktadır. Hesaplanan AKÜ endeksinin birden büyük olduğu endüstrilerde o ülkenin rekabet gücünün olduğu, birden küçük olduğu endüstrilerde ise söz konusu ülkenin o endüstride rekabet gücünün olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır. Çünkü endeksin birden büyük olması, ülkenin o sektördeki veya maldaki ihracatının dünya ihracatından daha büyük bir artış hızına sahip olduğunu ifade etmektedir. Endeksin birden küçük olması ise, ülkenin o maldaki veya sektördeki ihracatının artış hızının, dünyanın ve dolayısıyla rakip ülkelerin gerisinde kaldığını göstermektedir. Hinlopen ve Marrewijk (2001) bu yorumu biraz daha genişletmişlerdir. Çalışmalarında sektörlerin AKÜ değeri 1 ve 2 arasında ise o ülke zayıf rekabetçi, 2 ile 4 arasında ise orta düzey rekabetçi ve 4'den büyükse güçlü rekabetçi olarak yorumlamışlardır.

Bu çalışmada RCA formülündeki Ülke ve ülkedeki sektör ihracatı yerine Denizli; toplam Dünya ihracatı ve sektör toplam Dünya ihracatı yerine de Türkiye toplam ve Türkiye sektör toplam ihracat rakamı kullanılarak il bazında RCA indeks değeri hesaplanmıştır. Aşağıdaki Tablo'da Denizli'nin ihracat sektörlerinin Türkiye'ye kıyasla AKÜ indeks değerleri hesaplanmış ve 1'den büyük olanlar ülke bazında diğer illere kıyasla rekabetçi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 14. Türkiye ve Denizli 2016 İhracat Verileri ve Denizli AKÜ İndeksi

İHRACAT	Denizli(1000 \$)	Türkiye (1000 \$)	AKÜ İndeksi
SEKTÖR	2016	2016	2016
Çelik	261.548	9.089.330.125	1,341598109
Çimento Cam Seramik ve Toprak Ürünleri	11.412	2.654.696.030	0,200423665
Demir ve Demir Dışı Metaller	231.299	5.948.965.535	1,812736044
Deri ve Deri Mamulleri	2.892	1.388.614.655	0,097109354
Diğer Sanayi Ürünleri	204	96.636.947	0,098605635
Elektrik Elektronik ve Hizmet	390.808	9.987.737.126	1,824313966
Fındık ve Mamulleri	5.489	1.988.345.937	0,128719088
Gemi ve Yat	0	972.176.852	0
Halı	20.703	1.920.302.592	0,502651707
Hazırgiyim ve Konfeksiyon	1.104.670	16.965.859.061	3,035705518
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	25.049	6.364.110.621	0,183508148
İklimlendirme Sanayii	2.000	3.509.230.927	0,026577269
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	33.891	13.936.293.720	0,113382195
Kuru Meyve ve Mamulleri	19.724	1.298.657.182	0,708103325
Madencilik Ürünleri	201.268	3.786.686.941	2,478098514

Tablo 14. Türkiye ve Denizli 2016 İhracat Verileri ve Denizli AKÜ İndeksi (Devamı)

Makine ve Aksamları	33.539	5.303.014.227	0,294870377
Meyve Sebze Mamulleri	15.361	1.322.331.618	0,541621542
Mobilya, Kağıt ve Orman Ürünleri	35.542	4.102.998.650	0,403876686
Mücevher	1.976	2.448.674.140	0,037617273
Otomotiv Endüstrisi	9.553	23.889.626.102	0,018643736
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	77.281	1.891.071.518	1,90532753
Süs Bitkileri ve Mam.	92	81.356.915	0,052541089
Tekstil ve Hammaddeleri	274.431	7.871.654.339	1,6254373
Yaş Meyve ve Sebze	7.848	1.979.078.939	0,184877959
Zeytin ve Zeytinyağı	25	190.885.497	0,00611218
TOPLAM	2.766.607,00	128.988.336.192	

Kaynak: TÜİK

Denizli ilinin Türkiye geneli ile kıyaslandığında en rekabetçi sektörünün Tablo 14.'deki AKÜ endeks rakamlarına göre Hazırgiyim ve Konfeksiyon (3,03) olduğu görülmektedir. Onu takip eden en rekabetçi sektör Madencilik ürünleridir (2,47). Analizine göre bu sektörler orta düzeyde rekabetçidir. AKÜ değeri 1'in üstünde ve 2'nin altında olan Çelik (1,34), Demir ve Demir Dışı Metaller (1,81) , Elektrik Elektronik ve Hizmet (1,82), Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller (1,90), Tekstil ve Hammaddeleri (1,62) sektörleri ise rekabetçi fakat rekabetçilik düzeyinin zayıf olduğu bulunmuştur. Denizli ili ihracatta teknoloji yoğunluğu yüksek otomotiv (0,01), kimyevi madde ve mamulleri (0,11) ve makine (0,29) sanayinde RCA indeks değerinin 1'in altında kaldığını

görmekteyiz. Bir diğer deyişle Türkiye ihracatında önemli paya sahip bu sektörlerde Denizli ili geride kalmıştır.

2.4. Denizli'nin Sanayi Sektörü Analizi

Denizli ekonomisi sanayileşme çalışmalarını uzun yıllarca devam ettirmiş ve endüstriyel altyapısını geliştirmiştir. Türkiye ekonomisinde önemli bir konuma sahip olan Denizli, sosyal ve ekonomik gelişmişlik seviyesi ile de Türkiye'nin önde gelen illeri arasında sayılmaktadır (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 81 İl Sanayi Durum Raporu, 2014:134).

2015 yılı verilerinden elde edilen rakamlara göre Türkiye'nin ilk 500 firması arasında Denizli ilinden 12 firma listede yer almıştır. Listeye giren 12 firmadan 4'ü kablo ve bakır tel, 2'si gıda, 2'si demir-çelik, 2'si tekstil ve 1'i inşaat sektöründe çalışmalar yapmaktadır. Son 5 yılın verileri irdelendiğinde, ilk 500 firma içindeki sıralamaya 10-12 arasında firmanın yer aldığı tespit edilmiştir. Firmaların üretim yapıları incelendiğinde, Denizli sanayi kuruluşlarının, ileri teknolojik makinelere sahip, katma değeri yüksek olan ürünlerin üretiminde atılım gösterdiği görülmektedir.

Tablo 15. Türkiye'nin İlk 500 Firması Arasında Denizli Firmaları

DENİZLİ	İLK 500 SIRA NO	KURULUŞLAR
1	23. Sırada	Erbakır Elektrolitik Bakır Mam. S. T. A.Ş.
2	54. Sırada	Abaloğlu Yem Soya ve Tek. S. ve T. A.Ş
3	111. Sırada	Kocaer Haddecilik San. Ve Tic. Ltd. Şti.
4	161. Sırada	Aynes Gıda Sanayi Tic. A.Ş.
5	162. Sırada	Menderes Tekstil San. ve Tic. A.Ş
6	219. Sırada	Nexans İletişim End. Ve Tic. A.Ş.
7	233. Sırada	Seval Kablo Aydınlatma Cihazları İth. İhr. San. Ve Tic. A.Ş.
8	258. Sırada	Kar-Demir Haddecilik S. Ve T. Ltd. Şti
9	305. Sırada	Pamukkale Kablo San. Ve Tic. A.Ş.
10	392. Sırada	Denizli Çimento San. Tic. A.Ş
11	436. Sırada	Atom Kablo San. Tic. A.Ş.
12	445. Sırada	Gamateks Tekstil San. Tic. A.Ş

Kaynak: <http://www.denizlihaber.com/ekonomi/is-dunyasi/ilk-500-listesine-denizliden-12-firma/>

Denizli İlinde bulunan endüstri kuruluşlarının sektörel dağılımı incelendiğinde, % 47 Tekstil malları imalatı, % 12 Gıda malları imalatı, % 8 Diğer madencilik ve taş ocakçılığı, %5 Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı bu iş kolları ilk sıralarda kendine yer bulurken, diğer sektörler de şu şekilde sıralanmıştır (Güney Ege Bölgesinde Sanayi Raporu,2009);

- i. % 4 Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı,
- ii. % 4 Giyim eşyası imalatı; kürkün işlenmesi ve boyanması,
- iii. % 3 Fabrikasyon metal ürünleri imalatı,(makine ve teçhizatı hariç)
- iv. % 3 Ana metal sanayi,
- v. % 2 Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı,
- vi. % 2 Kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı,
- vii. % 2 Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı,
- viii. % 2 Ağaç ve mantar ürünleri imalatı, (Mobilya hariç)
- ix. % 1 Deri ile ilgili ürünlerin imalatı,
- x. % 1 Elektrikli teçhizat imalatı,
- xi. % 1 Mobilya imalatı,
- xii. % 1 İçecek imalatı,
- xiii. % 1 Motorlu kara taşıtı, treyler (römork)ve yarı treyler (yarı römork)imalatı,
- xiv. % 1 Diğer

Denizli’de aktif olan 3 adet Organize Sanayi Bölgesi (OSB) ve 1 tane Serbest Bölge (DENSER) mevcuttur. Organize Sanayi Bölgesinde, alt ve üst yapı gelişmiş, kurumsal kimliğe sahip, sunduğu hizmetler ile Türkiye’nin gözde organize sanayi bölgeleri arasında yer almaktadır. Denizli Organize Sanayi Bölgesinde 179 adet sanayi parselinin tamamı tahsis edilmiş olup doluluk oranı % 100’dür. Mevcut OSB’lerin aritmetik ve geometrik olarak genişleme alanı mevcuttur, bu durumun kısa ve uzun vadede yatırımcılar için önemli bir yatırım arazisi alternatifi oluşturacağı öngörülmektedir. Denizli Deri İhtisas OSB ile Çardak Özdemir Sabancı OSB ise şuan ki

durumunda yatırımcılarını beklemektedir. Son dönemde parsellerinin önemli bir kısmı satışa sunulan ve firma hareketliliği artan karma bir OSB olan Çardak OSB de karayolu ve havalimanı bağlantısı olması nedeniyle lojistik kolaylık sağlarken, alt ve üst yapısı ile de yatırımlar için cazip olanaklar sunmaktadır. Deri İhtisas OSB ise özellikle kalorisi yüksek deri atıklarından enerji elde edilmesine yönelik yatırımlar için potansiyel yatırımları beklemektedir (GEKA, 2016:12).

Tablo 16. Denizli Organize Sanayi Bölgeleri

Parametre	Denizli Serbest Bölge	Denizli OSB (Honaz-Karma)	Denizli Deri OSB (Honaz-İhtisas)	Çardak Özdemir Sabancı OSB (Çardak-Karma)
Toplam Parsel Sayısı	75	179	75	92
Boş Parsel Sayısı	71	-	58	40
Doluluk Oranı %	7.6	100	16	67
Faal Tesis Sayısı	17	147	12	1
Toplam İstihdam	36	25.000	70	40
1. Ağırlıklı Sektör	Tekstil, Metal, Sanayi	Tekstil	Deri (kösele) Küçükbaş Derinin İşlenmesi	Plastik-Kauçuk
2. Ağırlıklı Sektör	Endüstriyel Makine, Kimya Sanayi	Diğer metalik olmayan mineral ürünler imalatı	Deri Makineleri ve Kimyasalları	-
Öngörülen İstihdam (Tam Doluluk Durumunda)	5000	30.000	1.000	10.000

Kaynak: (GEKA, 2016:12)

Denizli Serbest Bölgesi (DENSER), Denizli il merkezine 57 km mesafede yer almaktadır. Çardak Havalimanı ile Çardak Özdemir Sabancı Organize Sanayi Bölgesine yakın bir konumda yer alan DENSER, 1.Organize Sanayi Bölgesi'ne 40 km uzaklıkta,

yaklaşık 540 dönüm alan üzerine kurulmuştur. DENSER, kara, hava, deniz ulaşımına ve lojistik dağıtım merkezlerine yakınlık, Antalya ve İzmir Limanlarını kullanabilme imkanı, Endüstri kültürü olan zengin insan kaynakları potansiyeline sahip, Kültürel ve Turizm faaliyetleri açısından da elverişli bir merkez olan Denizli'nin konaklama ve sosyal servis olanaklarının gelişmiş olması nedeniyle, yerli ve yabancı yatırımcılar açısından bir cazibe merkezidir (GEKA, 2016:13).

Denizli'de OSB'lerin kurulumuyla birlikte dokumacılık, bakırcılık, değirmencilik, dericilik, haddecilik vb. meslek dalları sanayi bölgelerine taşınmıştır. Denizli Merkez Bakırcılık ve Debbaglık Kümesi, Buldan-Babadağ-Kızılcabölük Dokumacılık Kümesi, Serinhisar-Yatağan Bıçakçılık Kümesi, Ballık Boğazı Doğaltaş Kümesi, Serinhisar-Kızılcıca Kuruyemiş (Leblebi) Kümesi, Çal-Bekilli-Güney Bağcılık ve Şarapçılık Kümesi, Pamukkale-Karahayıt-Sarayköy Termal-Sağlık Turizmi Kümesi Yeşilyuva Ayakkabıcılık Kümesi gibi doğal kümelenmeler yer almaktadır.

Denizli ekonomisinin sanayileşmesi ve gelişim sürecinde, devlet yatırımlarından ziyade daha çok özel kesim yatırımları daha ağırlık kazanmıştır. Metal işleme, tekstil, kablo, cam, kağıt, gıda ve tarıma dayalı sanayi kuruluşları OSB'lerde faaliyet göstermektedir (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 81 İl Sanayi Durum Raporu, 2014:134). Denizli'den, 150'nin üzerinde farklı ülkeye 2000'e yakın farklı malın ihracatını gerçekleştiren etkin bir üretim ve ticaret yapısı mevcuttur. Denizli endüstrisi ve ticaretinin başka bir önemli özelliği ise son yirmi yıl içinde farklı üretim alanlarında ilerleme kaydederek dengeli büyümesini devam ettirmesidir.

2.5. Denizli'de Tarım ve Hayvancılık Sektörü Analizi

Denizli sahip olduğu iklim koşulları, toprak özellikleri ve arazi yapısı nedeniyle tarım ve ormancılık çalışmaları ile şehre önemli bir oranda katma değer sağlamaktadır. Denizli ili konum itibarıyla Ege, Akdeniz ve İç Anadolu bölgeleri arasında yer aldığından, bu bölgelerin ekolojik ve iklim özelliklerini yer yer üzerinde barındıran bir şehir konumundadır. Tarımsal bölgede yükseklik; Aşağı Menderes Havzası Sarayköy ilçesinde 130 metreden başlayıp Çameli ilçesinde 1.700 metreye varan bir yüksekliğe ulaşmaktadır. Hambat Ovası, Baklan Ovası, Acıpayam Ovası, Merkez ilçe - Sarayköy Ovası ve Tavas Ovası önemli ovalarıdır (Denizli Ekonomik Raporu, 2016:104).

Tablo 17. Denizli İli Genel Arazi Dağılımı

Arazi Cinsi	Miktar (ha)	% Oranı
Tarım Arazisi	376.738	32
Çayır Mera Arazisi	22.157	2
Orman ve Fundalık Arazisi	588.672	49
Tarım Dışı ve Yerleşim Alanı	199.233	17
TOPLAM	1.186.800	100

Kaynak: (Denizli Ekonomik Raporu, 2016:104)

Denizli ilinde 2002 yılı itibari ile tarım ürünlerinden elde edilen Gayrisafi Gelir 637.584.327 TL. iken bu oran 2015 yılında % 763 artışla 5.503.585.476 TL'ye tırmanmıştır. Bu durumu aşağıdaki tablo yardımıyla daha net görmek mümkündür.

Tablo 18. Denizli İli 2002-2015 Yılları Arası Gayrisafi Hasıla Değerleri

Üretim Cinsi	2002 Yılı		2015 Yılı	
	Gayri Safi Hasıla Tutarı (TL)	Gayri Safi Gelir İçindeki Payı (%)	Gayri Safi Hasıla Tutarı (TL)	Gayri Safi Gelir İçindeki Payı (%)
BİTKİSEL ÜRETİMLER				
Tarla Ürünleri	325.015.063		1.313.381.000	
Sebze Ürünleri	77.025.175		186.185.600	
Meyve Ürünleri	130.463.991		724.543.095	
Örtü Altı	3.254.564		36.264.800	
A-BİTKİSEL ÜRETİM TOPLAM	535.758.793	84,02	2.260.374.495	41,1
B-HAYVANSAL ÜRETİM	101.825.534	15,98	1.707.753.430	31,0
C-CANLI HAYVAN DEĞERLER			1.535.457.551	27,9
TOPLAM	637.584.327	100	5.503.585.476	100,0

Kaynak: (Denizli Ekonomik Raporu, 2016:104).

Denizli'nin toplamda 376.738 dönüm tarım arazisi içinde 166.359 dönümü, yani bu arazilerin %44'ü sulanmaktadır. Sulama projelerinin kurulum çalışmaları bittiğinde bu oran %51,5 düzeyine çıkacaktır. Denizli'de toplam 376.738 dönüm olan tarım

arazilerinin %20'sine denk gelen 75.415 dönüm alanda arazi toplulaştırması uygulanmıştır. Çalışmalar sonunda arazi toplulaştırma ve tarla içi geliştirme hizmetleri toplam tarım alanlarının %44'ü toplulaştırılmış olacak böylelikle tarımsal üretimde verimlilik artışı sağlanacaktır. Denizli'de tarla ürünlerinde ekiliş alanına göre ilk beş sırayı Hububat, Tütün, Mısır, Nohut, Pamuk, Fiğ ve Ayçiçeği almaktadır. Sebzeler içerisinde ise domates, kavun, salatalık, karpuz ve havuç öncelikli ürün çeşitlerindedir. Meyvelerden ise en çok elma, üzüm, nar, zeytin ve şeftali yetiştirilmekte son yıllarda da kiraz yetiştiriciliğinde önemli bir artış kaydedilmektedir (Denizli Ekonomik Raporu, 2016:106-109).

Denizli'de bitkisel üretimle birlikte hayvansal üretim de önemli bir konumdadır. Damızlık kullanımında ırksal özelliklerini taşıyan hayvanların seçilmesi, yem bitkileri dikimindeki artış, elverişli barınak bilinci, yoğun eğitim ve yayım çalışmaları, suni tohumlama uygulaması, Bakanlar Kurulunun Hayvancılık Destekleme Kararnamesi çerçevesinde yapılan destekler ve teşvikler, altyapı eksikliklerinin büyük oranda giderilmesine olanak sağlamıştır. Böylece Denizli'de büyükbaş hayvan sayısında ve veriminde önemli artışlar meydana gelmiştir (Denizli Ekonomik Raporu, 2016:110).

Tablo 19'da 2012-2015 yılları arasında Denizli İlindeki Hayvan türü ve adeti ile Hayvansal Üretim verilmiştir.

Tablo 19. Denizli İlinde Yıllar İtibari İle Hayvan Sayısı

Hayvan Türü	2012	2013	2014	2015
Sığır	243.446	240.229	228.564	243.966
Koyun	405.515	404.925	429.927	422.629
Keçi	196.783	207.950	199.908	192.822
Tavuk (Adet)	2.808.061	2.849.076	3.563.025	5.196.481

Kaynak: Denizli Ekonomik Raporu

Tablo 19. incelendiğinde sığır, koyun ve keçi sayısı durağan düzeyde seyrederken tavuk adedinde yıllar itibariyle çok hızlı artış olduğu gözlemlenmektedir. Hayvansal üretim artışı da adet sayısındaki gibi durağandır. En hızlı artışı da yumurta üretiminde gerçekleşmiştir.

Tablo 20. Denizli İlinde Yıllar İtibari İle Hayvansal Üretim

Hayvansal Ürünler	2012	2013	2014	2015
İnek Sütü	516.805	552.886	528.487	567.145
Koyun Sütü	17.987	7.651	7.479	7.522
Keçi Sütü	10.883	7.335	7.288	6.789
Toplam Süt	545.675	567.872	543.254	581.456
Yumurta (Bin Adet)	296.344	434.181	445.619	520.605

Kaynak: Denizli Ekonomik Raporu

2.6. Denizli’de Turizm Sektörü Analizi

Denizli turizmindeki en önemli merkez olan Pamukkale; günümüzde Hierapolis Antik Kentiyle bir araya gelmiş, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütünün (UNESCO) Dünya Kültür Mirasına kendine yer bularak, yeryüzünün önemli turizm merkezi ünvanını elde etmiştir. 1950’li yıllardan 1990’lı yıllara kadar Pamukkale’yi gezmeye gelen turist sayısı 10.000 kişi civarındayken, yerel halkın ilgisinin artması ve Türkiye’nin bir turizm noktasına dönüşmesiyle Pamukkale Türkiye’nin ileri gelen destinasyonu konumuna gelmiş ve günümüzde Pamukkaleyi ziyarete gelen turist sayısı 2,5 milyona ulaşmıştır. Denizli kalkolitik çağdan başlayıp bugüne gelinceye kadar aralıksız bir yerleşim bölgesi komundadır. Denizli’de Lidya, Hitit, Roma, Bizans, İonya, Frigya, Selçuklu ve Osmanlı gibi medeniyetleri içinde barındırmış, 482 sivil mimari örneği, 36 arkeolojik ve doğal sit, 19 antik kent olmak üzere Denizli Kültür Turizmi’ne hizmet etmektedir. Denizli İli İnanç Turizmi bakımından da önemli bir konuma sahiptir. St.Phillip Mezarı ve Martyriumu Hierapolis’te yer almakta, Anadolu’da inşa edilen 7 kiliseden biri Laodikya’ dadır. Bununla birlikte Herakleia Salbace (Tavas), Tripolis (Buldan), Colossae ve Attuda (Hisarköy) gibi birçok sayıda antik kentte yer alan eski din merkezleri bulunması nedeniyle İnanç Turizmi için önemli bir yere sahiptir. Denizli İlinde jeotermale dayalı Sağlık Turizmi yapılmaktadır. Sarayköy-Yenicekent-Akköy-Karahayıt-Pamukkale bölgeleri arasında yer alan Türkiye’nin önemli ve sağlık turizmi bakımından zengin bir güce sahip olan bu bölgedeki termal su sıcaklığı 36 °C ile 240 °C arasında değişmektedir. Bu nedenle bölge kür parkı ve kür merkezi kullanımı ile insan sağlığı bakımından önemli bir merkez konumundadır. Mevcut ve yeni inşa edilmekte olan uluslararası ölçülere sahip yeni merkezler ile bölge yalnızca ülkemizde değil dünya genelinde en önemli termal sağlık noktası olma yolunda hızlı ve emin adımlarla yol almaktadır (<https://turizmmd.blogspot.com.tr/2014/09/denizli-de-turizm-potansiyeli.html>).

2.7. Denizli’de Madencilik Sektörü Analizi

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğünün Denizli ve yakın muhitlerinde yaptığı çalışmalar neticesinde önemli sanayi hammadde ve metalik maden kaynakları bulunmuştur.. Bunların en önemlileri kuvarsit, mermer (traverten), kum-çakıl, krom ve manganezdır. Türkiye'nin en büyük ikinci traverten ve mermer kaynakları, Denizlide yer almaktadır. Kaklık ve Kocabaş bölgelerinde yüksek ölçüde traverten rezervleri yer almaktadır. 1979 yılında ilk işletmenin kurulumuyla çalışmalarına başlayan mermer sanayisi, takip eden yıllarda da çalışmalarına devam etmiştir. Mermer üretimi dışında sanayi hammaddeler açısından Merkez ilçe, kum-çakıl ve kuvarsit açısından önemli yataklara sahiptir. Buldan ve Merkez kazalarında toplamda 772.500 m³ kum-çakıl, Merkez ilçeye ait Şirinköy bölgesinde ise toplam 82.500.000 ton kuvarsit rezervi bulunmuştur. Bunların haricinde; Çal kazasında Kaklık yatağında çimento hammaddesi olarak kullanıma uygun 29.500.000 ton kireçtaşı ve 13.000.000 ton kil-marn rezervi bulunmuştur. Çal kazasında bir çimento fabrikası faaliyetlerini sürdürmektedir. Metalik madenler açısından Denizli’de ki önemli metalik madenler manganez ve krom cevherleşmeleridir.

Denizli genelindeki başlıca önemli krom kaynak ve oluşumları sıklıkla Tavas ve Acıpayam ilçelerindedir. Bu alanların toplam rezervi ise 1.070.000 tondur. Türkiye'nin en önemli manganez kaynağı Denizli’de yer almaktadır. Denizlideki en önemli manganez oluşumları ise Kale ve Tavas kazalarında tespit edilmiştir. Bu kazalardaki manganez rezervi takriben 4.000.000 ton olarak tespit edilmiş, kalan rezerv miktarı ise ortalama 2.700.000 tondur. Tavas-Ulukent manganez kaynağından yıllık 20.000 ton civarında cevher üretimi yapılmaktadır. Denizlide kömür ve jeotermal kaynak çalışmaları yapılmış ve çalışmalar neticesinde Tavas ve Çivril kazalarında linyit kaynakları ile Buldan, Sarayköy ve Acıpayam kazalarında da linyit oluşumları tespit edilmiştir. Çivril kazasındaki Tokça bölgesinde 10.066.000 ton olası, Tavas kazasındaki Narlıköy ve Kurbalık bölgelerinde ise toplam 19.934.000 ton muhtemel rezerv tespit edilmiştir. Tokça bölgesinde üretim yapılmaktadır.

Denizli jeotermal yatakları açısından ülkemizde önemli bir konumdadır. Kızıldere, Bölmekaya, Tekkehamam, Babacık, Gölemezli, Buldan, Çardak, Pamukkale,

Karahayıt ve Yenice bölgelerindeki sıcak su kaynakları çok amaçlı olarak kullanımı nedeniyle Denizli sanayisi ve turizmde önemli konuma sahiptir. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğünün yaptığı araştırmalar neticesinde Tekkehamam bölgesinde 116-168°C sıcaklık ve 27 lt/sn debi, Kızıldere sahasında ise 137-241°C sıcaklık ve 820 lt/sn debiye sahip akışkan görünür hale ulaştırılmıştır. Yapılan bu çalışmalarla Türkiye potansiyeline 600 MW ve 11.5 MW termal güce sahip jeotermal enerji kazandırılmıştır (http://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgimerkezi/maden_potansiyel_2010/Denizli_Madenler.pdf).

2.8. Denizli'nin İstihdam Yapısı

Denizli, endüstriyel iş kolu açısından özgün yapıya sahip bir şehirdir. Dünya ve Türkiye de eşine az rastlanan bir şekilde Denizlide endüstri, hizmet ve tarım sektörüne ilişkin çalışmalar eş zamanlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Aynı zamanda Denizli ekonomi, sektör ve işgücü pazarına ilişkin yapısal dönüşümlerin başladığı bir süreçten geçmektedir (Denizli Ekonomik Raporu 2016:74).

Sigortalı olarak çalıştırılan işçi sayısı bir önceki yıla oranla 2015 Ekim ayında Türkiye'de % 6,35 oranında yükselirken, bu artış Denizlide % 4,05 oranında gerçekleşmiştir. Benzer şekilde, 2015 yılı Ocak-Kasım döneminde teşvik alan yatırım meblağı, Türkiye genelinde 56 Milyar 639 milyon TL'den 90 Milyar 656 milyon TL'ye yükselirken, Denizlideki teşvik alan yatırımlar aynı dönemde 716 milyon TL'den 445 milyon TL'ye düşmüştür. Bu teşviklerin (13)'si Hizmet, (17)'si imalat, (1)'i tarım, (6)'sı madencilik ve (12) adedi de Enerji sektörü için alınmıştır (DTO, Çalışma Raporu, 2015: 21-22).

Tablo incelendiğinde Denizli'nin küresel konut krizinden 2008 ve 2009 yıllarında çok derinden etkilendiği ve istihdamın bu dönemde hızla gerilediği görülmektedir. Daha sonraki yıllarda kademeli olarak sigortalı işçi sayısının arttığı görülmektedir. Fakat yukarıda da belirtildiği üzere istihdam artış hızı Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Bu durum büyüme dönemlerinde de şehrin istihdam kapasitesini artırmada sıkıntılar yaşadığını göstermektedir.

Tablo 21. 2007-2015 Denizli'de Çalışan Sigortalı İşçi Sayısı

Yıl	Sigortalı İşçi Sayısı	% Değişim
2007	148.114	
2008	140.555	-5,10
2009	134.920	-4,01
2010	152.590	13,10
2011	162.243	6,32
2012	173.142	6,72
2013	185.887	7,36
2014	192.324	3,46
2015	200.732	4,37

Kaynak: Denizli Ekonomik Raporu, 2016:74

Tabloya göre, 2007-2008 ve 2015 yılları bir önceki yıllarla karşılaştırıldığında (4/1/a) kapsamında çalışan SGK'lı sayısında yükseliş olmuştur. Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verilerine göre, 2015 yılında Emekli Sandığı (4/1/c) 36.125, Esnaf Bağ-Kur (4/1/b) 36.241, Tarım Bağ-Kur (4/1/b) 17.529 ve SSK (4/1/a) 200.732 kişi olmak üzere aktif çalışanların sayısı 289.466'dır.

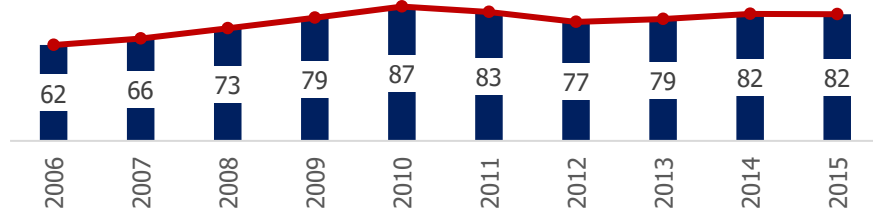
Tablo 22. Aktif Çalışan Sayıları

	Denizli	Türkiye	Denizli / Türkiye Oranı
4/1/a (SSK)	200.732	14.844.927	1,34
4/1/b (Esnaf Bağ-Kur)	36.241	2.133.494	1,70
4/1/b (Tarım Bağ-kur)	17.529	803.431	2,18
4/1/c (Emekli Sandığı)	36.125	2.996.123	1,21

Kaynak: (Denizli Ekonomik Raporu, 2016:75)

Tablo'dan da anlaşıldığı üzere toplam istihdamda ki en yüksek pay özel sektöre aittir. Çalışanların verimlilik artışlarının sağlanması şehrin ve bölgenin zenginleşmesini sağlayan önemli yollardan biridir. Fakat Denizli'nin Türkiye'ye kıyasla verimlilik rakamlarına bakıldığında şekilde görüldüğü üzere Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Türkiye rakamlarının da OECD ortalamalarının altında seyrettiği düşünülürse emek verimliliğinin Denizli'de düşük olması en çarpıcı sorunlardan biri olarak görülmektedir (Tepav,2017). 2011 yılından itibaren sert bir düşüş yaşayan verimlilik rakamları son yıllarda artma trendinde olsa da yeterli değildir.

Şekil 4. Yıllar İçerisinde Denizli'nin Türkiye Geneline Kıyasla Çalışan Verimliliğindeki Değişim, Türkiye=100¹

Kaynak: Kaynak: SGK Aralık, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, TEPAV hesaplamaları

Denizli’de emek verimliliğinin düşük olmasının en önemli nedenlerinden biri imalat sanayindeki istihdam sağlayan sektörlerin teknoloji düzeylerinin büyük ölçüde düşük ve orta düşük teknolojili ürünlerde yoğunlaşmış olmasıdır. Çünkü sermaye yoğunluğu arttıkça emek verimliliğinin de artması beklenir. Düşük ve orta düşük teknoloji sektörler daha emek yoğun üretim yapan sektörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 23. Denizli'deki İmalat Sanayinde En Çok İstihdam Sağlayan İlk 15 Alt Sektör ve İmalat Sanayi İçindeki Payları %, 4 basamak, 2016

Sıra	NACENACE 4 – Tanım	Teknoloji Düzeyi	Payı
1	1320 Dokuma	Düşük Teknoloji	24,4%
2	1392 Giyim eşyası dışındaki tamamlanmış tekstil ürünlerinin imalatı	Düşük Teknoloji	9,2%
3	1330 Tekstil ürünlerinin bitirilmesi	Düşük Teknoloji	8,3%
4	2370 Taş ve mermerin kesilmesi, şekil verilmesi ve bitirilmesi	Orta Düşük Teknoloji	7,8%
5	1413 Diğer dış giyim eşyaları imalatı	Düşük Teknoloji	6,9%
6	1414 İç giyim eşyası imalatı	Düşük Teknoloji	3,5%
7	2599 Diğer fabrikasyon metal ürünlerin imalatı	Orta Düşük Teknoloji	2,9%
8	2562 Metallerin makinede işlenmesi ve şekil verilmesi	Orta Düşük Teknoloji	2,4%
9	1310 Tekstil elyafının hazırlanması ve bükülmesi	Düşük Teknoloji	2,1%
10	2511 Metal yapı ve yapı parçaları imalatı	Orta Düşük Teknoloji	1,6%
11	2444 Bakır üretimi	Orta Düşük Teknoloji	1,3%
12	1071 Ekmek, taze pastane ürünleri ve taze kek imalatı	Düşük Teknoloji	1,2%
13	3317 Diğer ulaşım ekipmanlarının bakım ve onarımı	Orta Düşük Teknoloji	1,2%
14	1399 Başka yerde sınıflandırılmamış diğer tekstillerin imalatı	Düşük Teknoloji	1,1%
15	2512 Metalden kapı ve pencere imalatı	Orta Düşük Teknoloji	1,1%

Kaynak: SGK 2016 Aralık, Eurostat, TEPAV hesaplamaları

Tablo 23'e bakıldığında Denizli'de istihdam sağlayan ilk üç sektör sırasıyla dokuma, giyim eşyası dışındaki tekstil ürünlerinin imalatı ve tekstil ürünlerinin bitirilmesi olduğu görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Denizli ilinin ihracat ve dolayısıyla istihdam kapasitesindeki düşük ve orta düşük düzey teknoloji konsantrasyonu olması olumsuz olarak değerlendirilebilir.

2.9. Denizli'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı

1970'li yıllarda ortaya çıkan küreselleşme ile birlikte diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik kalkınmada yerel dinamiklerin önemi artmıştır. Bu nedenle, ülkeler kalkınmalarında yeni bir anlayışa yönelerek yerelleşme politikaları uygulamışlardır. Bölgesel kalkınma politikalarında asıl hedeflenen bölgesel eşitsizliklerin ortadan kaldırılması, bölgelerin yerel potansiyelleri göz önüne alınarak sürdürülebilir kalkınmanın hedeflenmesidir. Bu kapsamda daha önce Devlet Planlama Teşkilatının yaptığı şimdilerde ise Kalkınma Bakanlığının hazırlamış olduğu illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik raporları büyük önem arz etmektedir.

Aşağıdaki tabloda Kalkınma Bakanlığının “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması-2011” çalışması yer almaktadır. Tablo da SEGE-2011 Sıralamasında birden sekize kadar olan bölümde birinci kademe gelişmiş iller, dokuzdan yirmi bire kadar olan sırada ise ikinci kademe gelişmiş iller yer almaktadır. SEGE'nin yaptığı çalışmaya göre, Denizli 0,9122 gelişmişlik endeks değeri ile 10. sırada yer almaktadır. Bu endekse göre Denizli ikinci kademe gelişmiş iller arasında yerini almıştır. SEGE-2011'e göre Denizli'nin bir diğer özel durumu ise yüksek imalat kapasitesi ve yüksek sanayi istihdamıdır (GEKA, 2016:10).

Tablo 24. SEGE- İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması

İl Kodu	İller	SEGE-2011 Sırası	Endeks Değeri
TR100	İstanbul	1	4,5154
TR510	Ankara	2	2,8384
TR310	İzmir	3	1,9715
TR421	Kocaeli	4	1,6592
TR611	Antalya	5	1,5026
TR411	Bursa	6	1,374
TR412	Eskişehir	7	1,1671
TR323	Muğla	8	1,0493
TR211	Tekirdağ	9	0,9154
TR322	Denizli	10	0,9122
TR424	Bolu	11	0,6394
TR212	Edirne	12	0,6383
TR425	Yalova	13	0,6263
TR222	Çanakkale	14	0,5999
TR213	Kırklareli	15	0,5923
TR621	Adana	16	0,5666
TR721	Kayseri	17	0,565
TR422	Sakarya	18	0,5641
TR321	Aydın	19	0,5597
TR521	Konya	20	0,5308
TR612	Isparta	21	0,5272

Kaynak: SEGE – 2011

Denizli imalat sanayii istihdamının yüksek olduğu bir il konumundadır. Denizli’de işgücüne katılma oranı yaklaşık % 55 seviyelerindedir. Denizli’nin bir diğer dikkat çeken durumu ise yüksek ihracat kapasitesidir. Denizli kişi başına düşen ihracat kapasitesi itibarıyla beşinci sırada yer almaktadır (SEGE, 2011:56).

Denizli ülkemizin önemli endüstri kentleri arasında yer alması sebebiyle sosyal

ve ekonomik gelişmişlik seviyesi ile Türkiye'nin önemli illerinden biri konumundadır. Yetişmiş insan kaynakları güçlü olan Denizli'de okur-yazarlık oranı % 98,1 ile Türkiye ortalaması olan % 96,2 değerinin üzerinde yer almaktadır. Bu durum, Denizli'nin yetişmiş insan kaynakları potansiyeli bakımından da önemli göstergelerden biri olarak görülmektedir (GEKA, 2016:7).

Tablo 25. İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması

İl	İlçe	872 İlçe İçinde Gelişmişlik Sırası	Gelişmişlik Grubu	Gelişmişlik Endeksi
Denizli	Merkez	9	1	3,69197
	Honaz	126	2	0,93721
	Sarayköy	150	2	0,71456
	Babadağ	161	2	0,66462
	Çardak	200	3	0,43032
	Serinhisar	207	3	0,39827
	Bozkurt	235	3	0,26045
	Buldan	256	3	0,19298
	Akköy	315	3	0,04098
	Çivril	368	3	-0,09519
	Çal	385	3	-0,11527
	Tavas	403	3	-0,14984
	Acıpayam	443	3	-0,21246
	Bekilli	455	3	-0,23477
	Baklan	490	4	-0,30078
	Güney	496	4	-0,3121
	Beyağaç	516	4	-0,36165
	Kale	522	4	-0,37328
	Çameli	709	5	-0,7018

Kaynak: <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yaynlar/Attachments/299/ilce.pdf>

Türkiye'de Devlet Planlama Teşkilatının (2004) yaptığı 872 ilçe arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırmasında Denizli merkez ilçe birinci kademe gelişmiş ilçeler gurubunda yer bulmuştur. DPT'nin yaptığı araştırmada birinci derece gelişmiş ilçeler kümesinde ekonomik çalışmaların endüstri ve hizmetler sektöründe yoğunlaştığı, bununla birlikte ticari, mali ve sanayi kuruluşları istihdamının ise toplam istihdam içindeki payının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Toplam istihdamın yüzde 4'ü mali, yüzde 14'ü ticaret ve yüzde 25'i sanayi kurumları şeklinde sıralanmıştır. Yapılan

araştırma sonucunda birinci derecede gelişmiş ilçeler grubunda eğitim seviyelerinin diğer gruplarla karşılaştırıldığında yüksek seviyelerde olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye genelinde ikinci grupta yer alan ilçelerde genellikle ekonomik çalışmalar hizmet ve tarım sektöründe yoğunlaşırken küçük ve orta ölçekli sanayilerde gelişmiş bir durumdadır. Toplam istihdamın yüzde 42'si hizmetler, yüzde 45'i tarım ve yüzde 13'ü sanayi sektörlerinde çalışmaktadır. İkinci gruptaki ilçelerin sosyo-ekonomik endeksi irdelendiğinde, birinci gruptaki gelişmiş ilçelerde olduğu gibi, ülke ortalamalarının üzerinde olmalarına rağmen, birinci derecede gelişmiş ilçelerin performansına ulaşamadıkları tespit edilmiştir.

Üçüncü grupta ise demografik göstergelerin çoğunluğu ülke ortalamalarının altında seyretmektedir. Bu grubun şehirleşme oranı yüzde 47,56 seviyesindedir. Nüfusun yaklaşık yüzde 50'si tarım sektöründe ekonomik faaliyetlerini sürdürmektedir. Üçüncü grubun toplam istihdamda yüzde 6,39'u sanayi, yüzde 23,93'ü hizmetler ve yüzde 69,68'i tarım sektöründe yer almıştır. Sanayi ve hizmet sektörü yeterince gelişmemiştir.

Dördüncü grupta da nüfusun çoğunluğu tarım sektöründe istihdam yoğunlaşmıştır. Tarım sektöründeki işçilerin toplam istihdamdaki payı yüzde 79,86'dır. Sanayi ve hizmetler sektörünün payları ise sırayla yüzde 3,25 ve yüzde 16,89'dur. Bu grubun şehirleşme oranı yüzde 36,27 ile ülke seviyesi 64,9'dan oldukça düşüktür. Beşinci grup ülke ortalamasının çok altında olup nüfus yoğunluğu daha çok köylerde dir. Bu grubun, yüzde 36,40'lık şehirleşme oranı, yüzde 73,70'lik nüfus bağımlılık oranı ve 6,1'lik hane halkı büyüklüğü gibi bazı temel demografik endeksler itibariyle altıncı derecede gelişmiş ilçelerden sonra en düşük değerlere sahip ilçeleri kapsamaktadır. Beşinci grubun temel ekonomik faaliyetleri çoğunlukla tarımda kümelenmiş olmakla beraber tarımsal verimde oldukça düşüktür (DPT, 2004:56-75).

Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumunun (2016) en güncel çalışmalarında 2009 ile 2013 dönemlerini kapsayan araştırmada İllerarası Rekabetçilik Endeksi 2009-2010 sonuçlarına göre 12.88'lik endeks değeri ile en rekabetçi 12. il olan Denizli; 2010-2011 döneminde 1 basamak düşerek 13.82'lik endeks değeri ile 13. sırada yer almıştır. 2011-2012 sonuçlarına göre sırasını koruyarak 13.26'lık endeks değeri ile 13. sırada yer alan Denizli, 2012-2013 sonuçlarında 1 basamak gerileyerek 14.35'lik endeks değeri ile

14. sırada yer almıştır. 2013-2014 döneminde 1 basamak daha düşen Denizli, 13.77'lik endeks değeri ile 15. Sıraya gerilemiştir. 2013-2014 sonuçlarına göre ilin Genel Endeks değeri 13,77 olarak gerçekleşmiştir (URAK, 2016: 122).

Beşeri Sermaye Alt Endeksinde (BSAE) ise 2009- 2010 döneminde 23.36'lık endeks değeri ile 6. olan Denizli; 2010-2011 döneminde 21.93'lük endeks değeri ile bir basamak gerileyerek 7. sırada yer almıştır. Denizli, 2011-2012 döneminde 20.08'lik endeks değeri ile iki basamak daha gerileyerek 9. sıraya düşmüştür. 2012-2013 döneminde 23.08'lik endeks değeri ile 3 basamak yükselen Denizli, 6. sırada yer alırken, 2013-2014 sonuçlarında 21.57'lik endeks değeri ile bir basamak ilerleyerek 5. sıraya yükselmiştir (URAK, 2016: 122).

Yenilikçilik Alt Endeksinde (YAE) 2009-2010 verilerine göre ise Denizli, 18.05'lik endeks değeri ile 10. sırada yer almıştır. 2010-2011 sonuçlarına göre ise 19.89'luk endeks değeri ile bir basamak gerileyerek 11. sıraya düşmüştür. 2011-2012 sonuçlarına göre sırasını koruyan Denizli 19.96'lık endeks değeri ile 11. sırada kalmıştır. 2012-2013 sonuçlarına göre ise 19.11'lik endeks değeri ile iki basamak gerilemiş ve 13. sıraya düşmüştür. 2013- 2014 sonuçlarında ise Denizli, 17.67'lik endeks değeriyle 13. sıradaki yerini korumuştur (URAK, 2016: 122).

Üretim ve Ticaret Alt Endeksi(ÜTAE) sıralamasında 2009-2010 sonuçlarında 2.46'lık endeks değeri ile en rekabetçi 22. il olan Denizli; 2010-2011 sonuçlarına göre ise 3.27'lik endeks değeri ile sıralamada beş basamak yükselerek 17. sırada yer almıştır. 2011-2012 sonuçlarına göre sırasını koruyan Denizli, 3.96'lık endeks değeri ile 17. sırada kalmıştır. 2012-2013 döneminde ise 3.92'lik endeks değeri ile altı basamak düşerek 23. sırada yer almıştır. 2013-2014 döneminde ise Denizli, 3.89'luk endeks değeri ile bir basamak yükselerek 22. sıraya yerleşmiştir (URAK, 2016: 123).

Yaşanabilirlik Alt Endeksinde(YAAE) 2009- 2010 sonuçlarına göre 10.18'lik endeks değeri ile en rekabetçi 41. il olan Denizli, 2010-2011 döneminde 12.92'lik endeks değeri ile bir basamak gerileyerek 42. sıraya düşmüştür. 2011-2012 sonuçlarında ise 10.35'lik endeks değeri ile bir basamak daha geri giderek 43. sırada yer alan Denizli, 2012-2013 sonuçlarına göre ise 14.12'lik endeks değeri ile 10 basamak yükselerek 33. sıraya çıkmıştır. Denizli, 2013-2014 döneminde ise 14.92'lik endeks değeri ile yükselişini

süzdürmüş ve iki basamak daha ilerleyerek 31. sırada yer almıştır (URAK, 2016: 123).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DENİZLİ DIŞ TİCARET VERİLERİNİN PANEL VERİ ANALİZİ

3. 1. Denizli'nin Dış Ticaret Verileri İçin Bir Uygulama

Denizli ilinin ihracatında önemli paya sahip 11 sektör (Çelik, Demir ve Demir dışı Metaller, Elektrik Elektronik Hizmet, Hazır Giyim ve Konfeksiyon, Kimyevi Maddeler ve Mamulleri, Madencilik, Makine ve Aksamları, Mobilya Kağıt ve Orman Ürünleri, Su Ürünleri ve Hayvansal Mamüller ve Tekstil ve Hammaddeleri) toplam Denizli ihracatının yaklaşık %95'ini oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı sektörler bazında Denizli ihracatının kurdaki değişimlerden etkilenip etkilenmediğini analiz etmektir. Bu amaca yönelik olarak reel efektif kur endeksi verileri kullanılarak sektör ihracat değerleri arasında nedensellik ilişkisinin varlığı araştırılmıştır. Çalışmada reel döviz kuru ile ihracat ilişkisinin yanı sıra dünya geliri yerine kullanılan proxy değişken Küresel Üretim Endeksi ile Denizli'de lider ihracat sektörleri arasındaki ilişki de analiz edilmiştir.

Çalışmada reel efektif kur endeksi kullanılmasının sebebi daha önce bahsedildiği üzere ihracatta fiyat avantajının analiz etmeyi sağlayan önemli bir değişken olmasıdır. Bir ülkenin dış satım performansının artırılmasında fiyat en önemli faktördür. Uluslararası ticarete ise ülkelerin iç fiyatlarından ziyade mal ve hizmetlerin göreceli fiyatları önemlidir. Bir ülkenin sattığı mal ve hizmetin göreceli olarak ucuz ya da pahalı olduğunu reel efektif kur düzeyi belirler. Eğer ülkenin reel efektif kuru değerli (değersiz) ise göreceli olarak sattığı mal ve hizmet de daha pahalı (daha ucuz) hale gelir. İhracat performansını belirleyen diğer önemli faktörlerden birisi dış dünya geliridir. Şöyleki dünya üretim hacminin ve gelirinin artması toplam talebi artırarak ülkelerin dış ticaret hacimlerinin de artmasına sebep olur.

3. 2. Literatür Taramaları

Durusoy ve Tokatlıoğlu (1997) tarafından yapılan çalışmada, J-egrisinin Türkiye için geçerli olup olmadığını görmek için 1987-1995 dönemleri arasındaki gözlemleri kullanarak dağılmış gecikme modellerine Almon yaklaşımını kullanmışlardır ve Türkiye için J-egrisinin geçerli olduğunu ancak döviz politikasının cari hesabı etkilediğinden yola çıkarak J-egrisi etkisizdir sonucuna ulaşılmıştır.

Jordá ve Burguet (1998), Fransa, Almanya, ABD ve İtalya ülkelerine ait 1975–1997 dönemlerini içeren çeyrek veri kullanarak, devalüasyonun kısa ve uzun dönemde yapısını incelemişlerdir. J eğrisinin geçerliliğini tespit için Johansen eşbütünleşme testini kullanmışlardır. Kısa dönem analizlerinde her bir ülke için ticaret dengesi ile döviz kuru arasında pozitif yönlü ilişkinin bulunduğunu tespit eden sonuçlar elde etmişler, İtalya ve ABD için kısa dönemde J eğrisinin geçerli olduğunu doğrulayan sonuçlara erişmişlerdir.

Wilson ve Tat (2001), Singapur ve ABD arasındaki dış ticarete ticaret dengesi ve reel döviz kuru arasındaki ilişkiyi irdelemek maksadıyla, 1970–1996 dönemi için üçer aylık verileri kullanmışlardır. Çalışmalarında, ABD ve Singapur’un dış ticaret dengesinde reel döviz kurunun bir etkisinin olmadığı, ancak, Singapur’da döviz kurundaki değişim ile ithalat ve ihracat fiyatlarındaki değişim arasında zayıf bir ilişkinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Bununla birlikte, J- eğrisi etkisiyle ilişkili olarak çok az neticelere ulaşmışlardır.

Sivri-Usta (2001), Vektör Otoregresyon (VAR) ve Granger nedensellik testi metodunu kullanarak Türk ekonomisinin ithalat ve ihracat yapısını incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışmanın neticesinde, tartılı reel efektif döviz kurundan ihracat veya ithalata yönelik bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını, kur ayarlamalarının uluslararası ticaret dengesini sağlamada verimli bir yöntem olarak kullanılamayacağını ileri sürmüşlerdir.

Wilson (2001) Malezya, Singapur ve Kore’nin Japonya ve ABD ile karşılıklı dış ticareti için ticaret dengesi ve reel döviz kuru arasındaki ilişkiyi Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme testleri ve hata düzeltme modeli teknikleri ile araştırmıştır. Wilson 1970-1996 dönemine ait üç aylık verilerle çalışmış ve çalışmanın neticesinde Kore’nin ABD ile olan dış ticareti hariç, reel döviz kurunun uluslararası ticaret dengesinde önemli bir etkisi olmadığını öne sürmüştür. Ayrıca çalışmada Malezya ve Singapur için J-eğrisi ile ilgili kesin bir sonuca ulaşamamıştır. Bununla beraber Kore için ulaşılan dataların J-eğrisi etkisi ile uyumlu olduğunu tespit etmiştir.

Baharumshah (2001), Japonya, ABD, Malezya ve Tayland’ın uluslararası ticaret dengelerinde, makroekonomik etmenlerin etkilerini, 1980-1996 dönemleri arasındaki

verileri kullanarak, Vektör Otoregresyon (VAR) metodu ile incelemiş ve uzun vadede döviz kurunun uluslararası ticaret dengesine etki yapan bir parametre olduğu sonucuna varmışlardır.

Akbostancı (2002), 1987:Q1 – 2000:Q4 dönemlerini kapsayan verileri inceleyerek, Türkiye'nin uluslararası ticaret yapısını araştırmayı amaçlamış ve J eğrisinin varlığını incelemiştir. Hata düzeltme modelinden elde ettiği neticelere göre; reel döviz kuru uluslararası ticaret dengesini hem uzun hem de kısa dönemde etkileyen tek parametredir. Kısa dönemde uluslararası ticaret dengesinde ortaya çıkan bir düzelme, Türk Lirası'nın reel olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. J eğrisinin etkinliğini tespit etmek için ise, genelleştirilmiş etki-tepki fonksiyonlarının tahmini yoluna başvurmuştur. Reel bunalımın önce ticaret dengesini kötüleştirdiğini, ancak ilerleyen zaman içinde ticaret dengesini iyileştirdiğini öne süren sonuçlara ulaşmış, bunun neticesinde ise J eğrisi varsayımının geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Onafowora (2003), Malezya, Tayland ve Endonezya ekonomilerine ilişkin 1980:Q1 2001:Q4 dönemlerini içeren dataları kullanarak, söz konusu ülkelerin Japonya ve ABD ile olan ticari temaslarında esneklik şartının sağlanıp sağlanmadığını Johansen eşbütünleşme ile incelemiştir. Onafowora üç ülkede de reel ticari denge ile reel döviz kuru arasında esneklikler koşulunun sağlandığı yönünde sonuçlara ulaşmıştır. Ulaşılan bulgular neticesinde, reel döviz kuru - ticari denge ilişkisinin Malezya-Japonya, Endonezya-ABD, Malezya-ABD, Tayland-ABD, Endonezya-Japonya modelleri için J eğrisi varsayımının geçerli olduğunu ileri sürmektedir.

Hacker ve Hatemi (2003), Danimarka, Belçika, Norveç ve İsveç için J eğrisi varsayımını, hata düzeltme modeliyle çalışarak test etmişlerdir. Elde edilen sonuçlar J eğrisini varlığını destekleyen neticelere ulaşmışlardır.

Şimşek-Kadılar (2004), Johansen - Juselius gibi standart olarak kullanılan metotların sınırlı bir periyoda dayalı veri seti ile yapılan çalışmalar için güvenilir olmadığını ileri sürmüş, bu sebeple Türkiye'nin ithalat talebi işlevini kısıtsız hata düzeltme modeline dayanan sınır testi yaklaşımı ile incelemiştir. 1970-2002 dönemlerine ait yıllık veri setiyle çalışılan modelden elde edilen bulgulara göre; nispi fiyat esnekliği 0,67, ithalatın uzun dönem gelir esnekliği ise 0.37'dir. İhracatın fiyat

esnekliği ise -1.01'dir. Araştırmacılar, üretimdeki artışın dengenin sağlanmasında daha verimli olacağını ileri sürmüşler, devalüasyonun uluslararası ticaret dengesizliğinin düzeltilmesi için kullanılacak politika aracı olarak kullanılabileceğini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca, gelir esnekliğini ele alarak, ekonomik gelişmenin ticari denge üzerinde negatif yönlü etkilere yol açacağını ifade etmişlerdir.

Doğanlar vd. (2004), 1981:Q1 – 1994:Q4 dönemlerini kapsayan çeyrek veri setiyle çalışmışlar ve Türkiye'nin ihracat talep fonksiyonunu tahmin etmeyi hedeflemişlerdir. Çalışmada analiz için hata düzeltme modeli ve eş-bütünleşme testi kullanılmıştır. Fiyat esnekliğinin yüksek olmasından dolayı kurdaki ayarlamaların ihracatı pozitif yönde etkileyeceği sonucuna varmışlardır.

Narayan (2004), Yeni Zelanda ekonomisine ait 1970-2000 dönemleri arasındaki veri setini kullanarak, ticaret dengesi ve döviz kuru arasındaki bağlantıyı, eş-bütünleşme metoduyla analiz etmiş ve Yeni Zelanda'nın uluslararası ticaret dengesi ile döviz kuru arasında herhangi bir eş-bütünleşme ilişkisi bulamamış, ancak Yeni Zelanda'nın ticaret dengesi için J eğrisinin varlığını doğrulamıştır.

Narayan ve Narayan (2004), Fiji ekonomisinin ticaret dengesini kısa ve uzun dönemdeki belirleyicilerinin ne olduğunu araştırmıştır. Çalışmada, ticaret dengesi, reel döviz kuru, yurtdışı ve yurtiçi gelir parametreleri olarak belirlenmiştir. Fiji'nin uzun dönem esnekliği basit en küçük kareler metoduyla tahmini yapılmıştır. Uygulamanın neticesinde uzun dönemde ticaret dengesi ve onun belirleyicileri arasında güçlü bir bağlantının bulunduğu ve J-eğrisi varsayımının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yamak ve Korkmaz (2005), reel döviz kurundaki değişimin Türkiye'nin uluslararası ticaret dengesine etkilerini, değişik mal sepetini dikkate alarak, 1995Q1-2004Q4 dönemleri arasını içeren veri setini kullanarak, VAR modeli etki-tepki fonksiyonları ve Granger nedensellik analizi ile araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda; reel döviz kuru ve ticaret dengesi arasındaki bağlantının, asıl olarak, sermaye ürünleri ticaretinin belirleyici olduğu tespit edilmiştir.

Şimşek ve Kadılar (2005), Türkiye'nin ihracat talebini, 1970-2002 dönemleri arasındaki veri setini kullanarak ve sınır testi modeliye araştırmışlardır. İhracat ce ithalat

fiyat esnekliklerinin toplamı >1 olarak bulunmuş ve bulunan sonuca göre, Marshall-Lerner koşulunun geçerli olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen neticelere dayanarak mali, parasal ve döviz kuru politikalarının, uluslararası ticaret dengesinin iyileştirilmesine yönelik yardımcı elemanlar olarak kullanılabilceğini ifade etmişlerdir.

Yazıcı (2006), 1986:Q1–1998:Q3 dönemleri arasına ait çeyrek veri setini kullanarak Türkiye ekonomisinin tarım sektöründe J eğrisi varsayımının geçerliliğini araştırmıştır. Çalışmanın neticesine göre, devalüasyon tarım sektörünü ilk etapta iyileştirmekte, sonrasında ise kötüleştirdiği, tekrar ilerleyen dönemde ise yeniden iyileştirdiğini tespit etmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular, Türkiye'nin tarım sektöründe J - eğrisinin geçerliliğinin olmadığını gösterir niteliktedir.

Bahmani - Oskooe ve Kutan (2006) Hırvatistan, Romanya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Rusya, Kıbrıs, Polonya, Slovakya, Türkiye ve Ukrayna ülkelerinin ekonomilerine ait 1990:01–2005:07 yılları arasında içeren aylık veri setini kullanarak yaptıkları çalışmada, J eğrisinin varlığını tespit etmeye çalışmışlardır. Kullandıkları ekonometrik model, eş-bütünleşme ve hata düzeltme modeli yaklaşımıdır. Analizin neticesindeki bulgulara göre Rusya, Bulgaristan ve Hırvatistan için J eğrisi varsayımının geçerli olduğunu ileri süren sonuçlara ulaşmışlardır.

Komata (2006), Güney Afrika ülkeleri ve Miami için reel döviz kurunun ticaret dengesi üzerinde etkisinin olup olmadığını incelemiştir. Güney Afrika ülkeleri için 1976:II– 2003:IV dönemlerini kapsayan çeyrek veri setini kullanmış, Miami için ise 1970–2004 dönemini kapsayan yıllık veri setini ve hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Uzun dönemde reel döviz kuru ile ticaret dengesi arasındaki ilişki eş-bütünleşme metoduyla tahmin edilmiştir. Analizin sonucuna göre, Güney Afrika'da devalüasyonun uzun dönemde ticaret dengesi üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sebep olduğu ve J-eğrisinin geçerli olduğu, fakat Miami'de uzun dönemde reel döviz kuru ile ticaret dengesi arasında pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğu ancak J-eğrisi hipotezinin geçerli olmadığını ileri süren sonuçlara ulaşmıştır.

Gomes ve Alvarez-Ude (2006), Arjantin için 1996–2005 dönemleri arasında yıllık veri seti ile durgun olmayan veriler için hata düzeltme modelini ve eş-bütünleşme metodunu kullanarak, uzun dönem için yurtiçi ve yurtdışı reel döviz kuru, gelir ve ticaret

dengesi arasındaki ilişkinin varlığını araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda, Arjantin ekonomisi kısa dönemde Marshall - Lerner koşulunun sağlanmadığı ve J eğrisi varsayımının geçerli olmadığını söylemiştir.

Yılmaz ve Kaya (2007) çalışmalarında reel döviz kuruyla ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi, 1990:Q1–2004:Q6 dönemlerini içeren aylık veri setini kullanılarak VAR modeli yardımıyla incelemişlerdir. Elde edilen bulguları Granger nedensellik, etki-tepki fonksiyonlarından ve varyans ayırmaştırmadan yola çıkarak yorumlamışlardır. Çalışmalarında değişkenler arasındaki ilişkileri Granger nedenselliğe göre, İhracat ve ithalat arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayırmaştırma bulgularına göre ise, reel döviz kurundaki değişimin uluslararası ticaret dengesine anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Elde edilen sonuçlardan hareketle reel kurun uluslararası ticaret dengesinin kurulmasında aktif şekilde kullanılamayacağını ifade etmiştir. Ayrıca, ithalattan ihracata doğru güçlü bir nedensellik ilişkisi, Türkiye için, ithalat kısıtlamalarının ihracat oranını negatif yönde etkileyeceğine ulaşılmıştır. Sonuç olarak, Türkiye için 1990:Q1–2004:Q6 dönemleri arasında J Eğrisi etkisinin geçerli olmadığına ulaşılmıştır.

Chee-Wooi Hooy ve Tze-Haw Chan (2008) yaptıkları çalışmada, 1990:Q1-2008:Q1 arası kapsayan aylık veri seti kullanılarak, Genelleşmiş etki-tepki analizi ve Otoregresif Sınır Testi Yaklaşımı (ARDL) ile çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda, Marshall-Lerner koşulunun yerine gelmesiyle ticari büyüme, kısa dönemde ithalat talebi J eğrisi şeklinde gerçekleşirken, uzun dönemde reel kaybı hızlanmaktadır. Malezya ve Çin ithalat ve ihracatı, talebin yan etkilerince tespit edilmektedir. Başka bir deyişle, Çin'in tamamlayıcı konumu yerine, Malezya ve Çin'in karşılıklı ticari ilişkilerinde önemli noktalarla çalışma desteklenmektedir. Araştırmada uygulanan ekonometrik model, otoregresif sınır testi analizi, reel döviz kurları, gelir düzeyi ve ulusal üretim, Malezya ve Çin arasında iki taraflı ithal ve ihraç ürünleri taleplerini açıklamada önemli görülmüştür ve Marshall-Lerner şartı doğrulanmıştır.

Peker (2008), döviz kuru ile uluslararası ticaret dengesi arasında oluşan ilişkiyi, Türkiye örneklemini için, 1992-2006 dönemini içeren aylık verileri kullanarak, eş-bütünleşme yöntemiyle incelemiş ve uzun dönemde devalüasyonun ticaret dengesini iyileştireceği yönündeki Marshall-Lerner koşulunun ampirik olarak desteklenmediği

bulgusu elde edilmiştir. Reel efektif döviz kuru değişkenliğinin ticaret dengesi üzerindeki kısa dönem etkileri ise anlamlı çıkmamıştır.

Hepaktan (2009), Türkiye örneklemini için Marshall-Lerner koşulunu 1980-2008 dönemi veri setini kullanarak parçalı eş-bütünleşme analizi metoduyla araştırmış ve bu koşulun uzun dönemde çalışmadığı sonucuna varmıştır.

Vergil ve Erdoğan (2009) yaptıkları çalışmalarında Türkiye için 1989-2005 dönemleri arasında çeyrek veriler kullanarak Marshall-Lerner koşulunun ve kısa dönemde J eğrisinin geçerliliğini birlikte incelemişlerdir. ADF ve PP birim kök testleri ve ARDL ko-entegrasyon testlerinin ardından yapılan tahminlerde, araştırılan dönemlere ilişkin, Marshall-Lerner şartının sağlandığı ve Almon çok terimli modeli yardımıyla yapılan tahminde de J eğrisinin Türkiye için geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Yavuz, Güriş ve Kıran (2010) yaptıkları araştırmada reel döviz kurunun uluslararası ticaret dengesine etkisini inceleyerek, Türkiye örneklemini için Marshall Lerner şartının geçerliliğini incelemişlerdir. Araştırmalarında eş-bütünleşme testi için, otoregresif dağıtılmış gecikmeli (ARDL) modeli temel alınarak sınır testi yaklaşımı kullanmışlardır. 1988-2007 arası dönemi içeren ve üçer aylık veri setinin kullanıldığı modellerde uluslararası ticaret dengesi ile belirleyicileri- reel döviz kuru ve yurt dışı ve yurt içi gelir - arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Tahmini yapılan ARDL modelin uzun dönem durağan çözümlenmesinden Marshall Lerner şartının sağlanmadığı ve hata düzeltme modelinin kestirimi ile sağlanan kısa dönem dinamiklerinden ise J-eğrisinin varlığına ulaşmışlardır.

Bal ve Demiral (2012) yaptıkları araştırmada Türkiye'nin Almanya ile gerçekleştirdiği ikili ticaretinde reel Avro kurundaki değişmeler ile ticaret dengesindeki gelişmeler arasında kısa ve uzun periyottaki ilişkileri incelenmiştir. 2002:Q1-2012:Q9 dönemini içeren aylık veri setini kullanarak sırasıyla birim kök testleri, eş-bütünleşme teknikleri, vektör hata düzeltme modeli ve nedensellik testi uygulamışlardır. Varılan sonuca göre, ticaret dengesinin reel döviz kuru esnekliğinin uzun dönemde pozitif ve kısa dönemde negatif değer aldığını göstermektedir. Bu durum Marshall-Lerner'in kısa dönemde gerçekleşmediğine ve böylelikle J-eğrisi ayarlanma sürecinin geçerli olduğuna ulaşmışlardır. Yenipazalı ve Güneş (2012) çalışmasında ise Türkiye –AB 27 ülkesi ile

2003-2012 dönemini içeren analizlerinde J eğrisinin varlığına dair bir sonuç elde edemediklerini belirtmişlerdir.

Kemeç ve Kösekaşyaoğlu (2015) yaptıkları çalışmada 1997:Q1 ile 2013:Q4 dönemleri arasında üçer aylık veriler kullanarak Türkiye'nin dış ticaret verileri ile döviz kuru verilerini kullanarak Marshall-Lerner ve J eğrisi varsayımı etki-tepki fonksiyonu ve VAR modeli ile test etmişlerdir. Çalışmadan çıkan sonuçlara göre incelenen dönem için Marshall-Lerner şartı ve J eğrisi varsayımının geçerli olmadığını tespit etmişlerdir.

Pirimbaev ve Oskonbaeva (2015) yaptıkları çalışmada 2000:Q1-2013:Q11 dönemini kapsayan aylık veriler kullanarak Kırgızistan'ın uluslararası ticaretinin temel belirleyicileri için reel döviz kuru, yurtiçi gelir ve para arzı parametrelerine sınır testine dayanan ARDL modeli uygulamışlardır. Çalışmanın sonucuna göre uzun dönemde Marshall-Lerner varlığına, kısa dönemde ise J-eğrisinin geçerli olmadığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır.

Karamelikli (2016) yaptığı çalışmada döviz kurunun uzun ve kısa dönemlerde uluslararası ticaret dengesi üzerine etkilerini incelemiştir. Türkiye'nin uluslararası ticaret dengesini simetrik ve asimetrik modeller ile analiz etmiştir. Çalışmada üçer aylık veriler 2003:Q1 ile 2015:Q2 dönemini kapsarken, aylık veriler 2003:Q1 ile 2015:Q10 aralığını kapsayan iki modelle çalışmıştır. Üçer aylık verilerle yapılan analiz neticesinde parametreler arasında eşbütünleşmeye ve J-eğrisine rastlanmamıştır. Ancak aylık veri seti ile oluşturulan modelin sonucunda, kısa dönemde simetrik, uzun dönemde ise asimetrik bir ilişki ve eşbütünleşmenin varlığını tespit etmiştir. Hem aylık verilerle hem de üçer aylık verilerle yaptığı tahminlerde ise J-Eğrisinin varlığına rastlamamıştır.

Araştırmamıza göre iller bazında döviz kuru ile ihracat performansını analiz eden tek ampirik çalışma olarak Aydın'ın (2016) çalışması bulunmuştur. TR 32 bölge kapsamında Aydın, Denizli ve Muğla illerinin 2002-2014 yılı verileri kullanılarak döviz kuru ve fiyat dalgalanmalarının toplam ihracat üzerine etkisi araştırılmıştır. Bu çalışma ile Denizli'nin diğer illere kıyasla bireysel etkisi en yüksek il olduğu; kur ve fiyat dalgalanmalarının toplam ihracatı olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu kısımda belirtilen ampirik çalışmalardan hareketle bir sonraki bölümde Denizli

İllinin ihracatının %96'sını oluşturan 11 sektör için döviz kuru ve sektör ihracatları arasında nedensellik ilişkisi araştırılacaktır. Bu bağlamda önce model anlatılıp sonra uygulama sonuçları tartışılacaktır.

Tablo 26. Literatür Tablosu

Çalışmanın Sahibi	Ülke veya Ülkeler	Yöntem ve Dönemler	Çalışmada Kullanılan Değişkenler	Sonuçlar
Durusoy-Tatoğlu (1997)	Türkiye	Almon Yaklaşımı (1987-1995)	Döviz Kuru - Dış Ticaret	Türkiye için J eğrisinin eğerli olduğu ancak döviz politikası cari hesabı etkilediği için J eğrisi etkisizdir.
Jordá-Burguet (1998)	Fransa - Almanya - ABD - İtalya	Johansen Eşbütünleşme - (1950-2002)	Ticaret Dengesi - Döviz Kuru	Kısa dönem analizlerinde her bir ülke için dış ticaret dengesi ile döviz kuru arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. İtalya ve ABD için kısa dönemde J eğrisi geçerlidir.
Wilson-Tat (2001)	Singapur ve ABD	Rose ve Yellen Kısmi İndirgenmiş Form Modeli (1970-1996)	Dış Ticaret Dengesi - Döviz Kuru	İncelenen dönemde ABD ve Singapur'un dış ticaret dengesinde reel döviz kurunun bir etkisinin olmadığı ancak Singapurda döviz kurunda değişim ile ithalat ve ihracat fiyatlarındaki değişim arasında zayıf bir ilişkinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. J eğrisi etkisiyle ilişkili çok az neticelere ulaşmışlardır.
Sivri-Usta (2001)	Türkiye	Vektör Otoregresyon (VAR) - Granger Nedensellik (1994:1-2000:6)	Reel Efektif Döviz Kuru - İthalat - İhracat	Reel efektif döviz kurundan ihracat veya ithalata yönelik bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını, kur ayarlamalarının uluslararası ticaret dengesini sağlamada verimli bir yöntem olarak kullanılamayacağını ileri sürmüşlerdir.
Wilson (2001)	Malezya - Singapur - Kore	Engle-Granger - Johansen eşbütünleşme - Hata Düzeltme Modeli (1970:1-1996:4)	Reel Efektif Döviz Kuru - Dış Ticaret Dengesi	Reel döviz kurunun uluslararası ticaret dengesinde önemli bir etkisi olmadığını öne sürmüştür. Çalışmada Malezya ve Singapur için J-eğrisi ile ilgili kesin bir sonuca ulaşamamıştır. Kore için ulaşılan dataların J-eğrisi etkisi ile uyumlu olduğunu tespit etmiştir.

Tablo 26. Literatür Tablosu (Devamı)

Baharumshah (2001)	Japonya - ABD - Malezya - Taylnad	Vektör Otoregresyon (1980-1996)	Döviz Kuru - Dış Ticaret Dengesi	Uzun vadede döviz kurunun uluslararası ticaret dengesine etki yapan bir parametre olduğu sonucuna varmışlardır.
Akbostancı (2002)	Türkiye	Hata Düzeltme Modeli - Genelleştirilmiş Etki Tepki Fonksiyonları (1987:1-2000:4)	Reel Döviz Kuru - Uluslararası Ticaret Dengesi	Reel döviz kuru uluslararası ticaret dengesini hem uzun hem de kısa dönemde etkileyen tek parametredir. Kısa dönemde uluslararası ticaret dengesinde ortaya çıkan bir düzelme, Türk Lirası'nın reel olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Etki-tepki fonksiyonları tahmini sonucuna göre J eğrisi geçerlidir.
Onafowora (2003)	Malezya - Tayland - Endonezya	Johansen eşbütünleşme (1980:1-2001:4)	Dış Ticaret Dengesi - Döviz Kuru	Üç ülkede de reel ticari denge ile reel döviz kuru arasında esneklikler koşulunun sağlanmıştır. Reel döviz kuru - ticari denge ilişkisinin Malezya-Japonya, Endonezya-ABD, Malezya-ABD, Tayland-ABD, Endonezya-Japonya modelleri için J eğrisi varsayımı geçerlidir.
Hacker- Hatemi (2003)	Danimarka - Belçika - Norveç - İsveç	Hata Düzeltme Modeli	Ticaret Bilançosu	J eğrisini varlığını destekleyen neticelere ulaşmışlardır.
Şimşek-Kadılar (2004)	Türkiye	Hata düzeltme modeline dayalı sınır testi (1970-2002)	Dış Ticaret Dengesi	Devalüasyonun uluslararası ticaret dengesizliğinin düzeltilmesi için kullanılacak politika aracı olarak kullanılabileceğini ileri sürmüşlerdir. Gelir esnekliğini ele alarak, ekonomik gelişmenin ticari denge üzerinde negatif yönlü etkilere yol açacağını ifade etmişlerdir.

Tablo 26. Literatür Tablosu (Devamı)

Doğanlar vd. (2004)	Türkiye	Johansen eşbütünleşme - Hata Düzeltme Modeli (1981:1-1994:4)	Döviz Kuru - İhracat	Fiyat esnekliğinin yüksek olmasından dolayı kurdaki ayarlamaların ihracatı pozitif yönde etkileyeceği sonucuna varmışlardır.
Narayan (2004)	Yeni Zelanda	Johansen eşbütünleşme (1970-2000)	Reel Döviz Kuru - Uluslararası Ticaret Dengesi	Reel döviz kuru uluslararası ticaret dengesini hem uzun hem de kısa dönemde etkileyen tek parametredir. Kısa dönemde uluslararası ticaret dengesinde ortaya çıkan bir düzelme, Türk Lirası'nın reel olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Etki-tepki fonksiyonları tahmini sonucuna göre J eğrisi geçerlidir.
Narayan- Narayan (2004)	Fiji	En Küçük Kareler (1980:1-2001:4)	Dış Ticaret Dengesi - Reel Döviz Kuru - Yurtiçi ve Yurt dışı Gelir	Uzun dönemde ticaret dengesi ve onun belirleyicileri arasında güçlü bir bağlantının bulunduğu ve J-eğrisi varsayımının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır .
Yamak- Korkmaz (2005)	Türkiye	Vektör Otopregresyon - Etki-tepki Fonksiyonları- Granger Nedensellik (1995:1-2004:4)	Dış Ticaret Dengesi - Reel Döviz Kuru	Reel döviz kuru ve ticaret dengesi arasındaki bağlantının, asıl olarak, sermaye ürünleri ticaretinin belirleyici olduğu tespit edilmiştir.
Şimşek-Kadılar (2005)	Türkiye	Sınır testi (1970-2002)	İhracat	Marshall-Lerner koşulunun geçerli olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen neticelere dayanarak mali, parasal ve döviz kuru politikalarının, uluslararası ticaret dengesinin iyileştirilmesine yönelik yardımcı elemanlar olarak kullanılabileceğini ifade etmiştir.

Tablo 26. Literatür Tablosu (Devamı)

Yazıcı (2006)	Türkiye	J-eğrisi (1986:1-1998:3)	Devalüasyon	Devalüasyon tarım sektörünü ilk etapta iyileştirmekte, sonrasında ise kötüleştirdiği, tekrar ilerleyen dönemde ise yeniden iyileştirdiğini tespit etmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular, Türkiye'nin tarım sektöründe J - eğrisinin geçerliliğinin olmadığını gösterir niteliktedir.
Bahmani - Oskooe-Kutan (2006)	Hırvatistan-Romanya-Bulgaristan-Çek Cumhuriyeti-Macaristan, Polonya-Rusya-Kıbrıs-Polonya-Slovakya-Türkiye-Ukrayna	Johansen eşbütünleşme-Hata Düzeltme Modeli (1990:1-2005:7)	Devalüasyon - Dış Ticaret Dengesi	Rusya, Bulgaristan ve Hırvatistan için J eğrisi varsayımının geçerli olduğunu ileri süren sonuçlara ulaşılmıştır.
Komata (2006)	Güney Afrika Ülkeleri-Miami	Johansen eşbütünleşme Hata Düzeltme Modeli (1976:2-2003:4) - (1970-2004)	Dış Ticaret Dengesi - Reel Döviz Kuru	Güney Afrika'da devalüasyonun uzun dönemde ticaret dengesi üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sebep olduğu ve J-eğrisinin geçerli olduğu, fakat Miami'de uzun dönemde reel döviz kuru ile ticaret dengesi arasında pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğu ancak J-eğrisi hipotezinin geçerli olmadığını ileri süren sonuçlara ulaşılmıştır.
Gomes-Alvarez-Ude (2006)	Arjantin	Johansen eşbütünleşme Hata Düzeltme Modeli (1996-2005)	Yurtiçi ve Yurtdışı Reel Döviz Kuru-Gelir- Ticaret Dengesi	Arjantin ekonomisi kısa dönemde Marshall - Lerner koşulunun sağlanmadığı ve J eğrisi varsayımının geçerli olmadığını söylemiştir.
Yılmaz-Kaya (2007)	Türkiye	Vektör Otoresyon (1990:1-2004:6)	Reel Döviz Kuru-İthalat-İhracat	Türkiye için 1990:1-2004:6 dönemleri arasında J eğrisi etkisinin geçerli olmadığına ulaşılmıştır.

Tablo 26. Literatür Tablosu (Devamı)

Chee-Wooi Hooy ve Tze-Haw Chan (2008)	Malezya-Çin	Otoregresif Sınır Testi-Etki Tepki Fonksiyonu (1990:1-2008:1)	Reel Döviz Kuru-Gelir Düzeyi-Ulusal Üretim	Marshall-Lerner koşulunun yerine gelmesiyle ticari büyüme, kısa dönemde ithalat talebi J eğrisi şeklinde gerçekleşirken, uzun dönemde reel kaybı hızlanmaktadır
Peker (2008)	Türkiye	Johansen eşbütünleşme (1992:1-2006:4)	Reel Döviz Kuru-Ticaret Dengesi	Uzun dönemde devalüasyonun ticaret dengesini iyileştireceği yönündeki Marshall-Lerner koşulunun ampirik olarak desteklenmediği bulunmuştur. Reel efektif döviz kuru değişkenliğinin ticaret dengesi üzerindeki kısa dönem etkileri anlamlı çıkmamıştır.
Hepaktan (2009)	Türkiye	Parçalı eşbütünleşme (1976:2-2003:4) - (1970-2004)	Devalüasyon-Dış Ticaret Dengesi	Marshall-Lerner koşulunun uzun dönemde çalışmadığı sonucuna varılmıştır.
Vergil-Erdoğan (2009)	Türkiye	Otoregresif Sınır Testi (1989:1-2005:4)	Devalüasyon-Dış Ticaret Dengesi	Marshall-Lerner şartının sağlandığı ve Almon çok terimli modeli yardımıyla yapılan tahminde de J eğrisinin Türkiye için geçerli olduğu tespit edilmiştir.
Yavuz-Güriş-Kıran (2010)	Türkiye	Eşbütünleşme-Otoregresif Dağılmış Gecikmeli Model-Sınır Testi (1988:1-2007:4)	Reel Döviz Kuru-Uluslararası Ticaret Dengesi	Uluslararası ticaret dengesi ile belirleyicileri- reel döviz kuru ve yurt dışı ve yurt içi gelir - arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Tahmini yapılan ARDL modelin uzun dönem durağan çözümlemesinden Marshall Lerner şartının sağlanmadığı ve hata düzeltme modelinin kestirimi ile sağlanan kısa dönem dinamiklerinden ise J-eğrisinin varlığına ulaşılmıştır.

Tablo 26. Literatür Tablosu (Devamı)

Bal-Demiral (2012)	Türkiye- Almanya	Birim Kök Testi- Eşbütünleşme-Vektör hata düzeltilme modeli-Nedensellik Testi (2002:1-2012:)	Reel Avro Kuru-Ticaret Dengesi	Ticaret dengesinin reel döviz kuru esnekliğinin uzun dönemde pozitif ve kısa dönemde negatif değer aldığını göstermektedir. Bu durum Marshall- Lerner'ın kısa dönemde gerçekleşmediğine ve böylelikle J eğrisi ayarlanma sürecinin geçerli olduğuna ulaşımlardır.
Yenipazarlı-Güneş (2012)	Türkiye-AB 27	VAR Analizi Etki Tepki Fonksiyonu (2003-2012)	Reel Döviz Kuru-Ticaret Dengesi	J eğrisinin varlığına dair bir sonuç elde edemediklerini belirtmişlerdir.
Kemeç ve Kösekahyaoglu (2015)	Türkiye	VAR Analizi Etki Tepki Fonksiyonu- Vektör Otoregresyon (1997:1-2013:4)	Döviz Kuru-Dış Ticaret Verileri	Marshall-Lerner şartı ve J eğrisi varsayımının geçerli olmadığını tespit etmişlerdir.
Pirimbaev ve Osmonbaeva (2015)	Kırgızistan	Otoregresif Sınır Testi (2000:1-2013:11)	Reel Döviz Kuru-Yurtiçi Gelir- Para Arzı	Uzun dönemde Marshall-Lerner varlığına, kısa dönemde ise J-eğrisinin geçerli olmadığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır.
Karamelikli (2016)	Türkiye	Eşbütünleşme (2003:1-2015:10)	Reel Döviz Kuru-Uluslararası Ticaret Dengesi	Parametreler arasında eşbütünleşmeye ve J- eğrisine rastlanmamıştır. Ancak aylık veri seti ile oluşturulan modelin sonucunda, kısa dönemde simetrik, uzun dönemde ise asimetrik bir ilişki ve eşbütünleşmenin varlığını tespit etmiştir. Hem aylık verilerle hem de üçer aylık verilerle yaptığı tahminlerde ise J-Eğrisinin varlığına rastlanmamıştır.
Aydınır (2016)	TR32 Bölgesi Aydın-Denizli- Muğla	Bireysel Etkili Panel Veri Yöntemi (2002:1-2014:4)	Döviz Kuru-Fiyat Dalgalanmaları-İhracat	TR32 bölgesinin toplam ihracatı kur ve fiyat dalgalanmalarından olumsuz etkilendiğini göstermektedir. Kur ve fiyat dalgalanmasının artması bölgenin ihracatını belirgin şekilde düşürmektedir. Dolar kurundaki dalgalanmanın olumsuz etkisi daha fazladır.

3. 3. Panel Nedensellik Analizi

İktisadi, İstatistiksel ve Ekonometrik analizlerde; zaman serisi verileri, kesit veriler ve bu iki verilerin birleşimi olan karma verilerle birlikte üç tür veri kullanılır. Karma verilerin özel bir türü, uzun kesit veri veya panel verilerdir. Zaman serisi bir değişkenin farklı zamanlarda gözlenen değerler kümesi iken, kesit veri farklı birimlerin bir dönem içinde analiz edilen değerleridir. Başka bir söylemle zaman serisi, ekonometrik modelde yer alan değişkenlerin, zaman boyutu çerçevesindeki değişmelerinin sayısal ifadesi, kesit veriler ise, ekonometrik modeli oluşturan değişkenlerin (kişi, firma, ülke, hane halkı, coğrafi bölge vb.) belli bir zamanda ölçülen sayısal değerleridir. (Kılıçbay, 1983:10). Panel veri ise değişik birimlerin farklı zamanlarda gözlenen veriler kümesidir. İrdelenen birimlerin belirlenen zaman boyunca tekrarlı bir biçimde ölçülmesi bu çeşit veri yapılarını, zamanın belirli bir anında gerçekleştirilen ölçümlerle elde edilen yatay-kesit verilerden ayırmaktadır. Bu nedenle sadece bir birimi zaman boyutunda ölçerek elde edilen zaman serisi verilerinden de farklılık gösterir. Daha anlaşılır bir ifade ile, panel veriler tek başlarına ne kesit veri, ne de zaman serisi özelliği gösterirler. Aksine panel veriler, her iki veriyi de bünyesinde barındırmaktadır (Altunkaynak, 2007:11). Benzer bir söyleyişle panel veriler belirli bir örneklem biriminin belirli bir zaman boyunca izlenmesidir. N sayıda iktisadi birimin ve her ekonomik birime ait T sayıda gözlemin bulunduğu varsayıldığında, bu iki boyutun birlikte değerlendirilmesi panel verileri meydana getirmektedir. Panelde, rastgele belirlenen bir seneye ait değer kümesi panelin kesit boyutunu, iktisadi birimlerin yıllar arasında aldıkları değerler ise panelin zaman boyutunu temsil eder. Yani her iktisadi birime karşılık bir zaman serisi mevcuttur. Zaman boyutuna ait kesit veriler kullanılarak iktisadi ilişkilerin tahmin edilmesine panel veri analizi denmektedir. Bu sebeple panel veri modelleri iki boyutu da içinde barındıracak biçimde oluşturulurlar. Hem birimlere hem de zamana göre değişim mevcut olduğundan daha değişik modeller oluşturulabilir. Sabit veya değişken katsayılı modeller kurmak mümkün olduğu gibi tek ve iki faktörlü sabit ve tesadüfi etkili modelleri kurmakta mümkündür (Majidova, 2009:56).

Panel veri, yatay kesit ve zaman serisi verilerinden daha karmaşık modeller kurmaya ve kurulan modelleri test etmeyi daha elverişli hale getirir. Panel veri kullanılarak, uygulamalı çalışmalarda sıklıkla karşılaşılan hem zaman hem yatay kesit boyuta ait göz ardı edilmiş (yanlış ölçülmüş, gözlenmemiş) değişkenlerin modelde yer

alan açıklayıcı değişkenler ile ilişkili olmasına müsaade edildiğinden, bu ilişkinin doğurduğu ekonometrik sorunun çözülmesine duyulan gerekliliği azaltır. Bununla birlikte panel veri ile tahminde bulunmak, birim değişkenliğinin irdelenmesine, çeşitlendirilmiş verilerin kullanılması ile kurulan model etkinliğinin artmasına, düşük çoklu bağlantıya, daha kompleks davranışsal modellerin tahminine olanak sağlar (Yerdelen Tatoğlu, 2005:13-14).

Panel veriler bazı avantajlarıyla birlikte bir takım dezavantajlarda barındırmaktadır. Panel veri kullanımında bazı avantajları şöyle sıralamak mümkündür;

- i. Panel veri analizi bağımsız değişkenler arasında daha düşük çoklu doğrusal bağlantı problemi oluşturmaktadır.
- ii. Yatay - kesit verileri kullanılarak yapılan kestirimlerde, yalnızca birimler arasındaki farklar incelenebilirken, panel veri kullanılarak birimler ve bir birim içerisinde zaman boyutunda meydana gelen değişiklikler bir arada irdelenebilir.
- iii. Panel veri analizi birimlerde heterojenliğin kontrol edilmesine olanak sağlar. Panel veri, zaman boyunca bireyler, işletmeler, hanehalkı, ülke gibi veriler ile ilgili olduklarından, bu birimlerde heterojenlik olması olasılığı oldukça fazladır. Panel veri kestirim yöntemleri, belli bir biçimde bu tür heterojenlikleri kesit boyuta ait birtakım değişkenlere izin vererek analize olanak verebilmektedir.
- iv. Zaman serilerinin az olması durumunda veya yetersiz kesit gözleminin var olduğu durumlarda da ekonometrik analiz yapılmasına yardımcı olur. Ayrıca panel veri modelleri tamamen kesit ya da zaman serilerinden oluşan modellere göre daha kompleks davranış modellerinin kurulmasına ve test edilmesini sağlamaktadır (Majidova, 2009:58).

Panel veri kullanımındaki dezavantajları ise şöyle sıralayabiliriz;

- i. Uzun zaman boyutuna sahip, büyük panellerin hesaplanmasında yatay - kesit bağıllığı yaşanabilmektedir.
- ii. Ölçüm hatalarının ortaya çıkması: Aynı değişkene ait her bir birimin tekrarlı bir şekilde ölçülmesinden dolayı istatistiğin standart varsayımlardan olan ölçümler arası bağımsızlık varsayımı bozulmaktadır (Majidova, 2009:59).
- iii. Panel veri modelleri birden fazla kesit verisi barındırmaktadır. Bu nedenle kesitler arası bağımlılığın olması panel veri analizinden çıkarılacak sonuçların sapmalı olmasına sebep olacaktır (Baltagi, 2005:8).

3. 4. Panel Nedensellik Testi

Panel veri birden fazla yatay kesit biriminin bir araya gelmesinden oluşan veri setlerini içerdiğinden, paneli oluşturan birimler arasındaki ilişki yapılacak olan testlerin doğru sonuçlar vermesi bakımından önemlidir. Panel veri modellerinin heterojen veya homojen olmaları temelde eğim katsayıları ile ilişkilendirilmektedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012: 1451). Buradan yola çıkılarak β_N birimlere ait eğim katsayılarını gösterdiği biliniyorsa $\beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_N$ parametreler arasındaki homojenliği gösterirken $\beta_1 \neq \beta_2 \dots \neq \beta_N$ ise parametreler arasında heterojenliği göstermektedir (Pesaran ve Yamagata, 2008:52).

Birimler arasındaki bu ilişkiler literatürde dört farklı durumla özetlenmektedir (Hurlin, 2008: 3). İlk durumda X'ten Y'ye doğru bir ilişkinin olmadığını gösteren "homojen nedensel ilişkisizlik" Homogenous Non Causality (HNC) hipotezi iken ikinci durumda X'ten Y'ye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu ifade eden "homojen nedensellik" Homogenous Causality (HC) hipotezidir. Son iki durumda yatay kesitte bulunan tüm birimler kadar nedensel ilişkinin mevcut olduğunu söyleyen "heterojen nedensellik" Heterogenous Causality (HEC) hipotezi ile X ve Y arasında yatay kesitte bulunan birimlerin alt kümelerinde nedensel bir ilişkinin mevcut olduğunu gösteren "heterojen nedensel ilişkisizlik" Heterogenous Non Causality (HENC) hipotezidir. Son hipotezde ise değişkenler arasında en az 1, en fazla ise N-1 sayıda nedensel ilişki söz konusudur (Dumitrescu ve Hurlin, 2012: 1451). Bu hipotezlerden birincisi parametrelerin homojenliği varsayımından hareketle oluşturulurken, ikincisi ise heterojenlik

varsayımından hareketle oluşturulmaktadır (Aydın, 2016:72).

Granger'e (1969) göre, nedensellik şunu ifade eder, bir parametrenin (X) geçmişteki değerleri bilgisinin başka bir parametrenin (Y) gelecekte oluşacak değerlerinin tahmininde etkili olması demektir. Kullanılan veriler arasında yatay kesit bağımlılığı olması ve eğim katsayılarının heterojen olması, bu özellikleri bünyesinde barındıran ve uygulanması mümkün olan bir nedensellik yönteminin kullanımını zorunlu kılar(Öztürk ve Öz, 2016:44). Buradan hareketle çalışmada kullanılan veri setine uygun olarak Kónya (2006) ve Dumitrescu - Hurlin (2012) panel nedensellik testlerinden yararlanılacaktır.

3. 4. 1. Kónya Panel Nedensellik Testi

Kónya (2006) tarafından ortaya atılan panel nedensellik testinin ana merkezinde yatan düşünce Zellner (1962) tarafından geliştirilen görünüşte ilişkisiz regresyon (Seemingly Unrelated Regressions - SUR) tahmincileri kullanarak her bir yatay kesit birimi için özel olarak üretilmiş bootstrap kritik değerlerle denenen Wald testine dayalı bir yaklaşımdır. Bu nedenle değişkenlerin durağan olmaları gerekmez, değişkenler düzey değerleri ile analize girebilirler. Bu yöntemin bir takım avantajları bulunmaktadır. İlk olarak test, panelin homojen olduğunu ileri sürmez. Böylece panelin her bir üyesine ayrı ayrı nedensellik testi uygulamak olanaklı bir duruma gelir. İkinci olarak, bu yaklaşım birim kök veya koentegrasyon testi gibi bir önsel testlerin yapılmasını gerekli kılmaz, çünkü her bir veri seti için ayrı bootstrap kritik değeri bulunur. Son olarak da, bu yöntem araştırmacılara hangi panel üyelerinde tek yönlü nedensellik, hangi panel üyelerinde çift taraflı nedensellik olduğunu ve hangi üyelerde de nedensellik ilişkisi olmadığını saptama olanağı verir (Öztürk ve Öz, 2016:44).

$$Y_{1,t} = \alpha_{1,1} + \sum_{i=1}^{ly1} \beta_{1,1,i} Y_{1,t-i} + \sum_{i=1}^{lx1} \delta_{1,1,i} X_{1,t-i} + \varepsilon_{1,1,t}$$

$$Y_{2,t} = \alpha_{1,2} + \sum_{i=1}^{ly1} \beta_{1,2,i} Y_{2,t-i} + \sum_{i=1}^{lx1} \delta_{1,2,i} X_{2,t-i} + \varepsilon_{1,2,t}$$

⋮

(3.1)

$$\begin{aligned}
& \vdots \\
Y_{N,t} &= \alpha_{1,N} + \sum_{i=1}^{ly1} \beta_{1,N,i} Y_{N,t-i} + \sum_{i=1}^{lx1} \delta_{1,N,i} X_{N,t-i} + \varepsilon_{1,N,t} \\
& \\
X_{1,t} &= \alpha_{2,1} + \sum_{i=1}^{ly2} \beta_{2,1,i} Y_{1,t-i} + \sum_{i=1}^{lx2} \delta_{2,1,i} X_{1,t-i} + \varepsilon_{2,1,t} \\
& \\
X_{2,t} &= \alpha_{2,2} + \sum_{i=1}^{ly2} \beta_{2,2,i} Y_{2,t-i} + \sum_{i=1}^{lx2} \delta_{2,2,i} X_{2,t-i} + \varepsilon_{2,2,t} \\
& \\
& \vdots \\
& \\
& \vdots \\
X_{N,t} &= \alpha_{2,N} + \sum_{i=1}^{ly2} \beta_{2,N,i} Y_{N,t-i} + \sum_{i=1}^{lx2} \delta_{2,N,i} X_{N,t-i} + \varepsilon_{2,N,t}
\end{aligned} \tag{3.2}$$

Burada I Akaike ve Schwarz bilgi kriterleri yardımıyla belirlenen uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir. (Kónya, 2006: 982-983). N yatay kesit birim sayısını ($j = 1, \dots, N$), t ise zaman boyutunu ($t = 1, \dots, T$) ifade etmektedir. Yukarıdaki denklem sistemlerinde kullanılan her bir yatay kesit birimi için ayrı bootstrap kritik değerler kullanıldığından serilerin durağan olmaları gerekmemektedir. Bu durum değişkenlerin düzey değerleri ile işleme girebildiklerini ifade etmektedir (Kónya, 2006: 979). Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bu sistemde Granger nedensellik testi farklı alternatifler yardımıyla test edilmektedir. Eğer $\delta_{1,j,i}$ değişkeni tüm birimler için sıfıra eşit değil iken $\beta_{2,j,i}$ değişkeni tüm birimler için sıfıra eşit ise X 'ten Y 'ye doğru tek yönlü bir nedensellik mevcuttur. Eğer $\delta_{1,j,i}$ ve $\beta_{2,j,i}$ değişkenlerinin her ikisi de sıfıra eşit değil ise X ile Y arasında çift yönlü bir nedensellik vardır. Eğer $\delta_{1,j,i}$ ve $\beta_{2,j,i}$ değişkenlerinin her ikisi de sıfıra eşit ise X ile Y arasında bir nedensellik mevcut değildir (Aydın, 2016:81).

3. 4. 2. Dumitrescu – Hurlin Panel Nedensellik Testi

Dumitrescu – Hurlin (2012) tarafından ortaya atılan panel nedensellik testi literatürde yerini alan diğer panel nedensellik testlerinin eksikliklerinin giderilmesi

bakımından büyük önem taşımaktadır. Dumitrescu – Hurlin panel Granger nedensellik testi heterojen panel veri modellerindeki nedenselliği test etmek amacıyla geliştirilmiştir. Bu yöntemin başlıca avantajlarını şöyle sıralamak mümkündür; zaman boyutu (T), yatay kesit boyutundan (N) küçük olduğunda veya büyük olduğunda kullanılabilmesi, paneli oluşturan veri setleri arasındaki yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundurabilmesi ve son olarak dengesiz panel verilerde de etkin sonuçlar verebilmesidir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012: 1451).

Dumitrescu ve Hurlin (2012), Y ile X arasındaki nedensellik ilişkisini aşağıda belirtilen doğrusal model yardımıyla araştırmışlardır (Dumitrescu, Hurlin, 2012:1451).

$$Y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} X_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (3.3)$$

Burada K , bütün yatay kesit birimlerinde özdeş olan gecikme uzunluğunu, $\beta_i^{(k)}$ eğim parametresini, $\beta_i = (\beta_i^{(1)}, \beta_i^{(2)}, \dots, \beta_i^{(K)})$, α_i bireysel sabit etkileri, $\gamma_i^{(k)}$ gecikme parametrelerini göstermektedir.

Dumitrescu – Hurlin modelinde üç temel varsayım bulunmaktadır;

- i. Yatay kesit birimlerinin artıkları $\varepsilon_{i,t}$, $\forall t=1,2,\dots,T$ için bağımsız, $E(\varepsilon_{i,t}) = 0$ ve $E(\varepsilon_{i,t}^2) = \sigma_{\varepsilon,i}^2$ 'dir.
- ii. $E(\varepsilon_{i,t}\varepsilon_{j,s}) = 0 \quad \forall t \neq j, \forall (t,s)$
- iii. Yatay kesitlere ait değişkenler $X_i = (X_{i,1}, X_{i,2}, \dots, X_{i,T})$, $Y_i = (Y_{i,1}, Y_{i,2}, \dots, Y_{i,T})$ ve $E(X_{i,t}^2) < \infty$, $E(Y_{i,t}^2) < \infty$ olarak eşbütünleşik durumdadırlar.

Dumitrescu – Hurlin panel nedensellik testi için kullanılan hipotezler ise aşağıdaki şekliyle sıralanmıştır;

$$H_0 : \beta_i = 0, \quad \forall i = 1, \dots, N$$

$$H_1 : \beta_i \neq 0, \quad \forall i = 1, \dots, N_1$$

$$\beta_i \neq 0, \forall i = N_I + 1, N_I + 2, \dots, N$$

Burada temel hipotez bütün yatay kesit birimlerinin tetkik edilen değişkenler arasında Granger nedensellik ilişkisi olmadığını ifade ederken, alternatif hipoteze göre ise en az bir birimde değişkenler arasında Granger nedensellik ilişkisinin olduğunu belirtmektedir. Heterojen bir model aracılığıyla yapılan Dumitrescu – Hurlin panel nedensellik testinin temel hipotezi homojen iken alternatif hipotez ise heterojen bir sonuç vermektedir. Hipotezlerin test edilebilmesi için Dumitrescu – Hurlin yatay kesit birimlerinin her birine ait bireysel Wald istatistiklerini hesaplayarak bireysel test istatistiklerinin aritmetik ortalamasını almışlar ve panele ait Wald test istatistiğini hesaplamışlardır (Aydın, 2016:84).

Panele ait test istatistiği şu şekilde hesaplanmaktadır.

$$W_{N,T}^{Hnc} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i,T}$$

Burada yatay kesit birimlerine ait test istatistiklerini belirten $W_{i,T}$, terimi i. yatay kesit birimi için bireysel Wald istatistiğini göstermekte ve k serbestlik dereceli χ^2 dağılımına uymaktadır. Dumitrescu – Hurlin, küçük T değerleri için yatay kesit birimlerine ait Wald test istatistikleri aynı χ^2 dağılımına yakınsamadığı için yani $T \rightarrow \infty$ ve sabit bir N ise ($N > T$) olduğu durum için standardize edilmiş test istatistiği ile çalışılması gerektiğini belirtmişlerdir.

$$\tilde{Z}_N^{Hnc} = \frac{\sqrt{N} \left[W_{N,T}^{Hnc} - \sum_{i=1}^N E(\tilde{W}_{i,T}) \right]}{\sqrt{\sum_{i=1}^N Var(\tilde{W}_{i,T})}}$$

Dumitrescu – Hurlin, test istatistiğinin yatay kesit birim sayısının fazla olmadığı panellerde de boyut ve güç özellikleri açısından verimli sonuçlar verdiğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte gecikme sayısının belirlenmesi evresinde yapılan bir hata, testin sonuçlarını etkilememektedir. Denklemden yer alan varyans ve ortalama değerleri $T \geq 6 + 2K$ koşulu kapsamında aşağıda gösterildiği şekliyle hesaplanmaktadır (Dumitrescu ve Hurlin, 2012: 1455).

$$E(\tilde{W}_{i,T}) = K \times \frac{(T-2K-1)}{T-2K-3}$$

$$Var(\tilde{W}_{i,T}) = 2K \times \frac{(T-2K-1)^2 \times (T-K-3)}{(T-2K-3)^2 \times (T-2K-5)}$$

Dumitrescu – Hurlin, gecikme uzunluğunun panelde yer alan yatay kesit birimlerinde farklılık göstermesi durumunda ve dengesiz panellerde de kullanılabilecek şekilde bir test istatistiği geliştirmişlerdir. Bu test istatistiği ise aşağıdaki şekliyle tanımlanmaktadır (Dumitrescu ve Hurlin, 2012: 1456).

$$\tilde{Z}_N^{Hnc} = \frac{\sqrt{N} \left[W_{N,T}^{Hnc} - \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N E(\tilde{W}_{i,T}) \right]}{\sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N Var(\tilde{W}_{i,T})}}$$

3. 5. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada Denizli İlinin en fazla ihracat yaptığı Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri, Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri, Su Ürünleri ve Mamulleri, Kimyevi Maddeler ve Mamulleri, Tekstil ve Hammaddeleri, Hazır Giyim ve Konfeksiyon, Makine ve Aksamları, Elektrik-Elektronik, Demir Çelik Ürünleri, Demir ve Demir Dışı Metaller ve son olarak Madencilik Ürünleri ile TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru sonrasında ise aynı ihracat verileri ile Küresel Üretim Endeksi arasındaki ilişki incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla kullanılan veri aralığı 2006 Ocak – 2016 Aralık tarihleri arasındaki aylık verilerle çalışılmıştır. Denizli ilinin İhracat verileri için TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi)’in yayınlamış olduğu İller Bazındaki Sektör Rakamları verilerinden yararlanılmıştır. TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru için ise TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası)’den EVDS (Elektronik Veri Dağıtım Sistemi)’den faydalanılmıştır. Küresel Üretim Endeksi verileri için ise Dünya Bankası datalarından yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan İhracat verileri ile TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru arasındaki rakamsal fark fazla olması nedeniyle seriyi doğrusal hale getirmek için İhracat verisinin logaritması alınmış böylece varyans stabilize edilmiştir. Çalışmada Dumitrescu – Hurlin Panel Nedensellik ve sektörel nedensellik analiz

yapmaya olanak sağlayan Konya Panel Nedensellik testi yapılmıştır.

3. 6. Uygulama Sonuçları

Kullanılacak ekonometrik yöntemin tespiti için serilerin durağanlığı panel birim kök testleri yardımıyla incelenmiştir. Yapılan panel birim kök testi sonuçları aşağıdaki tablolar yardımıyla raporlanmıştır.

Tablo 27. LnDöviz Kuru Değişkeni İçin Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Birim Kök Testi	Test İstatistiği	
	Düzy	Birinci Fark
Levin,Lin&Chu	3.90823 (1.0000)	-19.8475 (0.0000)*
Im,Pesaran&Shin	0.44650 (0.6724)	-19.5290 (0.0000)*

Not: Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini gösterirken, * ise serinin durağan olduğunu göstermektedir.

Döviz kuru değişkeni için yapılan panel birim kök testi sonuçlarına göre döviz kuru kullanılan her iki panel birim kök testi için de farklı anlamlılık düzeylerinde seviyede durağan olarak bulunmuştur. Serinin birinci farkı alınarak birim kök testleri tekrar yapılmış ve serinin farklı anlamlılık düzeylerinde birinci farkında durağan olduğu görülmüştür.

Tablo 28. Lnİhracat Değişkeni İçin Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Birim Kök Testi	Test İstatistiği	
	Düzy	Birinci Fark
Levin,Lin&Chu	-1.56998 (0.0582)	-2.24364 (0.0124)*
Im,Pesaran&Shin	-1.30656 (0.0957)	-21.7330 (0.0000)*

Not: Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini gösterirken, * ise serinin durağan olduğunu göstermektedir.

Benzer şekilde ihracat değişkeni için yapılan panel birim kök testi sonuçlarına göre ihracat değişkeni farklı anlamlılık düzeylerinde seviyede durağan olduğu görülmektedir. Değişenin birinci farkı alınarak birim kök testleri tekrar yapılmış ve serinin birinci farkında durağan olduğu görülmüştür.

Tablo 29. Dumitrescu – Hurlin Panel Nedensellik Testi Sonuçları

	k=1	k=2
Döviz Kuru → İhracat	0.81062 (0.6395)	1.61662 (0.5042)
İhracat → Döviz Kuru	0.41727 (0.1721)	1.07715 (0.1251)

Not: Parantez içerisindeki değerler anlamlılık değeridir. k ise gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılması için serilerin birinci farkları alınmış ve fark serileri kullanılarak Dumitrescu – Hurlin panel nedensellik testi yapılmıştır. Yapılan panel nedensellik testi sonuçlarına göre iki gecikme değerine göre de değişkenler arasında farklı anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisine rastlanamamıştır. Bu analizde değişkenler arasındaki ilişki bir bütün olarak incelenmiş ve çift taraflı olarak nedensellik ilişkisine rastlanamamıştır.

Daha sonra tüm sektörler için değişkenler arasındaki ilişkiyi ayrı ayrı inceleme imkânı sunan Konya Panel nedensellik testi yapılmış ve sonuçlar aşağıdaki tablolarda raporlanmıştır.

Tablo 30. Döviz Kuru ile İhracat Verileri Arasındaki Konya Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Ürünler	Wald İst.	H ₀ : Döviz Kuru, İhracat'ın nedeni değildir.		
		Bootstrap Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
Hububat	13.678775*	8.44568	4.71697	3.36972
Su Ürünleri	6.1296659**	7.88688	4.58804	3.22030
Ağaç Mam.	6.1758508**	7.71281	4.41539	3.17828
Teks. Ham.	9.2526781*	8.41652	4.69618	3.39439
Kimy. Mad.	7.4118901**	7.51460	4.32700	3.04927
Hazır Giy.	0.5264091	8.12705	4.49591	3.13327
El. Elekt.	5.9264515**	7.01794	4.23555	2.96336
Mak. Aks.	2.1806973	6.98545	4.12980	2.90202
Dem. Met.	0.0174828	8.28008	4.86435	3.40739
Demir Çel.	0.0437135	7.78714	4.36759	3.08763
Maden. Ür.	7.7027733**	7.77995	4.48855	3.16867

Not: *, **, ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 30'e bakıldığında yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre %1 anlamlılık seviyesinde Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri ile Tekstil ve

Hammaddelerinde Döviz Kurundan İhracata doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Su Ürünleri ve Mamulleri, Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri, Kimyevi Maddeler ve Mamulleri, Elektrik ve Elektronik ile Madencilik Ürünleri için ise Döviz kurundan ihracata doğru %5 anlamlılık seviyesinde bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Hazır Giyim ve Konfeksiyon, Makine ve Aksamları, Demir ve Demir Dışı Metaller ile Demir Çelik Ürünleri için döviz kurundan ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Tablo 31. İhracat ile Döviz Kuru Verileri Arasındaki Konya Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Ürünler	Wald İst.	Ho: İhracat, Döviz Kuru'nun nedeni değildir.		
		Bootstrap Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
Hububat	0.098483	7.35001	4.29484	2.94620
Su Ürünleri	0.015450	0.09461	0.03770	0.02284
Ağaç Mam.	0.083307	0.34491	0.17228	0.11706
Teks. Ham.	0.004685	0.29719	0.17680	0.13960
Kimy. Mad.	0.016118	0.48170	0.20223	0.12231
Hazır Giy.	0.000536	0.40868	0.14615	0.08332
El. Elekt.	0.001513	0.81454	0.31786	0.19455
Mak. Aks.	0.003508	0.60768	0.27320	0.17307
Dem. Met.	0.007265	0.11057	0.04482	0.02658
Demir Çel.	0.043053	0.44508	0.18481	0.10383
Maden. Ür.	0.094979	0.31865	0.14221	0.08887

Not: *, **, ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

İhracattan döviz kuruna doğru bir nedensellik ilişkisinin araştırıldığı Konya Panel nedensellik testi sonuçları Tablo 31'de verilmiştir. Buna göre değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Elde edilen sonuçlara bakıldığında ihracat performansının denge kurun belirlenmesinde bir etkisinin olmadığı ama denge kurunun incelenen 11 sektörden 6'sında ihracatın nedeni olduğu bulunmuştur. Kurdaki değişimler görelî fiyatları belirlemede önemli bir değişken olmaya devam ettiği görülmektedir. Bu durum J hipotezinin de öngördüğü üzere reel döviz kurunda değişmelerin ihracat performansını Denizli ihracat

sektörlerini etkilediği; J hipotezinin Hazır Giyim ve Konfeksiyon, Makine ve Aksamları, Demir ve Demir Dışı Metaller ile Demir Çelik sektörleri dışında Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri ile Tekstil ve Hammaddeleri, Su Ürünleri ve Mamulleri, Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri, Kimyevi Maddeler ve Mamulleri, Elektrik ve Elektronik ile Madencilik Ürünleri için geçerli olduğu sonucuna ulaşılabilir. Diğer taraftan Denizli ilinin lider sektörlerinin ihracatının döviz kuru üzerinde belirleyici bir etkisi olmadığı sonucuna da ulaşılmıştır.

İhracatı belirleyen en önemli faktörler olarak başta fiyatı belirleyen önemli unsur reel dövizkuru karşımıza çıkmaktadır. Bunun kadar önemli bir diğer değişken ise talep koşullarıdır. Küresel talepteki artış ya da azalış ülkelerin ihracat performansını derinden etkilemektedir. Bu bağlamda dünya gelirindeki değişimlerin Denizli ili ihracat performansına etkisi de analiz edilmiştir.

Tablo 32. LnKüresel Üretim Değişkeni İçin Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Birim Kök Testi	Test İstatistiği	
	Düzy	Birinci Fark
Levin,Lin&Chu	-2.24489 (0.9923)	-18.8559 (0.0000)*
Im,Pesaran&Shin	-1.74779 (0.8285)	-18.0887 (0.0000)*

Not: Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini gösterirken, * ise serinin durağan olduğunu göstermektedir.

Küresel üretim değişkeni için yapılan panel birim kök testi sonuçlarına göre döviz kuru kullanılan her iki panel birim kök testi için de farklı anlamlılık düzeylerinde seviyede durağan olarak bulunmuştur. Serinin birinci farkı alınarak birim kök testleri tekrar yapılmış ve serinin farklı anlamlılık düzeylerinde birinci farkında durağan olduğu görülmüştür.

Tablo 33. Lnİhracat Değişkeni İçin Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Birim Kök Testi	Test İstatistiği	
	Düzy	Birinci Fark
Levin,Lin&Chu	-0.60110 (0.2739)	-15.6621 (0.0000)*
Im,Pesaran&Shin	-1.62344 (0.0522)	-27.0440 (0.0000)*

Not: Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini gösterirken, * ise serinin durağan olduğunu göstermektedir.

İhracat değişkeni için yapılan panel birim kök testi sonuçlarına göre ihracat

değişkeni farklı anlamlılık düzeylerinde seviyede durağan olduğu görülmektedir. Değişenin birinci farkı alınarak birim kök testleri tekrar yapılmış ve serinin birinci farkında durağan olduğu görülmüştür.

Tablo 34. Dumitrescu – Hurlin Panel Nedensellik Testi Sonuçları

	k=1	k=2
Global Pro → Sektör	10.8089 (0.0000)	7.76791 (0.0000)
Sektör → Global Pro	6.17122 (0.0000)	5.23035 (0.0000)

Not: Parantez içerisindeki değerler anlamlılık değeridir. k ise gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi araştırması için serilerin birinci farkları alınmış ve fark serileri kullanılarak Dumitrescu – Hurlin panel nedensellik testi yapılmıştır. Yapılan panel nedensellik testi sonuçlarına göre iki gecikme değerinde de değişkenler arasında farklı anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Bu analizde değişkenler arasındaki ilişki bir bütün olarak incelenmiş ve çift taraflı olarak nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.

Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik testinin ardından tüm sektörler için değişkenler arasındaki ilişkiyi ayrı ayrı irdeleme imkânı veren Konya Panel nedensellik testi yapılmış ve sonuçlar aşağıdaki tablolarda raporlanmıştır.

Tablo 35. Küresel Üretim ile İhracat Verileri Arasındaki Konya Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Ürünler	Wald İst.	Ho: Küresel Üretim, İhracat'ın nedeni değildir. Bootstrap Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
Hububat	13.628891*	8.33023	4.73565	3.34345
Su Ürünleri	7.1257953**	8.83254	5.01627	3.51358
Ağaç Mam.	6.5939850**	8.55239	4.76035	3.28693
Teks. Ham.	16.652276*	8.34458	4.85171	3.49105
Kimy. Mad.	33.861133*	7.68423	4.45287	3.13872
Hazır Giy.	0.9523399	8.20435	4.58540	3.21605
El. Elekt.	19.399473*	6.78769	4.07097	2.92737
Mak. Aks.	6.2318388*	7.39850	4.22076	2.93643
Dem. Met.	1.5051692	8.10814	4.88584	3.39362
Demir Çel.	3.6132568***	7.38835	4.20057	3.01530
Maden. Ür.	31.536915*	8.13341	4.62095	3.28948

Not: *, **, ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 35'e bakıldığında yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre %1 anlamlılık seviyesinde Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamullerinde, Tekstil ve Hammaddelerinde, Kimyevi Maddeler ve Mamüllerinde, Elektrik-Elektronikte, Makine ve Aksamalarında ve son olarak da Madencilik Ürünlerinde Küresel Üretim'den İhracata doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Su Ürünleri ve Mamulleri, Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri için ise Küresel Üretim'den ihracata doğru %5 anlamlılık seviyesinde bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Demir Çelik Ürünlerinde %10 anlamlılık seviyesinde bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.

Demir ve Demir Dışı Metaller ile Hazır Giyim ve Konfeksiyon Ürünleri için Küresel Üretim'den ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Tablo 36. İhracat ile Küresel Üretim Verileri Arasındaki Konya Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Ürünler	Wald İst.	Ho: İhracat, Küresel Üretim'in nedeni değildir. Bootstrap Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
Hububat	13.628891*	8.30810	4.78657	3.34460
Su Ürünleri	7.1257953**	9.12452	5.13518	3.65866
Ağaç Mam.	6.5939850**	7.74524	4.50763	3.28323
Teks. Ham.	16.652276*	8.33862	4.79547	3.33852
Kimy. Mad.	33.861133*	7.36515	4.36772	3.09925
Hazır Giy.	0.9523399	7.98103	4.57877	3.20553
El. Elekt.	19.399473*	7.06564	4.10243	2.94162
Mak. Aks.	6.2318388*	7.02226	4.11921	2.82616
Dem. Met.	1.5051692	8.20519	4.82281	3.37864
Demir Çel.	3.6132568***	7.42885	4.31535	3.07023
Maden. Ür.	31.536915*	8.15536	4.71204	3.33162

Not: *, **, ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 36'ya bakıldığında yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre %1 anlamlılık seviyesinde Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamullerinde, Tekstil ve Hammaddelerinde, Kimyevi Maddeler ve Mamüllerinde, Elektrik-Elektronikte, Makin ve Aksamalarında ve son olarakda Madencilik Ürünlerinde İhracat'tan Küresel Üretime doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Su Ürünleri ve Mamulleri, Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri için ise İhracat'tan Küresel Üretime doğru %5 anlamlılık seviyesinde bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Demir Çelik Ürünlerinde İhracattan Küresel Üretime doğru %10 anlamlılık seviyesinde bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.

Demir ve Demir Dışı Metaller ile Hazır Giyim ve Konfeksiyon Ürünleri için İhracat'tan Küresel Üretime doğru bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Uygulama sonuçlarına bakıldığında Demir ve Demir Dışı Metaller ile Hazır Giyim ve Konfeksiyon sektörlerinin hem kur değişimlerine hem de dünya gelirindeki değişimlere tepki vermediği görülmektedir. Bunun altında yatan sebepler piyasa yapısı; markalaşma, ürünün sofistikasyon düzeyi, maliyet ve teknoloji koşulları vb. gibi çok

çeşitli olabilir. Bu bağlamda sektörlerin girdi ve çıktı yapılarını derinlemesine mikro analiz eden piyasa anketleri yolu ile bilgi toplayan raporların özel sektörle işbirliği içinde hazırlanması uygun olabilir.

SONUÇ

Küreselleşmenin bir sonucu olarak ülkeler arasındaki gerek ekonomik ve siyasi gerekse teknolojik bilgi akışı çok hızlı hale gelmiştir. Bu bağlamda Türkiye 1980’li yıllardan itibaren diğer ülke ekonomileri ile iktisadi entegrasyon için dış ekonomik ilişkilerdeki serbestlik uygulamalarına başlamıştır. Bu politika değişimi sonrası uluslararası ticarete önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Ulusal parasını yabancı para piyasasında farklı ülke paraları ile kovertibil hale getirerek yurt dışı ticari işlemlerde değişim aracı olarak kullanılabilmesinin önü açılmıştır. Sermaye hareketleri kontrolü kaldırılmıştır. Bu ve buna benzer gelişmeler ekonomiyi liberalleştirmiştir. Uygulanan bu politikalardan beklenen şey; yüksek miktarda ihracat artışına ulaşarak ekonomik büyümeyi sağlamak, işsizliğin düşürülerek istihdamın sağlanabilmesini gerçekleştirmek, yüksek enflasyonun oranının aşağı çekilmesini sağlamak, gelişmiş ülke ekonomilerinin seviyelerini yakalamak olmuştur. Bu bağlamda dış ticaret performansını artırmak çalışmanın daha önceki bölümlerinde de belirtildiği üzere giderek artan öneme sahip olmuştur. Bu bağlamda Türkiye’de ihracatta lider illerden Denizli’de ihracatta öncü sektörlerin ihracat hacminin artmasının reel döviz kurunu ya da reel döviz kurundaki değişmelerin bu sektörlerdeki ihracat performansını etkileyip etkilemediği analiz edilmiştir. Diğer taraftan ihracat performansını belirleyen önemli faktörlerden bir diğeri de dış dünya geliridir. Şöyleki dünya üretim hacminin ve gelirin artması dünya talebini artırarak ülkelerin dış ticaret hacimlerinin de artmasına sebep olur. O nedenle çalışmada reel döviz kuru ile ihracat ilişkisinin yanı sıra dünya geliri yerine kullanılan Küresel Üretim Endeksi değişkeni ile Denizli’de lider ihracat sektörleri arasındaki ilişki de analiz edilmiştir.

Genelde bir ülkenin veya özelde bir bölgenin ya da ilin makro anlamda rekabet avantajı mevcut ise söz konusu alanda da rekabet üstünlüğünü elinde bulunduracaktır. Bu anlamda rekabet gücünün en önemli göstergesi ise üretim yapılan sektörde teknolojik avantajı elinde bulundurmasıdır. Firma seviyesinde ya da sektör bazında teknolojik üstünlüğü elinde bulunduran bir kuruluş diğer kuruluşlara göre ürün çeşitliliği çok olacak, üretim maliyetlerini ucuza karşılayacak ve ürettiği ürünlerin kalitesi yüksek olacağından hem ülke içinde hemde uluslararası alanda ihracat tekeli elinde tutacaktır.

Kurdaki değişimlerin ihracata etkisi fiyata dayalı rekabetçiliğin analiz edilmesidir. Çünkü daha öncede belirtildiği üzere kurlar mal ve hizmetlerin görelî fiyatını belirler. Uluslararası pazarlarda düşük fiyata dayalı ürün ile rekabet etmek firmaların ve dolayısıyla ülkenin gelişmesi önündeki en büyük engellerden biridir. Bu çalışmada da Denizli'deki Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri, Tekstil ve Hammaddeleri, Su Ürünleri ve Mamulleri, Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri, Kimyevi Maddeler ve Mamulleri, Elektrik ve Elektronik ile Madencilik Ürünleri sektörlerinin ihracatında döviz kurunun önemli bir değişken olduğu bulunmuştur. Aslında kurun değer kaybetmesi nedeniyle daha düşük fiyatla üretimini satabiliyor olmak ihracat fiyat indeksi değerinin ithalat fiyat indeksi değerine göre düşmesine neden olur ki bu durum ilin ya da ülkenin her bir birim ihracata karşı uluslararası pazarlardan daha az ithal malı alınabilmesine ve dolayısıyla refah kaybına sebep olur. O zaman uluslararası pazarlarda fiyat dışı faktörlere dayalı olarak rekabetçiliği artırmak amaçlanmalıdır.

Yapılan analiz sonucunda Denizli İlinin ihracatının Döviz kurundaki herhangi bir oynaklığın Hazır Giyim ve Konfeksiyon, Makine ve Aksamları, Demir ve Demir Dışı Metaller ile Demir Çelik Ürünleri ihracatını etkileyemediğini söylemek mümkündür. Bu durumun sebebi olarak İlin bu ürünlerin üretiminde teknolojik anlamda alt yapısının güçlü, bilgi birikiminin ise yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Hazır Giyim ve Konfeksiyon alanında Denizli ili lokomotif il konumunda yer alması sebebiyle üretilen ürünlerde kullanılan ekosisteme zarar vermeyen ekolojik ürünler, nano teknolojinin kullanılması ve akıllı tekstil ürünlerinin ön planda tutulması İlin bu alandaki konumunu sağlamlaştırmıştır. Bu anlamda Denizli ilinde üretimi gerçekleştirilen diğer ihracat ürünlerinde de mevcut teknolojik seviyenin araştırma geliştirme çalışmalarıyla teknolojik seviyesini geliştirerek diğer bölgelerin veya ülkelerin benzer ürünlerin üretimindeki rekabet edebilirlik avantajını eline alarak hem ilin hem bölgenin hemde ülkenin refahına katkısı olacaktır.

Benzer şekilde yapılan analiz sonucunda küresel üretimde ihracat oranlarını farklı düzeylerde etkilemektedir. Çalışmada da küresel üretimin Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri, Tekstil ve Hammaddeleri, Su Ürünleri ve Mamulleri, Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri, Kimyevi Maddeler ve Mamulleri, Elektrik-Elektronik, Makine ve Aksamları, Demir ve Çelik Ürünleri ile Madencilik Ürünleri sektörlerinin ihracatını küresel üretimin etkilediği bulunmuştur. Denizli ili için küresel üretimin

etkileyemediği Hazır Giyim ve Konfeksiyon ile Demir ve Demir Dışı Metaller olmuştur. Bu durum için Denizli ilinin bu alanda ihracatını gerçekleştirdiği diğer ürünlere nazaran rekabet gücünü arttırarak diğer dışa açık ülkelerle rekabet edebilecek teknolojik alt yapısını oluşturup kaynak sıkıntısı ve üretim açığı yaşamadığı, üretimde bu alanlarda rekabet edebilirliğinin yerleştiğini ileri sürebiliriz. Ancak küresel gelir ile Denizli ili ihracatı arasındaki diğer ürünler için bunu söylemek mümkün değildir. Çünkü teknolojik alt yapı ve bilgi birikimi diğer alanlarda benzer üretim yapan dışa açık ekonomilerle rekabet edebilecek konumda değildir. Bu bağlamda Denizli ili Hazır Giyim ve Konfeksiyon ile Demir ve Demir Dışı Metaller üretimi için sahip olduğu bilgi birikimini ve teknolojik alt yapısını diğer ihracat kalemleri içinde gerçekleştirip diğer ülkelerle rekabet edebilecek duruma gelmeli. Böylelikle sağlanan rekabet gücü sayesinde dış ticaret hacmi artacak dolayısıyla ilin refah seviyesi yükselecek ülke refahınada olumlu katkılar sağlayacaktır.

Bu bağlamda Denizli ihracatının sektörel kompozisyonuna bakıldığında Türkiye'nin sektörel dağılımından farklı bir şekilde tekstil sektöründe çok daha yüksek bir yoğunluk vardır. Bu durum bir taraftan kümelenme yolu ile oluşan bilginin hızlı yayılmasını sağlaması ve ölçek ekonomisi yaratma olanakları nedeniyle Denizli ilinin refah artışına katkısı açısından olumlu görülebilir. Fakat satılan malların çoğunluğu düşük ve orta düzey teknoloji ürünlerdir. Denizli ilinin rekabetçiliğinin ve dolayısıyla refahının artışı için önemli olan bir diğer konu da üretilen mal ve hizmetlerin ne kadar karmaşık (ileri teknoloji ve katma değer içerdiği) olduğudur. Refah artışını sürdürülebilir kılmak için yüksek katma değerli, karmaşık ve yeni teknoloji ürün yelpazesinin artırılması gerekmektedir. Türkiye genelinde ihracatta önemli paya sahip rekabetçilik düzeyi yüksek olan sermaye yoğun sektörlerden otomotiv, kimya ve makine endüstrilerinin Denizli'de rekabetçi olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda katma değeri yüksek ileri teknoloji yoğun mal ve hizmet üretiminin hem Türkiye genelinde artırılması ve hem de Denizli iline özel bu sektörlerde toplam ihracattan aldığı payın artırılmasına yönelik politikalar uygulanmalıdır.

Yüksek katma değeri belirleyen bir diğer önemli konu ise üretim sürecinde ne kadar ithal ara mal ve girdi kullanıldığıdır. İthalat bağımlılığı yüksek olan sektörlerde yapılan üretim ilin gelir yaratma potansiyelini düşürür. Denizli'nin ihracat ile ithalat dengesine bakıldığında 2016 yılında 2.4 milyar \$ ihracata karşılık 1.6 milyar \$ ithalat

yaptığı görülmektedir. Dış ticaret fazlası verilen Denizli ilinde yaratılan katma değeri artırmak için ihracat üretiminin ne kadarının ithal girdi ve ara mamul ile üretildiğine dair detaylı analizler yapıp yerli üretimi özendirerek teşvikler verilmelidir

Sonuç olarak, ticaretin serbest hale gelmesi sonrasında ortaya çıkan mikro ölçekte ülke, makro anlamda ise Dünya ekonomilerine karşı rekabet edebilmek için, öncelikle ekonomik istikrar, teknolojik gelişme, bilgi akışının tam ve eksiksiz olmasını sağlayarak ilin ihracat potansiyelini geliştirerek ekonomik anlamda refahını geliştirmelidir. Bu bağlamda üniversite bir taraftan Denizli ilinin ihtiyaç ve kalkınma projeksiyonlarına uygun insan kaynağı yetiştirmeli diğer taraftan ise Denizli ekonomisine hazırladığı raporlarla ayna tutarak uygun politikalar geliştirilmesinde yardımcı olmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akbostancı, E. (2002) “*Dynamics Of The Trade Balance: The Turkish J-Curve*”, METU 6, International Conference In Economics, ss. 1–20.
- Akgün, G. (2008). “Uluslararası Ticaretin Dinamik Kazançları: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, (Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Muğla.
- Altay, B. ve Gürpınar, K. (2008). “*Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Bazı Rekabet Gücü Endeksleri: Türk Mobilya Sektörü Üzerine Bir Uygulama*”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, s.257-274, (C.X ,S I, 2008).
- Altunkaynak, B. (2007). "Sektörel Panel Veri Analizi Yaklaşımıyla Türkiye'nin AB Ülkelerine İmalat Sanayi Bakımından İhracatının Belirlenmesi", (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstatistik Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Ateş, İ. (2005). "*Türkiye Dış Ticaretinde Gelişmeler ve Yoksullaştıran Büyüme*", (Basılmamış Doktora Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Aydın.
- Avcı, N. (1988). "*Bütçe ve Para Politikalarının Makroekonomik Etkileri*", Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu, Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Ankara, Ekim, s.53-54.
- Aydın, F. F. (2011). "*Kadın İstihdamının Rekabet Gücü ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye ile Rekabet Gücü En Yüksek Ülkelerin Karşılaştırılması*", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İktisat Politikası Bilim Dalı, Kayseri.
- Aydın, M. (2016). "*Asimetrik Panel Nedensellik Testi: Gelişmekte Olan Ülkelerin Borsaları Üzerine Bir Uygulama*", (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Finansal Ekonometri Ana Bilim Dalı, Sakarya.
- Baharumshah, A.Z. (2001). "*The Effect Of Exchange Rate On Bilateral Trade Balance: New Evidence From Malaysia and Thailand*", Asian Economic Journal, 15(3): 291-312.
- Bahmani-Oskooe, M. ve Kutun, M.A. (2006) “*The J-Curve In The Emerging Economies Of The Eastern Europe*”, EMG Working Papers Series, WPEMG-01, ss. 1-23.
- Balassa, B. (1965). “*Trade Liberalization and ‘Revealed’ Comparative Advantage*”, The Manchester School of Economic and Social Studies 33: 92–123.
- Baltagi, B. H. (2005). "*Econometric Analysis of Panel Data Third Edition*", England: Wiley Press.
- Bal, H. ve Demiral, M. (2012). “*Reel Döviz Kuru ve Ticaret Dengesi: Türkiye'nin Almanya ile Ticareti Örneği*”, Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:16, Sayı:2, ss:45-64.

- Batmaz, N. (2012). "*Küreselleşmenin Yerel Ekonomiler Üzerinde Oluşturduğu Etkiler: Denizli İl Örneği 2010*", Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, ISSN 1307-9832, Yıl:5, Sayı:9, Yaz:2012.
- Bayraktutan, Y. (2003). "*Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri*", Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, Sivas, ss. 175-186.
- Bedir, A. (2009). "*Uluslararası Ticarete Fiyata Dayalı Rekabet Gücü İle Endüstri-İç Ticaret Arasındaki İlişki: Türk İmalat Sanayi Örneği*", (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Chee-Wooi, H. ve Tze-Haw, C. (2008). "*Examining Exchange Rates Exposure, J-Curve and the Marshall-Lerner Condition for High Frequency Trade Series between China and Malaysia*", MPRA Paper 10916, University Library of Munich, Germany, 2008.
- Civelek, G. (2009). "*Yeni Bir dış Ticaret Politikası Olarak Paralel Ticaret*" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Trabzon.
- Çağlar, E. (2006). "*Türkiye'de Yerelleşme ve Rekabet Gücü: Kümelenmeye Dayalı Politikalar ve Organize Sanayi Bölgeleri*", Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- Çetiner, Ö. (2008). "*Fordist Konsensüs'ten Washington Konsensüsü'ne Birikim ve Bölüşüm Politikalar*", Ekonomik Yaklaşım, Cilt: 19, Sayı: 68, ss.17-46.
- Denizli Ticaret Odası. (2015). "*Çalışma Raporu*".
- Deviren, N. V. (2004). "*Yeni Dış Ticaret teorileri*" Mevzuat Dergisi, Sayı:81.
- Doğanlar, M. Bal, H. ve Özmen, M. (2004), "*Uluslararası Ticaret ve Türkiye'nin İhracat Fonksiyonu*", Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı:7, ss. 83-109.
- Dumitrescu, E.-I., & Hurlin, C. (2012). "*Testing for Granger Noncausality in Heterogeneous Panels*", Economic Modelling(29), 1450 – 1460.
- Durusoy, T. ve Tokathoğlu, İ. (1997). "*Devalüasyon ve J Eğrisi*" Ekonomik Yaklaşım, vol. 8, issue 24-25, pages 65-79.
- Eğilmez, M. (2010). "*Makro Ekonomi Türkiye'den Örneklerle*", Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Ekizceleroğlu, M. (2008). "*Bilgi Ekonomisinin Dış Ticaret İçindeki Yeri: Türkiye Örneği*", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Edirne.
- Ertürk, E. (1996). "*Uluslararası İktisat*", Ekin Kitapevi, Bursa.

- Esen, O. (2000). “*Financial Openness in Turkey*”, International Review of Applied Economics 14 (1), 5-23.
- Edwards, S. (1997). “*Openness Productivity and Growth: What Do We Really Know?*”, NBR Working Paper, No. 5978.
- GEKA. (2016). “*Denizli İş ve Yatırım Ortamı*”, Güncel Yayınlar.
- Gomez, M. D. ve Alvarez-Ude, F. G. (2006) “*Exchange Rate Policy And Trade Balance: A Cointegration Analysis Of The Argentine Experience Since 1962*”, MPRA Paper No:151, Universty Library Of Munich, German, ss. 1–16.
- Göçer, İ. ve Elmas, B. (2013). “*Genişletilmiş Marshall-Lerner Koşulu Çerçevesinde Reel Döviz Kuru Değişimlerinin Türkiye'nin Dış Ticaret Performansına Etkileri: Çoklu Yapısal Kırılmalı Zaman Serisi Analizi*”, BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar, Cilt:7, Sayı:1, ss: 137-157.
- Granger, C. W. J. (1969). “*Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods*”, Econometrica, 37, 424-438.
- Gültekin, S. (2011). “*Küreselleşme Çağında Dış Ticarete Rekabet İçin Kümelenme Stratejisi: Türkiye'nin Tarım Kümelenmesi Gerekliliği*”, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:22 Cilt:2 Kocaeli, ss.29-40.
- Gürpınar, K. ve Sandıkçı, M. (2008). “*Uluslararası Rekabetçilik Analizinde Micheal E. Porter'in Elmas Modeli Yaklaşımı: Türkiye'deki Bazı Endüstrilerdeki Uygulanabilirliğinin ve Sonuçlarının Araştırılması*”, Selçuk Üniversitesi, İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi Sayı: 15.
- Hacker, R. S. ve Hatemi, A. (2003). “*Is The J-Curve Effect Observable For Small North European Economies?*”, Open Economies Review, Volume:14, Issue:2, pp:119-134.
- Hepaktan, C.E.(2009). “*Türkiye'nin Marshall-Lerner Kosuluna İlişkin Parçalı Eşbütünleşme Analizi*”, Yönetim ve Ekonomi, 16(1): 39-55.
- Hinloopen, J. ve Marrewijk, C.V. (2001). “*On The Empirical Distribution of the Balassa Index*”, Weltwirtschaftliches Archiv, Volume:137, Issue:1, pp:1-35.
- Hurlin, C. (2008). “*Testing for Granger non causality in heterogeneous panels*”, Department of Economics, University of Orleans Working Paper , 1-32.
- İl İl Dış Ticaret Potansiyeli (2011) Dış Ticaret Müsteşarlığı Raporu,1-33
- İhracatın Yıllar İçinde Gelişimi Raporu: 2001-2016 (2016)
- İmer, H. (2006). “*Avrupa Birliği ile Entegrasyon Sürecinde Türk Tekstil ve Konfeksiyon*

Sanayiinin Rekabet Gücü ve Gelişme Olanakları", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Para ve Banka Programı, İzmir.

- Jorda, C. M. ve Burguet, S.C. (1998) "*Long –Run and Short-Run Effects Of Exchange Rate Movements For Major EU Countries: Cointegration and Error-Correction Modeling*", Journal Of The Economic Integration, vol. 13, no. 4, ss. 607–625.
- Karlık , S. R. (1998). "*Uluslararası Ekonomi*", Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Karlık, S. R. (2009). "*Uluslararası Ekonomi Teori-Politika*", Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Karamelikli, H. (2016). "*Türkiye 'nin Dış Ticaret Dengesinde J-Eğrisi Etkisi*", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt:5, Sayı:3, ss:389-402.
- Kazgan G. (2000). "*İktisadi Düşünce Veya Politik İktisadın Evrimi*", Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kemeç, A. ve Kösekahyaoglu, L. (2015). "*J Eğrisi Analizi ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama*", Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:1, Sayı:2 ss:1-29.
- Kılıçbay, A. (1983). "*Uygulamalı Ekonometri*", Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Köseoğlu, A. (2012). "*Teknolojik Değişim ve Rekabet Gücü İlişkisi: Türkiye İmalat Sanayii Üzerine Bir Uygulama*", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İktisat Politikası Bilim Dalı, Kayseri.
- Komata, E. B. (2006). "*The J-Curve Effect On The Trade Balancein Maami And South Africa, Master Of Arts In Economics*", The Universty Of Texas At Arlington, ss. 63.
- Konya, L. (2006). "*Exports and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with a Panel Data Approach*", Economic Modelling(23), 978-992.
- Majidova, K. (2009). "*Eski Sovyetler Birliği Ülkelerinde Ekonomik Büyümenin Panel Veri Modelleri İle Analizi*", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Manavkat, G. (2014). "*Uluslararası Rekabet Gücünün Belirleyenleri: Türk İmalat Sanayi Üzerine Ampirik Analiz*", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İzmir.
- Melemen, M. (2003): "*Uygulamalı Dış Ticaret İşlemleri*", Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Narayan, P. K. (2004) "*New Zealand's Trade Balance: Evidence of The J-Curve and Granger Causality*", Applied Economics Letters, vol. 11, no. 6, ss. 351– 354.

- Narayan, P. K. ve Narayan, S. (2004) “*The J-Curve: Evidence From Fiji*”, International Review Of Applied Economics, vol. 18, no. 3, ss. 369-380.
- Onafowara, O. (2003) “*Exchange Rate And The Trade Balance In East Asia: Is There a J-Curve?*”, Economics Bulletin, vol. 5, no. 18, ss. 1–13.
- Ordu, C. F. (2013): “*Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği*”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Aydın.
- Özel, H. A. (2012). “*Ticari Serbestleşmenin Teorik Temelleri ve Yeni Ticari Serbestleşme Modelleri*”, Kırklareli Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, Mart, Kırklareli, ss. 4-26.
- Özkan, R. B. (2007). “*Rekabet Stratejileri ve Örnek Bir Sektör Analizi*”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İktisat Teorisi Bilim Dalı, İstanbul.
- Öztürk, S. ve Özyakışır D. (2005). “*Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin Gsmh, Dış Ticaret Ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi*”, *Mevzuat Dergisi*, ISSN 1306-0767, Sayı:94.
- Öztürk, Z. ve ÖZ, D. (2016). “*Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Ülkelerinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi*”, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:16, Sayı:2, ss:37-48.
- Peker, O. (2008). “*Reel Döviz Kurunun Ticaret Dengesi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği*”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 22(2): 3343.
- Pesaran, H., & Yamagata T. (2008). “*Testing Slope Homogeneity in Large Panels*”, *Journal of Econometrics*(142), 50 – 93.
- Pirimbaev, J. ve Oskonbaeva, Z. (2015). “*Kırgızistan Dış Ticaret Dengesinin Belirleyicileri*”, *Dergipark, Sosyoekonomi*, Cilt:23, Sayı:25, ss:79-92.
- Savaş, V. (2007). “*İktisatın Tarihi*”, Siyasal Kitabevi
- Savaş, V. (2005). “*Politik İktisat*”, Beta Basım.
- Savcı, Y. (2009). “*Kobilerin Dış Ticarete Karşılaştıkları Sorunlar*”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Edirne.
- Saygılı, H. Saygılı, M. Yılmaz, G. (2010). “*Türkiye İçin Yeni Reel Efektif Döviz Kuru Endeksleri*”, TCMB Çalışma Tebliği No: 10/12, Ankara.

- Seyidoğlu, H. (2009). "*Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*", Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Sivri, U. ve Usta, C. (2001) "*Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki*", Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, c. 19, s. 4, ss. 1–9.
- Şentürk, Canan, (2007). "*Dış Ticaret-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi*", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Isparta.
- Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2004) "*Türkiye'nin İthalat Talebi Fonksiyonunun Sınır Testi Yaklaşımı İle Eşbütünleşme Analizi: 1970–2002*", Doğuş Üniversitesi Dergisi, c. 5, s. 1, ss.27–34.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı, (2011). "*SEGE-İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması*".
- T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı, (2004). "*İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*".
- Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu, (2016). "*2016 İllerarası Rekabetçilik Endeksi*".
- Utkulu, U. (2005). "*Türkiye'nin Dış Ticareti Ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler*", Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- Uygun, S. (2011). "*Ekonomik Krizlerin Türkiye'nin Dış Ticareti ve Rekabet Gücü Üzerine Etkisi*", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Ünsal, E. M. (2012). "Mikro İktisat", İmaj Yayıncılık Genişletilmiş 9.Baskı, Ankara.
- Ünüvar, A. (2008). "*Mutlak ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı Çerçevesinde İngiltere'nin İhracatı ve Türkiye'nin İhracatının Karşılaştırılması*" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Vergil, H. ve Erdoğan, S. (2009). "*Döviz Kuru-Ticaret Dengesi İlişkisi: Türkiye Örneği*", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 9, 2009, ss. 35–57.
- Vural, B. M. (2007). "*Karşılaştırmalı Kurumsal Üstünlükler Bakımından Türkiye'nin Avrupa Birliği Karşısında Rekabet Gücü*", (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İzmir.
- Wilson,P.(2001), "*Exchange Rates and The trade Balance For Dynamic Asian Economies: Does the J-Curve Exist for Singapore, Malaysia, and Korea*", Open Economies Review, Dordrecht,, Vol:12

- Wilson, P. ve Tat, C. K. (2001) “*Exchange Rate And The Trade Balance: The Case Of Singapore 1970 To 1996*”, Journal Of Asian Economics, vol. 12, no. 1, ss. 47–63.
- Yalçınkaya, M. H., Çılbant, C., Erataş, F. ve Hartoğlu, D. (2014). “*Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksinde Rekabet Gücünün Analizi: Türk-Çin Dış Ticareti Üzerine Bir Uygulama*”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Sayı:24 ss.41-57.
- Yamak, R. ve Korkmaz, A. (2005). “*Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi: Kritik Elastikiyetler (Marshall-Lerner) Şartı*”, İstanbul Üniversitesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, 2: 16-38.
- Yapraklı, S. (2007). “*Ticari ve Finansal Dış Açıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama*” İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, Ekonometri ve İstatistik Sayı:5 2007-06-08.
- Yavuz, N., Güriş, B., ve Kiran, B. (2010). “*The Effect Of Real Exchange Rate On Trade Balance: The Test Of Marshall Lerner Condition For Turkey*”, İKTISAT İŞLETME VE FINANS, vol.25, pp.69-90.
- Yazıcı, M. (2006) “*Is The J-Curve Effect Observable In Turkish Agricultural Sector?*”, Journal of Central European Agriculture, vol. 7, no. 2, ss. 319– 322.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2005) “*Sermaye Piyasası 'nda Riskin Sınırlı Bağımlı Değişkenli Panel Veri Modelleri İle Analizi*”, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ekonometri Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Yenipazarlı, A.&Güneş, S. (2012) “*The Bilateral J Curve: Turkey Versus EU 27*”, EBES Euroasia and Business Society Conference, EBES Anthology
- Yılanlıoğlu, Z. (2008). “*Türkiye'nin Dış Ticaretin Yapısal Dönüşümü (1980-2007)*”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Isparta.
- Yıldırım, C. (2011). “*Neoliberal İktisat Politikalarını Türkiye'de Orta Sınıfa Etkisi*”, (Basılmamış Doktora Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Bolu.
- Yılmaz, Ö. ve Kaya, V. (2007). “*İhracat, ithalat ve reel döviz kuru ilişkisi: Türkiye için bir VAR modeli*”, İktisat İşletme ve Finans, 22(50), 69-84.
- Yılmaz, N.Ç., Güriş, B. ve Kiran, B. (2010). “*Reel döviz kurunun dış ticaret dengesine etkisi: Türkiye için Marshall-Lerner koşulunun testi*”, İktisat İşletme ve Finans, Cilt:25, Sayı:287, ss:69-90
- Yörük, D. (2008). “*Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi*”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Uluslararası İktisat Bilim Dalı, İstanbul.

- Yücel, Y. (2010). “*Küreselleşme Sürecinde Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sektörünün Rekabet Gücü*”, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İktisat Teorisi Bilim Dalı, İstanbul.
- Yücel, Y. (2010). “*Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi Sürecinde Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sektörünün Rekabet Gücü ve Çin Tehdidi*”, Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: XXIX, Sayı: II, S.227-250.
- Zellner, A. (1962). "An Efficient Method of Estimating Seemingly Unrelated Regressions and Tests for Aggregation Bias", Journal of the American Statistical Association, 57(298), 348 – 368.

İNTERNET KAYNAKLARI

- https://tr.wikipedia.org/wiki/Bretton_Woods_Anla%C5%9Fmas%C4%B1 (11.01.2016)
- <http://www.ekodialog.com/Konular/turkiyede-para-politikasi-uygulamalari.html>
(28.01.2016).
- <http://www.mevzuatdergisi.com/> (01.02.2016)
- <https://tr.instela.com/ticari-disa-aciklik--695162> (20.03.2016)
- <http://www.mevzuatdergisi.com/2004/09a/05.htm> (4.05.2016)
- http://www.tepav.org.tr/sempozyum/2006/bildiri/bolum4/4_4_esen.pdf (18.05.2016)
- http://ref.sabanciuniv.edu/sites/ref.sabanciuniv.edu/files/rk_2010_raporlar__turkiyenin_is_ticarete_raporu_gucu__2010.pdf (18.05.2016)
- <http://risk.gtb.gov.tr/data/52c58a61487c8eca94a7c696/K%C3%BCresel%20Rekabet%C3%A7ilik%20Endeksi%20Raporu%202014-2015.pdf> (18.05.2016)
- <http://pamukkale.gov.tr/tr/Genel-Bilgiler-Denizli/Tarihce> (17.06.2016)
- <http://pamukkale.gov.tr/tr/Genel-Bilgiler-Denizli/Fiziki-Yapi> (21.06.2016)
- <http://pamukkale.gov.tr/tr/Ulasim-Bilgileri-Denizli> (23.06.2016)
- http://geka.gov.tr/Dosyalar/o_19v5e7ago1gjevht3a9211g328.pdf (05.03.2017)
- <http://www.pau.edu.tr/pau/tr/sayilarlaPAU> (09.03.2017)
- <http://www.pamukkale.gov.tr/tr/Genel-Bilgiler-Denizli/Egitim-Durumu> (09.03.2017)
- <https://turizmmd.blogspot.com.tr/2014/09/denizli-de-turizm-potansiyeli.html>
(23.03.2017)
- http://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgimerkezi/maden_potansiyel_2010/Denizli_Madenler.pdf (27.03.2017)
- <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yaynlar/Attachments/299/ilce.pdf> (27.04.2017)
- <https://drive.google.com/file/d/0BzSH5QdrnBmDdVZSQ2xTbmJCbU0/view> (27.04.2017)
- http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (30.05.2017)
- <http://www.dto.org.tr/dosyalar/2015-Calisma-Raporu.PDF> (06.03.2017)

<http://geka.gov.tr/uploads/e-katalog/denizliisveyatirimortami/> (14.03.2017)

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/203329> (24.11.2017).

http://www.marka.org.tr/Uploads/Files/Dis_Ticaret_Potansiyeli.pdf (12.12.2017)

<http://www.tim.org.tr/files/downloads/%C4%B0hracat%C4%B1n%20Geli%C5%9Fim%202001-2016.pdf>
(3.01.2018).

EK 1

Tablo 37. Türkiye İhracat Rakamları (2012-2013)

SEKTÖRLER	2012	2013	Değişim ('13/'12)	Pay(13) (%)
I. TARIM	19.127.253	21.352.808	11,6	14,1
A. BİTKİSEL ÜRÜNLER	13.603.744	14.905.493	9,6	9,8
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mam.	5.882.530	6.586.157	12,0	4,3
Yaş Meyve ve Sebze	2.180.176	2.351.780	7,9	1,6
Meyve Sebze Mamulleri	1.259.674	1.331.417	5,7	0,9
Kuru Meyve ve Mamulleri	1.364.650	1.439.207	5,5	0,9
Fındık ve Mamulleri	1.796.990	1.773.285	-1,3	1,2
Zeytin ve Zeytinyağı	201.151	439.742	118,6	0,3
Tütün ve Mamulleri	845.418	906.814	7,3	0,6
Süs Bitkileri	73.154	77.092	5,4	0,1
B. HAYVANSAL ÜRÜNLER	1.661.916	1.988.676	19,7	1,3
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	1.661.916	1.988.676	19,7	1,3
C. AĞAÇ VE ORMAN ÜRÜNLERİ	3.861.594	4.458.639	15,5	2,9
Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri	3.861.594	4.458.639	15,5	2,9
II. SANAYİ	114.226.873	119.048.130	4,2	78,5
A. TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	11.483.180	12.489.069	8,8	8,2
Tekstil ve Hammaddeleri	7.839.144	8.391.398	7,0	5,5
Deri ve Deri Mamulleri	1.633.988	1.901.404	16,4	1,3
Halı	2.010.048	2.196.267	9,3	1,4
B. KİMYEVİ MADDELER VE MAM.	17.513.306	17.441.096	-0,4	11,5
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	17.513.306	17.441.096	-0,4	11,5
C. SANAYİ MAMULLERİ	85.230.387	89.117.966	4,6	58,7
Hazırgiyim ve Konfeksiyon	16.038.094	17.372.633	8,3	11,5
Otomotiv Endüstrisi	19.056.057	21.305.104	11,8	14,0
Gemi ve Yat	810.936	1.163.591	43,5	0,8

Elektrik - Elektronik Mak. Bilişim	11.792.796	11.701.482	-0,8	7,7
Makine ve Aksamları	5.319.030	5.801.970	9,1	3,8
Demir ve Demir Dışı Metaller	6.464.263	6.834.461	5,7	4,5
Çelik	15.441.093	13.835.180	-10,4	9,1
Çimento Cam Seramik ve Toprak	3.097.694	3.153.737	1,8	2,1
Mücevher	2.073.277	2.253.003	8,7	1,5
Savunma Sanayii	1.260.810	1.391.603	10,4	0,9
İklimlendirme Sanayii	3.793.972	4.200.543	10,7	2,8
Diğer Sanayi Ürünleri	82.364	104.659	27,1	0,1
III. MADENCİLİK	4.179.511	5.042.322	20,6	3,3
Madencilik Ürünleri	4.179.511	5.042.322	20,6	3,3
T O P L A M (TİM)	137.533.637	145.443.260	5,8	95,9
İhracatçı Birlikleri Kaydından Muaf İhracat	14.161.555	6.263.742	-55,8	4,1
T O P L A M (TİM+TUİK)	151.695.192	151.707.002	0,01	100,0

EK 2

Tablo 38. Türkiye İhracat Rakamları (2010-2011)

SEKTÖRLER	2010	2011	Değişim ('11/'10)	Pay(11) (%)
I. TARIM	15.022.049	17.887.224	19,07	13,29
A. BİTKİSEL ÜRÜNLER	11.132.857	13.073.097	17,43	9,71
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mam.	4.102.387	5.459.028	33,07	4,06
Yaş Meyve ve Sebze	2.178.872	2.339.308	7,36	1,74
Meyve Sebze Mamulleri	1.118.877	1.204.755	7,68	0,90
Kuru Meyve ve Mamulleri	1.241.352	1.372.595	10,57	1,02
Fındık ve Mamulleri	1.547.328	1.762.755	13,92	1,31
Zeytin ve Zeytinyağı	189.249	181.212	-4,25	0,13
Tütün ve Mamulleri	698.602	677.121	-3,07	0,50
Süs Bitkileri	56.189	76.322	35,83	0,06
B. HAYVANSAL ÜRÜNLER	962.206	1.421.426	47,73	1,06
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	962.206	1.421.426	47,73	1,06
C. AĞAÇ VE ORMAN ÜRÜNLERİ	2.926.986	3.392.701	15,91	2,52
Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri	2.926.986	3.392.701	15,91	2,52
II. SANAYİ	93.456.511	111.537.870	19,35	82,88
A. TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	9.135.608	11.023.599	20,67	8,19
Tekstil ve Hammaddeleri	6.522.737	7.953.651	21,94	5,91
Deri ve Deri Mamulleri	1.327.832	1.440.411	8,48	1,07
Halı	1.285.039	1.629.537	26,81	1,21
B. KİMYEVİ MADDELER VE MAM.	12.678.892	16.347.328	28,93	12,15
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	12.678.892	16.347.328	28,93	12,15
C. SANAYİ MAMULLERİ	71.642.011	84.166.943	17,48	62,54
Hazırgiyim ve Konfeksiyon	14.622.591	16.186.506	10,70	12,03
Otomotiv Endüstrisi	17.375.504	20.400.776	17,41	15,16
Gemi ve Yat	1.138.620	1.331.025	16,90	0,99
Elektrik - Elektronik Mak. Bilişim	9.609.384	10.717.536	11,53	7,96

Makine ve Aksamları	6.331.222	8.399.508	32,67	6,24
Demir ve Demir Dışı Metaller	5.798.787	7.009.295	20,88	5,21
Çelik	12.291.854	15.353.615	24,91	11,41
Çimento Cam Seramik ve Toprak	3.212.867	3.220.507	0,24	2,39
Mücevher	1.201.250	1.474.587	22,75	1,10
Diğer Sanayi Ürünleri	59.932	73.587	22,78	0,05
III. MADENCİLİK	3.657.431	3.876.383	5,99	2,88
Madencilik Ürünleri	3.657.431	3.876.383	5,99	2,88
TOPLAM (TİM)	112.135.990	133.301.476	18,87	99,06
İhracatçı Birlikleri Kaydından Muaf İhracat	1.747.229	1.269.862	-27,32	0,94
T O P L A M (TİM+TÜİK)	113.883.219	134.571.338	18,17	100

EK 3

Tablo 39. Türkiye İhracat Rakamları (2008-2009)

SEKTÖRLER	2008	2009	Değişim (09/08)	Pay(09) (%)
I. TARIM	13.572.018	13.260.372	-2,30	13,05
A. BİTKİSEL ÜRÜNLER	10.102.940	9.930.289	-1,71	9,77
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	3.806.435	3.648.365	-4,15	3,59
Yaş Meyve ve Sebze	1.770.602	1.955.040	10,42	1,92
Meyve Sebze Mamulleri	1.099.805	1.034.853	-5,91	1,02
Kuru Meyve ve Mamulleri	1.081.296	1.111.730	2,81	1,09
Fındık ve Mamulleri	1.413.405	1.183.971	-16,23	1,16
Zeytin ve Zeytinyağı	186.646	209.359	12,17	0,21
Tütün	699.038	737.821	5,55	0,73
Kesme Çiçek	45.713	49.150	7,52	0,05
B. HAYVANSAL ÜRÜNLER	853.965	828.729	-2,96	0,82
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	853.965	828.729	-2,96	0,82
C. AĞAÇ VE ORMAN ÜRÜNLERİ	2.615.113	2.501.354	-4,35	2,46
Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri	2.615.113	2.501.354	-4,35	2,46
II. SANAYİ	110.876.814	81.306.928	-26,67	80,00
A. TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	9.327.107	7.665.490	-17,81	7,54
Tekstil ve Hammaddeleri	6.816.679	5.514.480	-19,10	5,43
Deri ve Deri Mamulleri	1.340.365	1.064.715	-20,57	1,05
Halı	1.170.063	1.086.295	-7,16	1,07
B. KİMYEVİ MADDELER VE MAM.	13.647.926	9.664.715	-29,19	9,51
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	13.647.926	9.664.715	-29,19	9,51
C. SANAYİ MAMULLERİ	87.901.781	63.976.723	-27,22	62,95
Hazırgiyim ve Konfeksiyon	15.740.051	13.297.909	-15,52	13,08

Taşıt Araçları ve Yan Sanayi	24.750.723	16.876.610	-31,81	16,61
Elektrik - Elektronik	9.831.782	8.561.778	-12,92	8,42
Makine ve Aksamları	6.929.796	5.607.072	-19,09	5,52
Demir ve Demir Dışı Metaller	6.180.509	4.494.096	-27,29	4,42
Demir Çelik Ürünleri	19.488.896	11.030.486	-43,40	10,85
Çimento ve Toprak Ürünleri	3.407.175	3.085.283	-9,45	3,04
Değerli Maden ve Mücevherat	1.507.245	978.469	-35,08	0,96
Diğer Sanayi Ürünleri	65.604	45.019	-31,38	0,04
Birlik Kaydı Zorunlu Olmayan Ürünler (**)	4.317.596	4.554.327	5,48	4,48
III. MADENCİLİK	3.260.769	2.507.373	-23,10	2,47
Madencilik Ürünleri	3.260.769	2.507.373	-23,10	2,47
T O P L A M (TİM+TÜİK)	132.027.196	101.629.000	-23,02	100

EK 4

Tablo 40. Türkiye İhracat Rakamları (2006-2007)

SEKTÖRLER	2006	2007	Değişim (07/06)	Pay(07) (%)
I. TARIM	9.764.220	11.357.288	16,32	10,72
A. BİTKİSEL ÜRÜNLER	7.748.329	8.647.370	11,60	8,16
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	2.584.614	2.806.375	8,58	2,65
Yaş Meyve ve Sebze	1.156.817	1.479.164	27,86	1,40
Meyve Sebze Mamulleri	814.250	1.000.264	22,84	0,94
Kuru Meyve ve Mamulleri	730.604	904.831	23,85	0,85
Fındık ve Mamulleri	1.467.410	1.520.393	3,61	1,44
Zeytin ve Zeytinyağı	270.144	246.866	-8,62	0,23
Tütün	683.401	642.457	-5,99	0,61
Kesme Çiçek	41.089	47.019	14,43	0,04
B. HAYVANSAL ÜRÜNLER	463.460	592.115	27,76	0,56
Canlı Hayvan, Su Ürünleri ve Mamulleri	463.460	592.115	27,76	0,56
C. AĞAÇ VE ORMAN ÜRÜNLERİ	1.552.432	2.117.802	36,42	2,00
Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri	1.552.432	2.117.802	36,42	2,00
II. SANAYİ	73.929.929	91.852.710	24,24	86,71
A. TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	7.500.095	8.795.070	17,27	8,30
Tekstil ve Hammaddeleri	5.576.708	6.551.786	17,48	6,19
Deri ve Deri Mamulleri	1.178.517	1.239.453	5,17	1,17
Halı	744.870	1.003.831	34,77	0,95
B. KİMYEVİ MADDELER VE MAM.	8.781.063	10.462.232	19,15	9,88
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	8.781.063	10.462.232	19,15	9,88
C. SANAYİ MAMULLERİ	57.648.771	72.595.407	25,93	68,53
Hazırgiyim ve Konfeksiyon	13.986.002	16.049.056	14,75	15,15
Taşıt Araçları ve Yan Sanayi	15.728.515	21.256.158	35,14	20,07
Elektrik - Elektronik	8.062.199	9.091.920	12,77	8,58
Makine ve Aksamları	3.876.855	5.552.333	43,22	5,24
Demir ve Demir Dışı Metaller	4.065.282	5.188.560	27,63	4,90

Demir Çelik Ürünleri	8.672.586	11.389.129	31,32	10,75
Çimento ve Toprak Ürünleri	2.045.967	2.532.826	23,80	2,39
Değerli Maden ve Mücevherat	1.172.444	1.478.824	26,13	1,40
Diğer Sanayi Ürünleri	38.920	56.603	45,43	0,05
III. MADENCİLİK	2.080.494	2.715.489	30,52	2,56
Madencilik Ürünleri	2.080.494	2.715.489	30,52	2,56
T O P L A M (TİM+TÜİK)	85.774.644	105.925.486	23,49	100

ÖZGEÇMİŞ

Latif ÇAKMAK, 2007 yılında önlisans öğrenimine başlayıp 2009 yılında Pamukkale Üniversitesi Honaz Meslek Yüksekokulu Menkul Kıymetler ve Sermaye Piyasası bölümünden mezun olmuştur. Aynı yıl Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünü kazanmıştır. İktisat Bölümünde lisans öğrenimine devam ederken Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Maliye Bölümünü devam etmiş ve her iki bölümden 2013 yılında mezun olmuştur. Çakmak 2013 yılında Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimine başlamış ve dış ticaret verileri ve panel nedensellik konularında akademik çalışmalar yürütmektedir.